

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**XIX VE XX. YÜZYIL KIRGIZ HALK OZANLARINDA
DİNÎ TASAVVUFİ MOTİFLER**

**Hazırlayan
Zhamalidin KANABAEV**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi. Mesut SANDIKÇI**

Doktora Tezi

**Eylül 2024
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**XIX VE XX. YÜZYIL KIRGIZ HALK OZANLARINDA
DİNÎ TASAVVUFİ MOTİFLER
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Zhamalidin KANABAEV**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi. Mesut SANDIKÇI**

Eylül 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Zhamalidin KANABAEV

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : XIX ve XX.Yüzyıl Kırgız Halk Ozanlarında Dinî Tasavvufi Motifler

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin 04/10/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 22'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 04/10/2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI Öğrenci: Zhamalidin KANABAEV

KILAVUZA UYGUNLUK

“XIX ve XX. Yüzyıl Kırgız Halk Ozanlarında Dinî Tasavvufî Motifler” başlıklı Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Zhamalidin KANABAEV

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mustafa KARAGÖZ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI danışmanlığında **Zhamalidin KANABAEV** tarafından hazırlanan “**XIX ve XX. Yüzyıl Kırgız Halk Ozanlarında Dinî Tasavvufî Motifler** ” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

09/09/2024

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi. Mesut SANDIKÇI

Üye : Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN

Üye : Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Üye : Doç Dr. Özcan AKDAĞ

Üye : Doç Dr. Ferhat GÖKÇE

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İslâm evrensel bir din olarak farklı coğrafyalara yayılmış, farklı dil ve kültüre mensup insanları aynı ülkü etrafında bir araya getirmiştir. Şüphesiz “İslâm” temel ilkelerinden taviz vermemekle birlikte farklı coğrafyalardaki insanların kendi kültürlerini yaşamalarına da izin vermiştir. İslâm’ın erken dönemlerden itibaren yayıldığı coğrafyalardan biri olan Orta Asya coğrafyasındaki halklar da İslâm’ın ilkelerini kendi günlük dillerine yansıtmışlar, bu ilkeleri edebî söyleyişlerinde dile getirmişlerdir. Bu coğrafyanın bir parçası olan Kırgızlar da aynı yöntemi takip etmişlerdir. Kırgız tarihinin belirli bir döneminde ortaya çıkan Ozanlar akımı da dinî kültürün halk katmanlarına yayılması yanında Rus emperyalizmine karşı direnişin bir parçası olması açısından oldukça önemlidir. Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Orta Asya topraklarında faaliyet gösteren Yesevîlik, Nakşibendilik ve Kadirîlik gibi tasavvufî tarikatlarının kısaca tarihi ele alındıktan sonra, Kırgızlar arasındaki faaliyetleri tarihsel açıdan değerlendirilecektir. İkinci bölümde Kırgız sözlü kültürü ve Manas Destanı’nı da dinî tasavvufî motifler incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Kırgız halk ozanları’nın yaşadığı dönemin siyasi, ilmi ve kültürel yapısı ele alındıktan sonra yazdığı şiirlerindeki tasavvufî ve dinî motiflere yer verilecektir.

Öncelikle beni bu konu hakkında çalışmaya teşvik eden merhum Prof. Dr. Harun Güngör hocamı rahmetle anıyorum. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında her türlü maddi ve manevî desteklerini esirgemeyen kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mesut Sandıkçı’ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan, Prof. Dr. Vahit Göktaş, Doç Dr. Özcan Akdağ, Doç Dr. Ferhat Gökçe, Prof. Dr. M Mustafa Çakmaklıoğlu, Dr. Mehmet Sadık Gür, Mütercim-Tercüman Abdül Kerim Erendur ile her zaman yanımda olan aileme ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma özellikle de beni daima teşvik ederek dualarıyla destekleyen muhterem hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu’na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zhamalidin KANABAEV, Kayseri 2024

XIX VE XX. YÜZYIL KIRGIZ HALK OZANLARINDA DİNÎ TASAVVUFÎ MOTİFLER

Zhamalidin KANABAEV

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Eylül 2024
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Mesut SANDIKÇI**

ÖZET

Coğrafi olarak kırsal kesimlerde yaşayan Kırgızlar, XIX-XX. Yüzyılın sonlarına doğru göçebe hayat şartlarını benimsemişlerdir. Atalarının mirası olarak kabul eden şifahi kültür veya aşıklık geleneği, Kırgız toplumunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Başta Manas Destanı olmak üzere Kırgız sözlü kültürü, Türk kökenli milletlerin sözel zenginliğini göstermektedir. Araştırmamızın konusu olan Kırgız halk ozanları, Kırgız sözlü kültürünün temsilcileridir. Ağızdan ağıza aktarıla gelen bu şifahi değer, günümüzde Kırgızların yanı sıra Kazak ve Özbeklerde de varlığını devam ettirmektedir. Aslında bu geleneğin ana unsuru Pîrî Türkistan Ahmet Yesevî'den geldiğini ve ona nispet edilen Dîvân-ı Hikmet'den esinlendiğini, ozanların kaleme almış oldukları şiirlerden görmek mümkündür. Zira ozanların eserlerinde, tasavvufî kavramlara rastlamak zordur. Bu yüzden hikmete dayalı nasihat usulü söylemleri ile yetinmeye çalıştık. Genel itibarıyla Ozanlık "Aşıklık geleneği", Türk kökenli milletlerin kültürleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ozanlar, bulunduğu milletin sözcüsü ve aynı zamanda aynasıdır. Ozanlık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden tecrübelerinden sentezlenerek, kendine özgü kuralları olan, söze şiirsel ahenk vererek karşısındakini etkileyebilen özelliğe sahip sanatsal bir değerdir.

Anahtar Kelimeler: Ozan, Şifahi Kültür, Din, Tasavvuf, Kırgız Halkı.

XIX AND XX. RELIGIOUS MYSTICAL MOTIFS IN KYRGYZ FOLK BARDS

Zhamalidin KANABAEV

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

PhD Thesis, September 2024

Supervisor: Assist. Prof. Mesut SANDIKÇI

ABSTRACT

Kyrgyz people, living geographically in rural areas, adopted nomadic life conditions towards the end of the XIX-XX century. The oral culture or minstrel tradition, which is considered as the heritage of their ancestors, has an important place in the Kyrgyz society. Kyrgyz oral culture, especially the Manas Epic, is the verbal richness of Turkic nations. Kyrgyz folk bards, who are the subject of our research, are the representatives of Kyrgyz oral culture. This oral value, which has been passed down from mouth to mouth, continues to exist today in Kazakhs and Uzbeks as well as Kyrgyz. In fact, it is possible to see from the poems written by the bards that the main element of this tradition comes from Pîrî Turkistan Ahmet Yesevî and is inspired by Dîvân-ı Hikmet, which is attributed to him. Because it is difficult to come across mystical concepts in the works of the bards. For this reason, we have tried to be contented with their wisdom-based advice discourses. In general, the minstrelsy "minstrel tradition" has an important place in the cultures of the nations of Turkic origin. Minstrels are the spokesperson and at the same time the mirror of the nation. The minstrel tradition is an artistic value that has its own unique rules, synthesized from the experiences of centuries of experience, and has the ability to influence the other by giving poetic harmony to the word.

Keywords: Bard, Poetry, Oral Culture, Religion, Sufism.

İÇİNDEKİLER

XIX VE XX. YÜZYIL KIRGIZ HALK OZANLARINDA DİNÎ TASAVVUFÎ MOTİFLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iii
KILAVUZA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY SAYFASI	vi
ÖN SÖZ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLAR'IN İSLÂMLAŞMASINDA FAALİYET GÖSTEREN TASAVVUFÎ TARİKATLAR

1.1. Yesevîlik	6
1.2. Işkîlik	10
1.3. Kadirîlik	13
1.4. Nakşibendilik	15

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE DİNÎ TASAVVUFÎ MOTİFLER

2.1. Kırgız Atasözlerinde Dinî Motifler.....	20
2.2. Manas Destanında Dinî Tasavvufî Unsurlar.....	30
2.3. Doğum	35
2.4. Tevhit	39
2.5. Kerâmet.....	45
2.6. Pîr.....	47
2.7. Şeyh	50
2.8. Kırgız Örf Âdetlerindeki Dinî ve Tasavvufî Unsurlar	52
2.9. Evlenme	54
2.10. Ölüm	56

2.11. Diğer İnanışlar (Ramazanla ilgili âdetler).....	67
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ HALK OZANLARININ ESERLERİNDEKİ DİNÎ TASAVVUFÎ MOTİFLER

3.1. Kalıgul Bay Uulu (1785-1855)0	72
3.1.1. Hayatı ve Eserleri	72
3.1.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:.....	73
3.2. Moldo Niyaz (1823-1896)	88
3.2.1. Hayatı ve Eserleri	88
3.2.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:.....	91
3.2.2.1. Yaratılış:	92
3.2.2.2. Arş, Kürsî ve Levh-i Kalem:	94
3.2.2.3. İman ve İhlas:	95
3.2.2.4. Hakk'ın İsimleri:	96
3.2.2.5. Rüyetullah:	97
3.2.2.6. Melekler ve Peygamberler:.....	98
3.2.2.7. İlm-i Ledün:	100
3.2.2.8. İşan veya Velî:	101
3.3. Moldo Kılıç (1866-1917).....	105
3.3.1. Hayatı ve Eserleri:	105
3.3.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:.....	110
3.3.2.1. Doğal Afetler ve Ahlak İlişkisi:.....	110
3.3.2.2. Sosyal Yaşam ve Savaşlar:	113
3.3.2.3. Cenabı Hakk'ın Kudreti:	116
3.3.2.4. Din Adamları:	120
3.3.2.5. İman:	122
3.3.2.6. Namaz:	124
3.3.2.7. Ölüm ve Kabir:	126
3.3.2.8. Hac:.....	128
3.3.2.9. Kıyamet âlemleri:	129
3.3.3. Tasavvufî Kavramlar:.....	132
3.3.3.1. Tövbe:	132

3.3.3.2. Şükür:	133
3.3.3.3. Nefs:	134
3.3.3.4. Tevekkül:	135
3.3.3.5. Sabır:.....	136
3.3.3.6. Zikir:	137
3.3.3.7. Nur-ı Muhammed:	137
3.4. Nurmoldo Narkul Uulu (1838-1920).....	145
3.4.1. Hayatı ve Eserleri:	145
3.4.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:.....	151
3.4.2.1. Yaşadığı Çağın Tasvîri:	152
3.4.2.2. Kur'ânı Kerim Vurgusu:.....	156
3.4.2.3. Hayatın Geçiciliği ve Ölüm.....	158
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	165

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Bir milletin herhangi bir dinî inancı kabul etmesi, o milletin bazı dinî inançları benimsemesiyle sınırlı kalmaz. Şüphesiz bunun siyasi, sosyal, ekonomik veya kültürel hayatı kapsayan bir çok sebeplerinden söz edilebilir.¹ Dolayısıyla yeni bir dini inancı benimsemek, aynı zamanda medeniyet dairesi içerisinde değerlendirebilecek etki ve etkileşimleri de beraberinde getirir. Kırgızlar da diğer Türk boyları gibi İslam'ı kabul ederek, İslam medeniyet dairesine girmişlerdir.² Kırgızlar'ın İslâm'ı kabulü dini hayatın yanı sıra ilmî ve kültürel hayatta birçok yeniliğe yol açmıştır.

XIX-XX. yüzyıla kadar çoğunluğu göçebe hayatı benimseyen Kırgızlar, milli ve manevî değerlerini şifahî kültür içerisinde muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Bu kültür içerisinde yaşayan halkların genelde şair ve ozanların şiirleri, deyiş ve destanları halkın dayandığı, müracaat ettiği, eğlendiği ve zevk aldığı en önemli unsurlardan biri olduğu kaçınılmazdır.

Seyit Kemal Karaalioğlu'nun da ifade ettiği gibi şair “seslerde, uyumlarda gösterdiği en güzel bağdaşmalarla birlikte taşıdığı duygu, hayal, fikirleriyle bizde canlı heyecanlar, duygulanmalar, izlenimler uyandıran, ayrıca hayatımıza heyecan ve renk katan; dünyamızı, bakışlarımızı derinden etkileyerek bize yaşama sevinci, bir bakıma hayatımıza anlam katan bir yaratıcı” demektir.³

Tarihî verilere göre en eski Türk boylarından biri olan Kırgızlar, göçebe hayat tarzının kendine has koşulları nedeniyle, birçok konuda muhafazakâr bir karakter sergilemiş, geleneklerine ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmış bir millettir. Birçok kadim gelenek ve inancın günümüz Kırgız toplumunda hâlâ yaşatılmakta olması, bu durumun açık bir göstergesidir. Tezimizde XIX-XX yüzyıl içerisinde yaşayan Kırgız Halk Ozanları'nın şiirlerinde yer alan dinî tasavvufî motifleri incelemeyi amaçlıyoruz. Bununla birlikte tasavvufî motiflerin Kırgız halk ozanlarının şiirlerine yansımaları tespit ederek, toplumun

¹ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, (Ankara: Semih Ofset Matb Basımevi, 1999), 3.

² Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, 5.

³ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, (İnkılâp ve Aka Kitabevleri, II. Baskı, 1978), 688.

sosyal ve kültürel hayatına egemen olan yazarları (aşıkları-akınları) dinî tasavvufî konuları Kırgız halk edebiyatındaki yerini nasıl belirlediklerini tespit etmeye çalışacağız.

Kırgız yazılı kültürünün daha çok XIX. Yüzyılda geliştiği kabul edilecek olursa, Kırgız şair ve ozanlarının da tasavvufî gelenekten etkilenme oranının bu dönemlerde daha yoğun olduğu ve belli bir sisteme kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Çarlık Rusya'nın Fergana vadisinde yürüttüğü bölücü politikası özellikle sufileri hedefleyerek toplum içerisinde onları yalancı ve sahtekâr olarak nitelemişlerdir. Ancak buna rağmen, Kırgız halk ozanlarında tasavvufu ayrı bir yeri olduğunu ve milli kültür içerisinde yaşatılabildiğini söylemek gerekir.

Tasavvuf tarihinde ve tasavvuf edebiyatında önemli konulardan biri olan şiirler ve destanlar belli bir kültür içerisinde toplumu etkilemişlerdir. Aynı zamanda insanın ruhunu kendine daha yakın hissettiren tasavvufî şiirleri ve bunu ozanlar tarafından söylemesi farklı bir anlam ifade etmektedir. Günümüzde Kırgız halk ozanlarının şiirlerinde dinî tasavvufî motifler üzerinde Türkiye'de doktora düzeyinde henüz detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple tezimizde Kırgız halk ozanlarındaki dinî tasavvufî motifleri detaylı bir şekilde tespit etmeyi amaçlıyoruz. Kırgız halk ozanlarının (akınların) yaşadığı dönemin siyasi, ilmi ve içtimai yapısı ele alındıktan sonra hayatı, siyasi ve ilmi çevreyle olan ilişkileri ele alınmaya çalışılacaktır. Kırgız halk ozanlarının şiirlerinde dinî ve tasavvufî motifleri başlığı altında şu konular ele alınacaktır: Tevhit, ölüm, nefisi terbiye, birlik, âhir zaman, bilgi, gibi konular üzerinde çalışmayı hedefliyoruz. Ayrıca Kırgız halk ozanlarının en çok etkilenen tasavvuf eserlerden biri de Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmeti* olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Yapacağımız tespitlerin, bir ölçüde, çağdaş tartışmalara da ışık tutacak karakterde olması temel hedeflerimizdendir. Yapacağımız çalışmanın dar çerçevede Türk-İslâm düşüncesine, geniş çerçevede dünya düşünce ve bilim kamuoyuna, bir nebze de olsa katkı sağlamasını amaçlıyoruz. İslâm kültürü içerisinde edebiyat alanı en önemli alan olarak bilinmektedir. Tasavvuf edebiyatı da tekke edebiyatıyla aynı konuları içermektedir. Kırgız halk ozanların yazdığı eserlerinde dinî tasavvufî kaynaklardan etki ve etkileşim düzeyi azda olsa varlığını hissettirmektedir. Çalışmamızda Kırgız halk ozanlarının tasavvufî şiirlerden etkilendiklerini veya etkilenmediklerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Ayrıca bu konuyu çalışmamızı nedeni, Sovyetler döneminde Kırgız ozanlarının eserleri okutulmamış, okutulsa da değiştirilerek okutulmuştur. Bu sebeple çalışmamızda eserleri açığa çıksa bile, birileri tarafından her zaman gizlenmiş olan, Kırgız kültürünün milli ve manevi değerleri olarak bilinen ozanların kaleme almış oldukları şiirlerini incelemeyi amaçlıyoruz. Dinî ve tasavvufî eserlerden azda olsa esinlenen Kırgız halk ozanları, eserlerinde ve şiirlerinde insanları doğruluğa, iyiliğe, haramdan uzak durmaya, dinine sahip çıkmalarını şiir diliyle teşvik etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Kırgız halk ozanlarının tasavvufla olan ilişkileri, Kırgız kültürü içerisinde kendiliğini belirli çerçevede göstermiştir. Diğer yandan halk ozanlarının eserlerinde tasavvufî motifler hakkında Türkiye’de hiçbir çalışma olmaması ve kültür içerisinde yoğrulmuş olan tasavvufî eserleri açığa çıkarılmaması Türk tefekkür dünyasına tanıtılmasının önemli bir boşluğu dolduracağını umuyoruz.

2. Literatür Değerlendirmesi:

Muhammed Sadık Kaşgari (ö. 1849), *Tezkire-i Azizan*: Eserde Doğu Türkistan’daki Nakşibendi tarikatının İshakiyye ve Afakiyye cemaatleri arasında geçen siyasi rekabetler ve kanlı savaşlar, Kırgızların bu savaşlara katılmaları hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Yazarın, söz konusu iki cemaatin hangisine mensup olduğuylla ilgili araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak Afakiyye taraftarlarını *bid’atçılar*, *rafiziler*, *kafirler* vs. şeklinde tanımladığından hareketle Kaşgari’nin İshakiyye cemaatine mensup olması makul gözükmemektedir. Bundan Kırgızlar da nasibini almıştır. Kırgızlar Afakiyye tarafına geçtikten sonra, eserin yazarı onları dinsizlikle suçlamaktadır. Araştırmamızda eserin Kazakça tercümesinden yararlandık.

Ebû Mansûr, *Rafiku’t-Tâlibîn*: Şah Mahmud b. Mirza Çuras’ın *Anisu’t-Talibin* adlı kitabının Uygur Türkçesine çevirisidir. *Rafiku’t-Tâlibîn* adıyla Ebû Mansûr tarafından yapılan çeviride Hoca İshak’ın Doğu Türkistan’daki faaliyetlerinin yanı sıra Alay, Sarıg Yazı bölgelerinde yaşayan Kırgızlar ile Kırgız önderlerinin Hoca İshak’ın müridi oluşuyla ilgili bilgiler vardır. Eserde Hoca İshak Veli’nin kerametleri abartılı bir şekilde anlatılmıştır. Eserin yazarı Şah Mahmud b. Mirza Çuras’ın dedesi Mirza Muhammed Kutlug Çuras’ın Hoca İshak Veli’nin taraftarı olduğu göz önünde bulundurulursa, taraflı bir şekilde kaleme alındığını söylemek mümkündür. Çalışmamızda *Rafiku’t-Tâlibîn*’in Rusça çevirisinden yararlanılmıştır.

Seyfeddin Aksikendi, *Mecmuatu't-Tavârih*: Eserin yazarı Seyfeddin Aksikendi, İşkilik tarikatına mensup olup, daha sonra Nakşibendiliğe geçen Muhammed Kadı'nın müridi olmuştur. Aksikendi tarafından yazılmaya başlanıp, oğlu Nurm Muhammed tarafından XVI. asrın başlarında tamamlanan *Mecmuatu't-Tavarih* sayesinde İşkilik tarikatının Kırgızlar arasındaki faaliyetlerini tespit edebiliyoruz. Hagiografik türden olan eserde İşki şeyhlerinin faaliyetleri Manas Destanı ile birlikte işlenmiştir. Bu bakımdan *Manas Destanı*'nın ilk yazılı versiyonu özelliğine de sahiptir. Araştırmamızda eserin Kırgızca tercümesini kullandık.

Mambetaliyev, Satıbalı, *Sufizm cana anın Kırgızstandağı Agımdarı (1972)*: Sovyetler döneminde Kırgızistan'da faaliyet gösteren sufi yapılanmalar, yani Saçlı İşanlar ile Laçiler hakkında yapılan bir çalışmadır. Eser, Sovyet döneminde yazıldığı için konu komünist ideolojiye göre ele alınmış ise de, çok önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Mambetaliyev'in eserinde yer alan veriler kendi yorumlarımızla değerlendirilecektir.

Anvar Baytur, *Kırgız Tarihi Leksiyaları, I-II, (2003)*: Doğu Türkistanlı Kırgız tarihçisi Anvar Baytur'un eserinde Kırgızların eski tarihi, İslamlaşma süreci ve dini yapılanmalar hakkında bilgiler mevcuttur. Karahanlılar döneminde Kırgızların büyük bir kısmının İslam'a girdiğini söyleyen Baytur, ayrıca Kadiri tarikatının faaliyetleriyle ilgili bilgileri aktarmaktadır.

İmanbek Azızilla Uulu, *Kırgız Şiirinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*: Araştırmada Kırgız şairlerin şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurlar incelenmiştir. Bununla birlikte Kırgızların kültürel özellikleri ve Kırgızistan'da faaliyet gösteren tarikatlarla ilgili kısaca bilgi verilmiştir.

Seyfeddin Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar: Kırgızların İslamlaşması üzerine yapılan önemli araştırmaların birisidir. Erşahin, kendi makalesinde Kırgızların İslamlaşmasını sufi tarikatların tebliğ faaliyetleri eksenli ele almıştır.

Bunun yanında **Omor Sooronov**'un çalışmaları ve bu konudaki makaleleri temel kaynaklar arasındadır. Sadık Alahan'ın *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç,*

Aldaş Moldo, Moldo Bağış) isimli eseri de Zamancıların biyografileri noktasında zikre değerdir. Bunların yanında, Abdıldacan Akmatalliev'in konuya ilişkin eserlerini de genel kaynaklar arasında zikredilebilir. Melis Kurmanalı uulu Abdılđaeu, tarafından hazırlanan *Muras (Miras)* isimli kitap da birçok şairin yanında bazı Zamancı şairlerin deşiirleri ve kısa biyografilerini içermektedir.

Ayrıca **Huseyin Karasaev'** in eski dilde kullanılan kelimelerin bugünkü dildeki açıklamalarını da ihtiva eden Nakıl Sözdör: Karasay Sözdüğü isimli sözlüğü de araştırmada sıklıkla başvuruılan bir eserdir. Bunun yanında bu çalışmayla alakalı yazılan makale, gazete yazıları, sözlük ve ansiklopedi maddeleri da araştırmanın kaynakları arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLAR'IN İSLÂMLAŞMASINDA FAALİYET GÖSTEREN TASAVVUFÎ TARİKATLAR

1.1. Yesevîlik

İslâm'ı Bozkır kültürüyle birleştiren Yesevîlik, Kırgızların İslâmlaşma sürecindeki önemli faktörlerden biridir. Kırgızlar arasında saygıyla bahsedilen Ahmet Yesevî ve onun Hikmetleri, Kırgız sözlü kültüründe de derin izler bırakmıştır. Ahmet Yesevî, İslam'ı Türkçe tebliğ ettiği için göçebe halklar arasında büyük rağbet görmüştür. Bu hususta Sönmez Kutlu, Ahmet Yesevî'yi şu cümlelerle özetlemiştir. “dinî olanla milli olanı birleştirmiş ve İslâm dinini temel öğelerini halk edebiyatının sade üslubuyla çok güzel harmanlamıştır”⁴ Dolayısıyla Kırgız halk ozanlarının eserlerinde Yesevî'nin Hikmetlerinden sıkça bahsedildiğini görmek mümkündür.

Ahmet Yesevî'ye atfedilen *Divan-ı Hikmet* ve *Fakr-nâme* adıyla iki ayrı eser tespit edilmiştir. Bunlardan *Divan-ı Hikmet* tasavvufî eser olup, öğretici nitelikte manzumelerin toplandığı bir eserdir. Onun hikmetleri müritleri tarafından ezberlenerek veya yazıya geçirilerek uzak bölgelerde bulunan Türklere kadar ulaştırılmıştır. Bu eser Kutatgu Bilig'den sonraki en eski Türk edebiyatının tasavvufî eseri olarak bilinmektedir.⁵

Türklerin manevî lideri olarak günümüze kadar etkisini sürdüren şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz Ahmet Yesevî'dir. Ahmet Yesevî'nin hayatı hakkında iki çeşitli görüşle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilkinde, tarihsel şahsiyet olarak baktığımızda V.(XI.) yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ın Çimken şehrinin doğusunda yerleşen Sayram kasabasında dünyaya geldiği hakkında *Divan-ı Hikmet*'te rastlamaktayız.⁶ Bu şehrin yerleşik halkı Türkler ve Acemlerden oluşmaktaydı. Babası Şeyh İbrahim annesi de Ayşe Hatun örnek şahsiyetler olarak bilinmektedir. Ahmet Yesevî anne ve babasını küçük yaşta kaybetti. Yedi yaşında kalan Yesevî'yi, ablası Gevher Şehnaz kendi himayesine almıştır. Sonra

⁴ Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, (İSAM, Yay., İstanbul 2011), 159.

⁵ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 160-161.

⁶ Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, (İnsan Yay., İstanbul 2011), 52.

ablasıyla beraber Destanlarda bahsi geçen Oğuzhan'ın başkenti olarak isimlendiren Yesi'ye göçtüler.⁷

Ahmet Yesevî, ilk dinî eğitimini babasından almıştır. Tasavvuf eğitimi hakkındaki bilgileri ise, Horasan Melametiliği'ni temsilcisi Arslan Baba'dan aldığı söylenmektedir. Arslan Baba'nın vefatından sonra Türkistan'da dinî ve genel ilimlerin öğretildiği yönetimi Hanefî mezhebine bağlı, varlıklı bir ailenin elinde olan bir merkezin olduğu Buhara'ya geldi.⁸ O dönemlerde Buhara'da Hanefî-Matüridiler'e ait birçok medreseler bulunmaktaydı. Öncelikle şehir ve köylerden gelen gençler bu medreselerde eğitim görmekteydiler. Ahmet Yesevî, o devrin öncüsü âlim ve mutasavvıflarından Yusuf el-Hemedani'ye (ö. 535/1140) bağlanarak İslâm tasavvufunun temel prensiplerini öğrenmiştir.⁹ Ahmet Yesevî, hocası Yusuf el-Hemedani ile birlikte İslâm'ı tebliğ etmek için, Türkistan'ın çeşitli şehirlerinde bulunmuştur. Ahmet Yesevî, Şeyhi Yusuf el-Hemedani vefat ettikten sonra dergâhın başına geçerek Buhara'da hizmet etmeye devam etmiştir.¹⁰ Daha sonra Yesi'ye döndüğü hakkında bilgileri *Divanı-Hikmett'e* geçmektedir. Ahmet Yesevî'nin diğer menkıbevi hayatı hakkında çeşitli rivayetler söylenmektedir.

Aslında Ahmet Yesevî'ye atfedilen “Sultan” lakabı, Sultaniyye tarikatına mensup olanların çoğu Türk oldukları için Silsile-i Meşayih-i Türk de denilmektedir.¹¹ Yesevî dervişlerinin, halkın anladığı dilinde şiirler söylemesi ve o topluma İslâm'ı tebliğ etmede kullandığı en önemli faktörlerden birisi olmuştur.¹² Diğer bir hususta Ahmet Yesevî'nin manevi babası olarak bilinen Arslan Baba, Kırgızlar arasında yaygın olan menkıbevi kişiliğe sahip kimsedir.¹³ Halk ağzında dolaşan rivayetlere göre, Arslan Baba uzak diyarlardan getirdiği ceviz ağacının Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Calalabat İline getirip diktiği ve bu olaydan Danyal peygamberin çok memnun olduğu söylenmektedir. Hz. Danyal Arslan Baba'ya, Hz. Muhammed dünyaya gelinceye kadar yaşasın diye Allah'a çok dua etmiştir. Onun duasını Allah kabul etmiş ve Arslan Baba

⁷ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 159.

⁸ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 158.

⁹ Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1976), 76.

¹⁰ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 160.

¹¹ Tosun, Necdet, “Yeseviyye”, DİA, C. XLIII, 487.

¹² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 77.

¹³ Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz.: Hayati Bice, (I. Baskı, TDV Yay., Ankara 1993), 4-7; Arslan Baba ile ilgili bkz.: Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 27-29; Tekin, K. Hakan, “Ahmet Yesevi'nin Hocası Arslan Baba”, Vakıf ve Kültür Dergisi, C. II, 6. 1999, 38-42.

uzun süre yaşadığı bilinmektedir. O günden itibaren Arslan Baba'yı Kırgızlar pîr olarak görmektedirler.¹⁴ Günümüzde Calalabat ilinde Arslanbaba adında ceviz ormanı bulunmaktadır. Bu ceviz ormanlarının halk arasında Arslan Baba tarafından yetiştirildiğine dair söylentiler vardır. Bu söylentilere göre, Arslan Baba'nın bu topraklarda uzun süre yaşama olasılığı güçlüdür.¹⁵

Başka bir rivayete göre Ahmet Yesevî, Kırgızistan'ın Özgön şehrinde doğduğu ve kendisine Yesevî lakabını şehrin kenarında bulunan Cazı/Yası nehrinden aldığı söylenmektedir. Bundan dolayı kendisinin Ahmet Yesevî Cazavi/Yesevi olarak anıldığı; hocası Arslan Baba ile karşılaştığında ona selam verdiği, köyünün adı da Yesevî'nin Arslan Baba ile selamlaştığı için Salam Alik olarak adlandırıldığı hakkında rivayetler bulunmaktadır.¹⁶

Tarihi verilere dayanmadan sadece yer ve su isimleri ile bu tür iddiaları ortaya koymak bilimsel araştırma açısından sağlam olmasa da Yesevî'yi Kırgızlar kendilerine yakın olarak göstermek çabası ve Kırgızlar arasında çok etkili şahsiyet olduğunu belirtmek için son derece önemlidir.

Yesevî dervişleri, faaliyetlerini daha çok kırsal bölgelerde yaşayan göçebe halk ile gerçekleştirmiştir. Karahanlılar egemenliği altında yaşayan Kırgızlar, İslâm'ın temel esaslarını Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinden öğrenmiştir. Bunula birlikte, Yesevîlik yoluyla İslâm'ın değerlerini göçebe halkın örf-adetleri ile birleştirmiştir. Ahmet Yesevî'nin tasavvuf düşünceleri onun müritleri tarafından Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yayılmıştır.¹⁷ Yesevî'nin Hikmetleri, onun Zengi Ata, Hakim Ata, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Bedir Ata gibi halifeleri aracılığıyla tüm Türk coğrafyalarına ulaşıldığı söylenmektedir. Bu sebeple hem Yesevî'nin düşünceleri yaygınlaşmış, hem de göçebe hayat sürdüren Kırgızlar arasında İslâm dini yayılmıştır.

¹⁴ Karasayev, Kusayin, *Nakıl Sözdör*, 2. Kitap, (Kırgızstan Basması, Frunze 1987), 32-33.

¹⁵ Mederbek, Kadyrov, "Kırgızların İslam'ı Kabulünde Yeseviliğin Rolü ve Kırgız Kültüründeki Yeri", *Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2018, sayı: 24, 39.

¹⁶ Kimsanbay Acı Abdırzakuul, "Kul Koco Akmat Cazılıktın tegi Kırgızbı?", *Kırgız Tuusu Gazetasi*, 19.01.2009, 11.

¹⁷ Kadyrov, "Kırgızların İslam'ı Kabulünde Yeseviliğin Rolü ve Kırgız Kültüründeki Yeri", 38-39.

Yesevî dervişleri şu andaki Kırgızistan topraklarına Sır Derya vadisi boyundan ulaştığı çok yoğun ve güçlü bir manevi nüfuza sahip olduğu söylenmektedir.¹⁸ Yesevî'nin üçüncü halifesi Hâkim Ata olarak bilinen Süleyman Bakırgani (ö.1186) tarafından Kırgızlar arasında onun menkıbeleri yayılmıştır.¹⁹ Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Sır Derya (Seyhun) ile Koco Bakırgan nehri de bu yaklaşımı doğrulamaktadır.²⁰ Onun Kırgız'lar arasında yürüttüğü faaliyetleri kendi eserindeki beyitlerinden görmek mümkündür:

“Nefsim söyler: bu dünyanın mülkün bulursam,

Hıtay, Kırgız, Kıpçak, Hindistan'ı alsam,

Çin ipeği, altın, gümüş hepsini alsam,

Vakit yetse de bir hazine düzeyim der”.²¹

Yukarıda yazarı bilinmeyen *Hâkim Ata Risalesi*²² adlı menkıbede, Karahanlıların hükümdarı II. İbrahim Buğra Hanın yakınlarıyla Hâkim Ata'ya mürit oldukları ve kızı Anbar ile evlendiği söylenmektedir.²³ Bu hususta Hâkim Ata devlet adamlarından da destek aldığı ve Yesevî öğretisini yaymak için uygun bir zemin hazırladığını görmek mümkündür. Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri gibi Süleyman Bakırgani'nin Ahir Zaman Kitabı'nda Kırgızlar arasında çok büyük rağbet görmüştür ve ders kitabı olarak okutulduğu da söylenmektedir.²⁴

XII. asırda Kırgızistan'nın kuzey bölgesinde Yesevî dervişleri tarafından İslâmlaşma faaliyetlerini hızlı bir şekilde devam etmiştir. Bunula birlikte XVI. asrın birinci yarısına kadar Kırgızistan ve Doğu Türkistan topraklarında Yesevîlik kendi varlığını

¹⁸ Bennigsen-Quelquejay, *Sufi ve Komiser*, çev.: Osman Türer, (Akçağ Yay., Ankara 1988), 272-273.

¹⁹ Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 46.

²⁰ Mokeyev, Anvarbek, “Rol Sufiyskih Şeyhov v Rasprostraneniі İslamskoy Religii v Kırgızstane”, *Journal of Turkic Civilization Studeis*, Bışkek 2006, 128.

²¹ Güzel, Abdurrahman, *Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, 2. Baskı, (Öncü Basımevi, Ankara, 2008), 400.

²² Kaya, Önal, *Tezkire-i Hakim Ata Bir Yesevi Dervîşi'nin Menkıbevi Hayatı*, (Köksal yay, Ankara 2007), 79. Ayrıca, Kadyrov, Mederbek, *Kırgızların Geleneksel İslam Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar(Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)*, (Doktora Tezi), Ankara Ün., Sos. Bil. Ens., Ankara 2016, 59.

²³ Önal, *Tezkire-i Hakim Ata Bir Yesevi Dervîşi'nin Menkıbevi Hayatı*, 80.

²⁴ Güzel, *Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, 465.

sürdürmüştür. Yarkend hanlığı kurucularından Sultan Said Han'ın danışmanı olarak bilinen dayısı da Yesevî tarikatına mensup olduğu bilinmektedir.²⁵ O dönemde Muhammed Kırgız önderliğinde olan Kırgızlar, Yarkend hanlığına yarı bağılıydılar.

Yesevî dervişlerinin sonraki süreçlerde de kendi faaliyetlerini yürüttüğüne dair bazı bilgilerin bulunduğu Kırgızlar arasında şahit olmak mümkündür. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bazı bilim adamları, Yesevîlik hakkında bu tarikatın faaliyetlerinin yavaşladığı hakkında bazı fikirler ortaya atsalar da,²⁶ aslında bir tarikat olarak değil de düşünce olarak Yesevîlik Kırgız topraklarında bu güne kadar kendi varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte Yesevîliğin, Kırgız Halk edebiyatında örf-adet ve geleneklerinde dinî ve tasavvufî motifleri içinde görmek mümkündür. Orta Asya topraklarında yaşayan halkların büyük bir kısmı, sosyal hayat ve kültürel birikimlerinde Yesevîlikten etkilendiği kaçınılmazdır. Yesevîlik belirli bir zaman dilimi içerisinde Kırgızların kültürel değerlerinde de kendini göstermektedir. Bu derece içe sinmesi ve yaygınlaşmasındaki asıl mesele göçebe Kırgızlar'ın İslâmlaşmasında büyük önem taşıyan Yesevîliğin, halkın anladığı dilde hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunların içinden Kırgız halk ozanlarının şiirlerinde Yesevî'nin Hikmetlerinden esinlendiği ve ilham kaynağı olarak kullandığını araştırdığımız kaynaklarda sıkça rastlamaktayız. Sözlü kültüre ağırlık veren Kırgızların atasözü ve deyimlerinde de Yesevîlikten esinlenerek dinî ve tasavvufî anlam içeren ifadeleri görmekteyiz. Bu konuyla ilgili çalışmamıza daha sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde değineceğiz.

1.2. İşkîlik

Osmanlı döneminde Tayfuriye'nin kollarından biri olarak, farklı şekillerde isimlendirilen İşkîlik tarikatının içinde, Bâyezîd-i Bistami (ö. 874) ve Ebü'l-Hasan el-Harakanî gibi büyük sufiler yer almıştır.²⁷ Soyu Hz. Ali'ye dayanan ve Fergana'nın Kasan şehrinde faaliyet yürüten Şeyh Seyyid Mir Cemaleddin ve oğullarından Şeyh Seyyid Mir Celil'in sunnî İslam'la özdeşleştiren tasavvufî tarikatının adı İşkilik olarak bilinmektedir.²⁸ Bu

²⁵ Mederbek, "Kırgızların İslam'ı Kabulünde Yesevîliğin Rolü ve Kırgız Kültüründeki Yeri", 38.

²⁶ Necdet, Tosun, *Orta Asya'da Tasavvuf, Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye*, C. I, Tanımadan Tanımlamaya, ed.: Muhammed Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniv. (Yay., Ankara, Türkistan 2012), 489.

²⁷ Uludağ, Süleyman, "Aşkiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1991, 22.

²⁸ Erşahin, Seyfettin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", *AÜİFD*, C. 39, 1999, 413.

tarikatin Kırgızlarla olan ilişkisi hakkında, Şeyh Seyyid Mir Celil'in müridi olarak bilinen kendisi de Kırgız olan Seyfeddin Aksikendi ve oğlu Nurmuhammed tarafından yazılan *Mecmuatu't-Tavârih* adlı eserden tespit edebiliyoruz.

Aksikendi'nin söylediklerine göre tarikatin gelişimi şu şekilde ilerlemiştir. İmam Seyyid İbrahim Zarbagış Kasan şehrinde halkı İslam'a tebliğ etmek için dokuz sene o şehide ikamet etmiştir; 96 yaşına geldiğinde aralarında Kırgızlar da olan halkın başına oğlu İmam Ali'yi getirerek biat ettirmiştir. Ancak İmam İbrahim 1135'te vefat edince, ardından oğlu İmam Ali'de 1157'de bilinmeyen bir hastalık nedeniyle ölmüştür.²⁹ Onu yerine gelen Sukay Bahadırda 1166 da vefat etmiştir.³⁰

Dana sonra İmam İbrahim'in torunlarından Seyyid Muhammed Şirkent'e yerleşerek tarikatin faaliyetlerini yürütmüştür. İşkilik tarikatı XII-XIII. asırlarda Fergana bölgesinde boy göstermeye başlamıştır. Tarikatlar nereye gittilerse o bölgelere langar, yani hankahlar inşaa etmişlerdir. Günümüzde İşkilerin kurdukları hankahlar Özbekistan'da bulunan Astana-Ata, Katta-Langar, Kiçik-Langar olarak bilinmektedir. Tarikat ehli şeyhlerin mezarları bulunan hankahlar, bu güne kadar etkisini koruyarak önemli ziyaretgâhlardan biri olmuştur.³¹ Langar ismi İşkilik tarikatıyla içselleşerek, tasavvuf ehliyle bağlılığını günümüze kadar korumuştur.

Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içerisinde bulunan Langar-i Mahiyon Mezarlığı, aynı zamanda Kazakistan'ın Şimkent ilinde Kırgızistan'ın Oş ve Batken illerinde, Tacikistan'ın da Vahhan vadisi boylarında bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölgelerde İşkilik tarikatına mensup şahıslar bulunduğu ve faaliyet göstermiş olduğuyla ilgili düşünce aklımıza gelmektedir.

Mecmuatu't-Tavarih'te yer alan bilgilere göre, Fergana vadisindeki en önemli isimler Seyyid Celaleddin ve oğlu Mevlana Azam mahlasıyla anılan Seyyid Mir Celil olmuştur. Eserde yürüttüğü faaliyetlerden ve kerametlerinden de bolca bahsedilmektedir. Eserin müellifi Seyfeddin Aksikendi de Mevlana Azam'ın ve onun müridi Muhammed b.

²⁹ Aksikendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, çev.: M. Dosbolov, O. Sooronov, (Akıl Basmakanası, Bişkek 1996), 63.

³⁰ Aksikendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 34-35.

³¹ Aksikendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 32.

Burhaneddin el-Miskin es-Semerkandi'nin (1451-1516) uzun süre hizmetinde bulunmuştur.³²

Günümüzde Burhaneddin Kılıç'ın türbesi eskiden Karahanlı devletinin başkenti olan Özkent (Özgön) şehrinde bulunduğu tahmin edilmektedir.³³ Bu sebeple günümüzde de Işkilik tarikatına mensup olanların uğrak noktalarından biri haline gelmiştir.³⁴ Yukarıda bahsi geçen bilgilerden yola çıkıldığında, Işkilik tarikatının Fergana bölgesinde XV. asırda etkili faaliyet gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında Aksıkendi eserinde Kırgız kabilelerinden Teyit, Çükük, Cookeşek, Döölös, Kandı, Kıdırşa, Adigene, Munduz, Saruu, Sunçak Kıtay gibi ismini saymadığımız önemli kabilelerin, Işkilik tarikatına mensup olduğu söylenebilir.³⁵

Işkilik tarikatının diğer bir ismiyle Sülük'i-Aleviyye olarak isimlendiren³⁶ Aksıkendi, tarikatın Kırgızlar arasında önemli faaliyetlerde bulunduğunu eserinde sıkça dile getirmektedir. Eserde, Ehli Beyt'e olan sevgi ve onların soyu ilk sırada gelmesine rağmen, Mir Celaleddin ve Timur'un etrafındakiler "ehli sünnet ve'l-cemaat âlimlerini hürmete çağırması"³⁷ tarikatın sünni olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸

Mecmuatu't-Tavarih, genel anlamda Işkilik tarikatının yaptığı faaliyetleri ve ön saflarda yer alan şeyhleri ele almanın dışında, Manas Destanı'nın yazılı versiyonu niteliğini de taşıma özelliğine sahiptir. Destanda adı geçen Ebu Nasır Samani olarak isimlendirilen Aykoco, Işkilik tarikatının şeyhlerinden Seyyid Celaleddin'in amcası olup oğlu Karakoca ile beraber kâfirlere karşı yaptığı savaşta Manas'a yardım etmiştir.³⁹

³² Aksıkendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 32-33.

³³ Burhaneddin Kılıç, bkz.: Abaşin, Sergey, *Burhaneddin Kılıç: uçeny, pravitel, çudotvores?*, Podvijniki İslama (Kul'tsvyatih i sufizm v Sredney Azii i na Kavkaze), Vostochnaya Literatura. (Yay., Moskova 2003), 236.

³⁴ Başarin, P. V., Averyanov, A., "Sufizm Sredi Tadjikov", Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo, (yay. Haz.: R. Rahimov, SankPeterburg, 2014), 187. Bkz.: Aksıkendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 64.

³⁵ Aksıkendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 66.

³⁶ Aksıkendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 63.

³⁷ Aksıkendi, *Seyfeddin, Tarihtardın Cıynagı*, 79.

³⁸ Erşahin, , "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", 414.

³⁹ Aksıkendi, *Tarihtardın Cıynagı*, 54; Bkz.: Sarıpbekov, R., "Aykoco", Manas Ensiklopediyası, Mamlekettiktik cana Ensiklopediya Borboru, (C.1, Bişkek 1995), 44-45.

İşkilik tarikatı hakkında, bir takım orijinal bilgiler verme açısından, *Mecmuatu't-Tavarih* önemli bir eserdir. Kırgızlarla olan ilişkisi ve o topraklarda gösterdiği faaliyetlerin kanıtı olarak günümüze kadar etkisini korumaktadır.

Daha sonra İşkilik tarikatının faaliyetlerinin etkisi, Nakşibendiliğin bölgede güçlenmesi sebebiyle azalmıştır. Fergana bölgesinde İşkiliğin önemli isimlerinden Muhammed Kadı, Nakşibendilerle birlikte saf tutmuştur.⁴⁰ Şeyh İlyas (ö.1472) ise Hoca Ahrar'la olan münakaşa sebebiyle Semerkant'ta bulunan hankahı bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.⁴¹

Aksıkendi'nin uzun zaman Muhammed Kadıyla beraber olduğunu düşünürsek, onun da muhtemelen Nakşibendiliğe geçmesi mümkün olabilir. Ayrıca eserde Nakşibendilikle ilgili bilgi söz konusu değildir. Amma şu hususu da belirtelim ki, Kırgız halk ozanlarının önemli isimlerinden biri Nurmoldo Narkul Uulu (1838-1920) Aksıkendi'nin torunudur.⁴² Nurmoldo'yu bir tasavvuf şeyhi olduğunu söyleyenler olmuşsa da , bununla ilgili olarak kesin bir bilgiye ulaşamamıştır

1.3. Kadirîlik

Göçebe Kırgızlar'ın dinî yaşantısında etkili olan diğer bir tarikat Kadirîliktir. Abdulkadir Geylani (m.1077-1166) tarafından XII. asrın başlarında Bağdat'ta kurulmuştur.⁴³ Tarikat ismini kurucusu olan Abdulkadir Geylani'den almıştır. Kadirîlik Türkistan topraklarında XIII. asrın başlarından itibaren kendi varlığını göstermeye başlamıştır.⁴⁴ Cengiz Han 1218'de Buhara'yı istila ettiği zaman birçok Kadirî şeyhlerini özellikle Mevlana Sucaüddin Mahmud ile Mevlana Hoca Ahmed'i hükümetin merkezi olan Karakorum'a getirmiştir.⁴⁵ Daha sonra Mevlana Sucaüddin'in oğlu Tufan'ın yakınlarında bulunan

⁴⁰ Babadjanov, Bahtiyar, “*Muhammed Kazi*”, İstoriyaİslama na territoriibıvşey Rossiyskoy imperii, ed.: Prozorov, S. M., C.I, (Vostochnaya LiteraturaYay., Moskova 1998), 367.

⁴¹ Başarin Averyanov, “Sufizm Sredi Tadjikov”, 185.

⁴² Riskulov, Kalmurat, *Nurmoldo cana Bizdin Tarcımalıbz*, 576; Baygaziev, Sovetbek, Nurmoldo-XIX kılımdın tunguçagartuuçusu cana daanışman pedogogu, (Erkin Too Yay., Bişkek 2005), 12.

⁴³ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul 1995), 290.

⁴⁴ Bennigsen, Alexander, *Sufi ve Komiser*, çev.: Osman Türer, (Akçağ Yay., Ankara 1988), 82-83.

⁴⁵ Baytur, Anvar, “Tyan-Şan Kırgızdarı”, *Kırgızdar*, yay. haz.: Keneş Cusupov, C. I, (Kırgızstan Basması, Bişkek 1993), 271-272 II, 81; Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, 59.

Katak şehrine yerleşerek kendi faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır.⁴⁶ Bu dönemlerde Kırgız ailelerin de Karakorum da yaşadığı söylenmektedir.⁴⁷

Kadirîlik Moğolistan topraklarında da kendi faaliyetlerini sürdürmüştür. Mevlana Hoca Ahmed'in torunlarından olan Şeyh Cemaleddin ve oğlu Erşadüddin'in telkinleri Moğolistan Devletinin ilk hükümdarı Tuğlak Timur'un İslam'a girmesinde etkili olmuştur.⁴⁸ Abdulgazi Bahadır Han'ın (1603-1664) söylediğine göre Tuğlak Timur'un İslam'a girmesi ile birlikte 160.000 kişinin Müslüman olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Müslüman olanların arasında Kırgız ailelerinin de olduğu düşünülmektedir.⁵⁰

XVI. asrın başlarında bölgede etkisini sürdüren Kadirî şeyhleri, Nakşibendiliğin Doğu Türkistan'a girmesi sebebiyle, faaliyetlerinin eskisi gibi sürdürememiştir. Bu durumda Kadirîliğin o civarda daha fazla etkili olmadığı kanaatindeyiz. Hatta bu durum XIX. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Çünkü Nakşibendilik o dönemde kendi faaliyetlerini hız çekmeden yürüttüğü araştırdığımız kaynaklarda rastlamaktayız. Çinliler ile Cungar hanlıklarının bölgede yarattığı iktidarsızlık neticesinde, Doğu Türkistan toprakları siyasi krizle iç içeydiler. XIX. asrın ortalarına kadar bölgede bulunan Müslümanlar, Nakşibendi şeyhleriyle birlikte Çin baskınına karşı mücadele ediyorlardı. 1861 senesinde Gan-su Şen-Şi bölgesinde bulunan Dungal da isyan bayrağını kaldırmıştır. Dolayısıyla siyasi istikrarsızlık, Doğu Türkistan da bulunan Mevlana Erşadüddin'in müritlerinden Reşidüddin Hoca'nın da ayaklanmasına neden olmuştur.⁵¹ Bu fırsatı değerlendiren Reşidüddin Hoca 1862 senesinde birkaç yakın akrabasıyla beraber Kuşa şehrinde harekete geçmiştir. Reşidüddin Hoca Dungan'larla birlikte kısa zaman içerisinde Turfan, Karaşar, Toğsun şehirlerini ele geçirerek, kendisini han olarak ilan etmiştir.⁵²

O dönemde Kırgızlar'ın başında duran Sadık Bek'te Reşidüddin Hoca'yı han olarak tanımıştır.⁵³ Bundan dolayı Reşidüddin Hoca, Sadık Bek'i Kaşgar şehrine valilikle

⁴⁶ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, çev.: Osman Karatay, Selenge (Yay., İstanbul, 2006), 170.

⁴⁷ Kırgızdar cana KırgızistandınTarihıy Bulaktarı, C. II, 62.

⁴⁸ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 171.

⁴⁹ Abdulgazi Bahadır Han, *Rodoslovnaya İstoriya o Tatarah*, çev ve thk: V. K. Trediakovsky, C. II, (İmperatorskaya Akademiya Nauk, Sankt-Peterburg 1768), 35.

⁵⁰ Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", 408.

⁵¹ Molla Musa Sayrami, *Tarihi Amniya*, nşr.: Muhammet Zunun, (Şincan Halk Neşriyatı, Ürümqi 1989), 58-59.

⁵² Sayrami, *Tarihi Amniya*, 58.

⁵³ Kuropatkin, A. N. *Kaşgariya*, (Tipografiya V. S. Balaşeva, Peterburg 1879), 132.

mükafatlandırmıştır.⁵⁴ Anlaşılan o bölgede bulunan Kırgızlar'ın Reşidüddin Hoca ile münasebetleri iyi olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadirîlik Hokand Hanlığı (1740-1876) döneminde de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak çok etkili olan döneminde karşısına güçlü ve kalabalık ekibiyle çıkan Nakşibendilik, Kadirîliğin eskisi kadar o topraklarda faal olmasına ters etki yaratmıştır.

Kadirîliğin Kırgızistan topraklarına ayak basması, Sovyetler dönemine denk gelir. II. Dünya savaşında Kadiri şeyhlerinin, Alman misyonerlerle anlaşma yapması ve bu olayın hükümete yansması sebebiyle Kafkas bölgesinden Orta Asya'ya sürgün edildiğine dair bilgiye rastlamaktadır.⁵⁵ Kadirîliğin günümüzde de Kırgızistan topraklarında faaliyetleri, Sovyetler'in bölgeden çekilmesiyle daha da kuvvetlenmiştir. Bağımsızlıktan sonra dinî özgürlüğüne kavuşan Kırgızistan'da dinî grupların veya tarikatların hızla yayıldığını tespit etmek mümkündür.

1.4. Nakşibendilik

Kırgızlar arasında tarikatlarla ilgili bilimsel araştırma yapan akademisyenler, özellikle Nakşibendilik ve Yesevîlik üzerinden Kırgızlar'ın İslâm'a bakış açısını değerlendirmişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Nakşibendilik, tüm Türk dünyasında olduğu gibi Kırgızlar arasında da etkili faaliyetlerde bulunmuştur. Tarikat ismini kurucusu olan, Buharalı Bahauddin Nakşibendi (ö. 791-1389)'den almıştır.⁵⁶ Nakşibendilik, o dönemin şartlarına göre kendisine uygun bir zemin hazırlayarak ilerlemiştir. Zikir murakabe gibi tarikatın içinde bulunan prensipleri, Müslümanların önce sosyal hayatında bulunan ihtiyaçlarını karşılandıktan sonra uygulanmıştır.⁵⁷ Nakşibendilik tarikatının “halk içinde Hak ile beraber olma” deyişiyle hem sıradan insanlarla hem de entelektüel insanlarla bir arada olması, tarikatı bölgede bulunan diğer tarikatlara nispeten daha da etkili hale getirmiştir. Ayrıca nereye giderse o bölgenin lisanının kullanılması tarikatın yaygınlaşmasında önemli faktörlerden biri olmuştur.

⁵⁴ Kuropatkin, *Kaşgariya*, 130.

⁵⁵ Bennigsen, *Sufi ve Komiser*, 182.

⁵⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 205.

⁵⁷ Hasan. Kamil Yılmaz, “*Ubeydullah Ahrar*”, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, 445.

Nakşibendilik tarikatı, coğrafi sınırlarını genişleterek, Tanrı Dağlarından uzayıp Doğu Türkistan topraklarına kadar ulaşmıştır.⁵⁸ Bölgede yapmış olduğu faaliyetlerinden dolayı, Nakşibendiliğin ikinci merkezi olarak Kaşgar şehrini söyleyebiliriz.⁵⁹ Diğer taraftan Nakşibendilik tarikatının XIV. asrın sonlarına doğru Sibirya’da yaşayan Kırgızlar’a yapmış olduğu faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Sibirya’da halk ağzında dolaşan bir menkıbeye göre, Bahauddin Nakşibendi’nin isteği üzerine (h.797/m. 1394) senesinde İrtiş boylarındaki gayrimüslimlerle savaşmak için 365 Nakşi şeyhi kuzeye doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Şeybani Han’ı ziyaret etmiş ve durumdan haberdar olan Şeybani Han, mücahitlere destek babında 1800 asker seçip onlarla beraber savaşa göndermiştir. Askerlerinin bir kısmı şehit olmuş, hayatta kalan bir kısmı da İslâm’ın o bölgede yaygınlaşması için hizmet etmiştir.⁶⁰ Anlaşılan Nakşibendiliğin diğer toplumlarda olduğu gibi, göçebe Kırgızların üzerinde de etkili olduğu, yukarıda bahsettiğimiz olaydan anlaşılmaktadır. Kendi topraklarını Müslüman olmayan toplumlardan koruyup kollamış ve İslam dininin yaygınlaşması için tüm gücüyle çaba sarf etmiştir. Nakşibendi tarikatına mensup olan insanların, gayrimüslimlerle olan savaşları hakkında Bennigsen ve Quelquejayşu cümleleri ifade etmektedir: “ özellikle Nakşibendi’ye Cungarya’dan gelen istilacı Budist Oyratlara ve Kalmuklar’a karşı cihadı yönetmek suretiyle, İslam’ın müdafileri rollerini tekrar ellerine almışlardır.”⁶¹ Kırgızlar üzerinde sosyolojik ve kültürel araştırma yapan Radloff, şunları söylemektedir: “ Din üzerinde bilgileri az olmakla beraber, Kazaklara nazaran daha da fanatikler, destanları din savaşlarından bahseder. Bunun sebebi, kâfirlerle komşu olarak yaşamaları olabilir”⁶² Anlaşılan, Nakşibendi tarikatının Kırgızlar üzerinde o dönemde de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Çağatay Hanı Sultan Ahmed’in (1487-1503) Tufan’a Nakşi şeyhlerini önde gelenlerinden bazılarını özellikle de Semerkant’tan getirmesi, Tanrı Dağları eteğinde Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar’a ulaşılmasına vesile olmuştur. Sultan Ahmet döneminde Nakşibendi

⁵⁸ R. D. MeChesney, Central Asia Foundations of Change, . 97-98.

⁵⁹ Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar” 60; Osman Türer, “Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslarda Sûfî Tarikatlar,” Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 20-21 Ekim 2000, Türkistan-Kazakistan, 231.

⁶⁰ Osman Türer, *Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslarda Sûfî Tarikatlar*, Bkz; Abdülkadir İnan, “Sibiryada İslamiyetin Yayılışı,” Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basım, 1991), C II 276.

⁶¹ A. Bennigsen, Ch. Lemerrier-Quelquejay, 17-18. Kırgızlar ve Kalmuklar arasındaki ilişkiler için bkz., Kırgız Sancırası, “Ala-Too” Jurnalı Tirkemesi, 186-195.

⁶² W. Radloff, 374-375.

tarikatinın şeyhi Hoca Tafsiddin, Tufan'a yerleşerek Nakşiliğin halk içinde yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁶³ Diğer yandan Yarkend Hanı Sultan Seyyid (1514-1533) döneminde Nakşiliğin üçüncü piri olarak tanınan Hoca Muhammed Abdullah b. Hoca Ahrari gibi tarikat şeyhlerinin Fergana bölgesinde yaşayan Kırgızlardan geçerek Kaşgar'a yerleştikleri söylenmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Babur'un *Baburname* adlı eserinde, Ömer Şeyh'in Sultan Ahmet'in ve bunun gibi birçoğunun hocası olarak Hoca Ubeydullah'ın babasından bahsettiği ortaya çıkmaktadır. Hatta Hoca, müritlerinden Ömer'i "oğlum" diye hitap ettiğini de dile getirmektedir. Sultan Abdureşid (1533-1563) döneminde, Nakşi halifelerinin bulunduğu bölgede faaliyetlerini hızlıca yürüttüğü bilinmektedir. Ubeydullah Ahrar'ın önde gelen halifelerinden, Mevlana Muhammed Kadı'nın müridi olarak bilinen Seyyid Ahmet Kasani (Mahdumi A'zam)⁶⁵ ve Hoca Muhammed Şerif 1533 senesinde Yarkend şehrine Kırgız topraklarından geçerek orda bulunan halkı İslâm'a davet etmiştir.⁶⁶

Seyyid Ahmed Kasani'nin oğlu İshak Veli (ö. 1008/1599) Abdülkerim Han'ın döneminde (1574-1579) Semerkant, Kaşgar, Hotan gibi büyük şehirlerde yaşayan Kırgız ve Kazakları İslâm'a davet ettiği ve faaliyetlerde bulunduğu âşikardır.⁶⁷ İshak Veli'nin Abdülkerim Han'dan sonra onun yerine yönetimin başına gelecek olan büyük oğlu Muhammed Han'ı da kendisine mürit edindiği bilinmektedir.⁶⁸ Baytur bunu, Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgızların kendi kültürleri içerisinde İslâm'ı barındırması, İshak Veli'nin faaliyetlerinin sonucu olarak görmektedir.⁶⁹ Bölgede yaşayan Kırgızlar İshak Veli'ye onun yaptığı hizmetlerden dolayı çok hürmet ettiği ve onun adına Aksu kasabasına hankah kurdukları araştırdığımız kaynaklarda ortaya çıkmaktadır.⁷⁰ *Calıs-i*

⁶³ Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", 60; Baytur, "Tyan-Şan Kırgızları", 82.

⁶⁴ Mirza Fazıl Çuras Nakşi şeyhlerinin bölgedeki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mirza Fazıl Çuras, 152. Karasaev, Kırgızlar arasında Nakşi şeyhlerinin biri Hoca Ahrar'ın faaliyetlerde bulunduğunu belirtmektedir, *Kamus Naama*, 14-15.

⁶⁵ Bartold, V. V., "Rabotı po istoričeskoy geyografii", *Soçineniya*, C. III, İzdatelstvo Nauka, (Moskva 1965) C, II, 517.

⁶⁶ Baytur, Anvar, "Tyan-Şan Kırgızları", *Kırgızdar*, yay.haz.: Keneş Cusupov, C. I, (Kırgızstan Basması, Bişkek 1993), 171.

⁶⁷ *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*, haz.: K. Cusupov, A. Mokeev, D. Saparaliyev, C. I, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Bişkek 2003 I., 272.

⁶⁸ "Rafiku't-Talibin", *Materialı po İstorii Kirgizov i Kirgizistan*, ed.: V. A. Romodin, İzdatelstvo "Nauka", (Moskva 1973), 180.

⁶⁹ Baytur, "Tyan-Şan Kırgızları," 270.

⁷⁰ *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*, I, 276. "Ziyau'l-Kulub" adlı diğer bir eserde İshak Hoca ve onun kerametleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Kendisine karşı gelen Lulum Kırgız isimli

Muştakin (1008/1599) ve *Rafiku't-Talibin* isimli eserlere baktığımızda, Kırgız boylarından bazılarının İshak Hoca'nın o topraklarda yapmış olduğu faaliyetlerin sonucunda Müslüman oldukları, bazılarının ise mürit olduğu söylenir.⁷¹ *Rafiku't-Talibin*'de ise İshak Hoca hakkında şu cümleler ilgi çekici: Alay ve Sarıg Yazı kasabasında dört yıl yaşayıp orda bulunan tüm Kırgız boylarının kendisine mürit edindiği bilinmektedir.⁷² Anlaşılan o bölgede yaşayan Kırgızların çoğu İslam'ı kabul etmiş olmalı ki; *Calis-i Muştakin* isimli eserden aldığımız bilgilere göre Kalmuklar'la bir arada yaşayan Kırgızların bazı boyları, İshak Hoca'nın yürüttüğü faaliyetler sonucu İslam'a girmişlerdir. Bu durumda İshak Hoca'nın öğrencisi olan Pirui Buhara hocası adına şunları söylemektedir: “Ben Müslümanlar için hizmete kendimi adayarak ve büyük hocaların duasını alarak binlerce Kırgız ve Kalmaklar'ı iman nuru ile aydınlattım, (onları) karanlık ve bozgunculuktan kurtardım. Kalmuklar'ı eline esir düşüp hayatıyla vedalaşmak zorunda kalan Müslümanları birçoğunu kurtardım. Ben o zaman İslam'a hizmet etmenin ne kadar yararlı olduğunu hissedip Aksu, Kaşgar, Kuça ve Hotan bölgesinde birkaç yıl kalıp halkı doğru yola şevkettim.”⁷³ Bu bilgileri destekleyen diğer bir kaynak *Tezkire-i Hoca İshak Veli* adlı eserdir. Yazarı tam olarak bilinmemektedir. Anlatılanlara göre İshak Hoca Kaşgar'da iki sene kadar hizmet etmiştir ve ondan sonra Tanrı Dağları'nda göçebe hayat yaşayan Kırgızlar'ın yanına gitmiş, onlara on iki yıl boyunca hocalık yapmıştır.

Nakşilik, o bölgelerde hem dini hem de siyasi olayların içinde her zaman kendisine yer edinmiştir. Dolayısıyla Mahdum Azam'ın oğullarından Muhammed Emin'in taraftarları kendilerine kol toplamaya ve sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Bir tarikatın iki farklı kol toplaması, ortadaki rekabeti güçlendirmiştir.⁷⁴ Muhammed Emin'in oğullarından Muhammed Yusuf 1667-1668 yılları aralığında Afak Hoca mahlasıyla ön plana çıkan Hidayetullah (ö. 1693/94) Kaşgarda Yolbars Han'ın yönetimin başına gelmesiyle dinî hem de siyasi konularda rekabeti iyice kızıştırmıştır. Bu durum, Kaşgar bölgesinde yaşayan yerleşik halkı ve Kırgızları, Afakiyye'nin başında bulunan Muhammed Yusuf ve

Kırgız padişahının ve 400 kadar insanın, İshak Hoca karşısında Lulum Kırgız'ın atının ayaklarının kırılması sonucu Lulum Kırgız'ın ölmesi 400 insanın elinde bulunan putları yere atarak imana geldikleri söylenir. Vostoçnie Avtorı o Kırgızah, 91-91.

⁷¹ *Vostoçnie Avtorı o Kırgızah*, 95-96.

⁷² *Kırgızdardın cana KırgızistandınTarihıy Bulaktarı*, I, 276.

⁷³ *Kırgızdardın cana KırgızistandınTarihıy Bulaktarı*, I, 264.

⁷⁴ Valihanov, Çokan, *Sobraniye soçineniy*, C. III, (Alma Ata 1985), 127-128.

oğlu Afak Hoca tarafından eziyete maruz kalmalarına sebep olmuştur.⁷⁵ Çünkü Yarkend'in büyük şehirlerinden bazılarını Doğu Türkistan'lı Kırgızlar tarafından yönetilmesi neticesinde, yukarıda bahsi geçen olaylarda Afak Hoca'ya karşı gelmelerine zemin hazırlamıştır.⁷⁶

Yolbars Han, 1670 yılında tarikatın ikiye bölünmesi sonucu İshakiyye'nin taraftarları tarafından öldürülmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz Afakiyye ile İshakiyye tarikatının kendi arasında iki ayrı yola düşmesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu sırada Abdullah Hanı'nın öz kardeşi İsmail (1670-1680) olaylardan sonra yönetimi kendi idaresine almıştır. Bu durumda, Afakiyye'nin başında duran Afak Hoca Keşmir'den Tibet'e doğru yol almıştır.⁷⁷ Kaşgar'ın yerleşik halkı, olayların öncesinde de sonrasında da Afak Hocayı yalnız bırakmamıştır. İshakiyye'nin ise Kırgızlar tarafından desteklendiği, hatta bazı müritlerinin de Kırgızlardan olduğu incelediğimiz kaynaklarda geçmektedir.⁷⁸

Rivayetlere göre Afak Hoca, Tibet'e giderek V. Dalay Lama (1617-1682) ile görüşmüş ve ondan yardım istemiştir. Dala Lama'da Afak Hoca'yı talebini yerine getirmek için, Cungar Komutanı Galdan Boşokutu'ya Afak Hoca'ya yardım edilmesi gerektiğini bildiren bir mektup göndermiştir. Bu mektup üzerine 1678 yılında Cungarlardan destek alan Afak Hoca, Kaşgar ve Yarkend gibi büyük şehirlerde faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır.⁷⁹ Kaşgar bölgesindeki Kırgızlar İshakiyye'ni destekledikleri için Afak Hoca orda bulunan Kırgız kabilelerine çok eziyet etmiştir. Bu sebeple birçok Kırgız kabilesi Kaşgar'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Bu olay Afak Hoca 1695 yılında vefat edinceye kadar devam etmiştir.⁸⁰ Hem siyasi hem dini iktidarsızlık ne kadar karmaşaya yol açsa da, Doğu Türkistanlı Kırgızlar İshakiyye'ye olan desteğini sürdürmüşlerdir.⁸¹

⁷⁵ Baytur, Anvar, *Kırgız Tarihi Leksiyaları* I-II, yay. haz.: K. Artıkbayev T. Abdıldabekov, (Biyiktik Basmakanası, Bişkek 2003), 272-273.

⁷⁶ Muhammed Sadık Kaşgari, "Tazkira-yi Azizan", *Kazakistan Tarihi Turalu Türki Darektemeler*, çev.: A. Ş. Nurmanova, C. IV, (Daik-Press, Almatı, 2006), 69-70.

⁷⁷ Kaşgari, *Kazakistan Tarihi Turalu Türki Darektemeler*, 80-81. Valihanov, *Sobraniye soçineniy*, 129.

⁷⁸ Valihanov, *Sobraniye soçineniy*, 131.

⁷⁹ Kaşgari, *Kazakistan Tarihi Turalu Türki Darektemeler*, 82; Kuropatkin, *Kaşgariya*, 86.

⁸⁰ Baytur, *Kırgız Tarihi Leksiyaları*, 275.

⁸¹ Baytur, *Kırgız Tarihi Leksiyaları*, 282.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE DİNÎ TASAVVUFÎ MOTİFLER

2.1. Kırgız Atasözlerinde Dinî Motifler

Sözlü kültürü anlamak için yapılan çalışmalar son yıllarda bir hayli artış göstermiştir. Örnek olarak da Eric A. Havelock, Walter J. Ong, Harold A. Innis, H. Marshall McLuhan, Jack Goody vs. gibi araştırmacıların çalışmalarını gösterebiliriz. Bunun nedeni geçmiş kültürü hatırlama ve anlama çabasıdır. Ancak bu konuda kalem oynatan birçok araştırmacı sözlü kültürü anlamının çok kolay bir iş olmadığını ortaya koymaktadır.⁸² Ayrıca tüm bu çalışmalar şu noktada birleşiyor; Önce sözlü kültür doğmuştur. Sözlü kültür, doğal ve somuttur. Bu kültürlerde hafıza/bellek hayati önem taşır. İşitme/dinleme önemlidir ve sese dayalıdır. Geçmişe bağlılık, atalar kültü ve kabilecilik hep ön plandadır. Sözlü kültür; kişileri, daha az içine kapalı, dış dünyaya daha açık kılar. Bilginin kaynağı değerlidir; kabilenin masalcısı, hikâye anlatıcısı, yaşlı ve bilge insanları kutsaldır. Başka bir deyişle öyküler sözlü kültürlerin can damarı, hikâye anlatıcısı, kabile veya topluluğun yüreği olarak bireyleri birleştirici, özelliği öne çıkar. Dolayısıyla Türk toplumları içinde özellikle Kırgızların sözlü kültür geleneği de çok eski tarihlere dayanmaktadır. Kırgızlarda yazılı kültür geç başlamış olsa da sözlü kültürü genelde Türk dünyası içerisinde özel bir yere sahiptir. “Kırgız Dili, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekte yaşatılmıştır, bundan dolayı sözlü gelenek, çeşitli tür ve şekillerde meydana getirilmiş eserlerde de Kırgız hayatının her alanını estetik açıdan en üst seviyede anlatabilme gücüne erişmiştir.”⁸³ Kırgızların sözlü geleneğinden bahsederken, Türk dünyası içerisinde Kırgızlar’ın kendine ait sözlü geleneği olduğu, araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Kırgız sözlü edebiyatının musikiyle iç içe girmiş bir şiir geleneği vardır. Bu geleneği devam ettiren Kırgızlar, şiirlerini ezberleyerek veya yazıya geçirerek değil, o anda karşı tarafın söylediği düşünceye göre doğaçlama şeklinde cevaplar verir. Bu gelenek diğer Türk boylarında görülse de günümüzde Kırgızlar ve Kazaklar bunu

⁸² İrvin Cemil Schick, *Bedensel Hafıza, Zihinsel Hafıza, Yazılı Kaynak: Hat Sanatının Günümüze İntikalinin Bazı Boyutları*, (Ed. Leyla Neyzi), Nasıl Hatırlıyoruz -Türkiye’de Bellek Çalışmaları, (Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011), 13

⁸³ Süleyman Kayıpov, “Kırgız Edebiyatı I-II”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 1. Baskı, (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005), XXXI, 15-16.

nesilden nesle aktarmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla Kırgızlarda bu geleneği devam ettiren şairlere “akın” veya “ozan” denir.⁸⁴ Ozanların şiirleri de hayat tarzına veya duruma göre birçok varyantta söylenir. Bu şiirlerin, defin törenlerinde okunanlara “koşok”; hasret ve şikâyet konulu olanlara “koştoşuu”; methiyelere “maktoo”; taşlamalara “kordoo” denir.⁸⁵ Bunların dışında emgek (emek), beşik, oyun, aşk, nasihat, ayıtış şiirleri ve didaktik eserler (atasözleri, vecizeler, bulmacalar, yalan ve abartmalar), mit ve masallar Kırgız edebiyatının zenginlikleridir⁸⁶. Sözlü kültürün ortaya çıkması çok eski olsa da, İslâm’ı kabul ettikten sonra yeni dinle özdeşleşmiştir. Hatta atasözlerinde ve şiirlerde dinî motifleri görmek mümkündür.

Sözlü kültürün ne zaman ve nasıl ortaya çıktığıyla ilgili kaydedilmiş kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yazılı anıtlara, taşlara bakarak, XIX. yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıktığına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Kırgız sözlü kültür geleneği ile ilgili araştırma yapan Ç. Valihanov V.V. Radlof gibi bilim adamları tarafından XIX. yüzyılın sonlarına doğru derleme toplama ve yayımlama gibi işlemler başlatmıştır. Daha sonra yabancı araştırmacılarla yerli bilim adamları, bu işleri devam ettirerek, Kırgız sözlü kültürünün zenginliklerini değerlendirmeye çalışmışlardır.⁸⁷ Bu değerli çalışmalar ilk önce bireysel çabalarla yürütülmüşse de daha sonra XX. yüzyılın başlarında devlet tarafından planlı bir şekilde yürütülmeye başlatılmıştır. Netice itibariyle Kırgız sözlü kültür geleneği eşi benzeri olmayan eserleriyle milli hazineyi zenginleştirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde dinî eserlerin etkisiyle sözlü kültürün atasözlerinde, şiirlerde, türkülerde ne şekilde yansıdığını ortaya koymaya çalışacağız. Dinî ve sosyal hayatı içeren şiirler, atasözleri ve destanlar, İslâmlaşmayla beraber Kırgız sözlü kültür geleneğinde de kendine layık bir yer edinmiştir.

Kırgızlar’ın sözlü kültürlerinde, daha önce göçebe hayat sürdürdükleri ve resmi okulları, üniversiteleri olmadığı için atasözleri bir nevi hayat felsefesi niteliği taşımıştır. Çünkü toplumun ve çocukların eğitimi, büyüklerinden duyumla, kulaktan kulağa, ağızdan ağıza söylenegelen nasihat tarzı atasözlerinin, yaşam şartlarına göre uygulanmasından ibaret

⁸⁴ Husain Karasaev, *Nakıl Sözdör*, II. Baskı, (Kırgızisatan Yayınları, Furunze 1987), 76.

⁸⁵ Karasaev, *Nakıl Sözdör*, 78

⁸⁶ Süleyman Kayırov, “Kırgız Edebiyatı I-II”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 1. Baskı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005), XXXI, 135.

⁸⁷ Kayırov, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 123.

olmuştur. Bu süre zarfında İslam’la haşır neşir olan Kırgız’ların, şiirlerinde ve özellikle atasözlerinde dinî motifleri işlediğini görmekteyiz. Bunlara bazı örnekler verecek olursak;

“Kuday degen kuru kalbayt” “Allah diyen kuru kalmaz”

“Kudaydın közü tuz bolsun” “Allah doğru gözle baksın”⁸⁸

bunun gibi atasözlerine rastlamak mümkündür. Yukarıda yer verdiğimiz atasözünde, Allah’ın adıyla başlayan her işin hayırla sonuçlanacağı dile getirilmektedir. Başka bir ifadeyle dile getirmek gerekirse, günümüzde Müslümanlar tarafından söylenen besmelenin “Bismillahirrahmanirrahim” kelimesinin önemi ve her işin başında zikredilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun dışında insanın iç dünyası, ruhu ve kalbini temiz tutmasına dair atasözlerine de rastlamaktayız:

“Erdik bilekte emes, curokto” “Kişinin imanı merhameti ölçüsündedir”⁸⁹

Bu atasözü “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/ düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.”⁹⁰ Hadisi ile örtüşmektedir. İmanın kalbe yerleşmesi, onun gerçek manada insanın tüm vücut yapısına ettiği tesiri sonucunda hakiki Müslüman olabileceğini hadiste ve atasözünde görmek mümkündür.

“İrayına caraşa ıymanı” “Merhemetine göre imanı”⁹¹

Bu atasözünde, Allah’ın emrettiklerini yerine getirdiği için imanlı kimselerin ahiret hayatlarında yüzlerinin kızarmayacağı dile getirilmektedir. Dolayısıyla atasözünde geçen anlamların Kur’an’da geçen ayetle benzerlikleri olduğunu söyleyebiliriz: “*O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıl parlarlar, Gülerler sevinirler.*”⁹² Bahsi geçen atasözünde aksakallıların imanlı/inançlı oluşunun toplum ve gelecek sağlıklı nesillere etkisinden söz edilmektedir.

⁸⁸ Karasaev *Nakıl Sözdör*, 64

⁸⁹ Şarşeke Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, (tuz., Frunze Kırgızistan, 1982), 41.

⁹⁰ Buhari, İman, 39.

⁹¹ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 203.

⁹² Abese sürsi,38/39.

“Bay uulunun nazarı aç

“Zengin çocuğunu nefsi aç

“İymanduu kişi andan kaç”

“İmanlıysan ondan kaç”⁹³

Bu deyimde dünyevî mal-mülkün insanın gözünü kör edeceğinden bahsedilmektedir. Eğer imanlı kimse bile olsa gözü aç zenginle çok gezip-tozduğu takdirde ona benzemeye başlayacağından dolayı ondan sakınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka atasözünde;

“Kartandan ıyman ketse

“Yaşlıdan iman gitse

“Caştardan uyat ketet”

“Gençleri arsız olur”⁹⁴

Kırgız toplumunda aksakallıların/yaşlıların/ yeri ayrıdır. Onlar her zaman saygıyla anılır ve anlatılır. Çünkü genç nesil bu insanların örnek davranışlarıyla büyür. Yukarıda bahsettiğimiz atasözünde, aksakallıların imanlı olmasının toplum düzeni ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi için önemli olduğunu ifade etmektedir. Özellikle imanlı kelimesinin inançlı anlamında Kırgız atasözlerine yansımaları, dinî eserlerden esinlendiğini ortaya koymaktadır. Kırgız atasözlerinde Allah’la ilgili deyimleri görmek ve ona işaret eden şiirlere türkülere rastlamak mümkündür.

“On eki paygambardan bir Kудay otuptur.” “On iki peygamberden bir Allah üstündür.”⁹⁵

Bu atasözünde, Allah’ın tüm peygamberlerden üstün olduğu vurgulanmakta ve sadece onun emirlerini yerine getirmenin doğru olacağını dile getirilmektedir. Ama bu peygamberlerin kabul edilmediği anlamına gelmez. Yani söz konusu atasözleri peygamberlerin de Allah’ın kulu ve resulü olduğunu unutmamak amaçlı söylenmiştir.

“Başı oorubagan kişinin Kудay menen işi çok”

“Derdi olmayanın, Allah’la işi olmaz”⁹⁶

⁹³ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 143.

⁹⁴ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 208.

⁹⁵ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 136.

⁹⁶ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 203.

İnsanın başına müşkül bir durum geldiğinde Allah'ı anar ve hatırlar. Buna örnek olarak Kur'an'dan şu ayeti gösterebiliriz: “İnsan başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumdan kurtardığımızda ise sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkarcılığa dönüşüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir.”⁹⁷ Hem atasözünde hem de ayette insanın sadece zor zamanda Allah'a yönelmesinin yanlış olduğunu vurgulanmaktadır.

Kırgızlar, eve gelen misafirlere çok önem verirler, çünkü gelen misafirin Allah tarafından gönderildiğine inanırlar. Bundan dolayı gelen misafiri en güzel şekilde ağırlamak ve rızasını kazanmak için çaba gösterirler. Misafirin duasını almanın Allah'ın rızasını kazanmak anlamına geldiğine inanırlar. Dolayısıyla aşağıdaki deyim bahsettiğimiz konuyla ilgilidir:

“Konok bul Kuday suygon pende” “Allah'ın sevdiği kuludur misafir.”⁹⁸

Göçmen olan Kırgızlar, kendi örf-âdetlerine oldukça bağlıdır, bu örflerin çoğu toy-aş dediğimiz merasimlerde gerçekleşmektedir. Örfün ve kültürün, din ile içselleşmesi millileşmeyle sonuçlanır. Yukarıda yer verdiğimiz atasözlerinin de dini literatürden esinlendiği âşikardır. Kırgız atasözleri ve şiirlerinde, Allah'la Peygamberlerle ilgili anlatılan deyimlere sıkça rastlamak mümkündür.

Kuday koşkon kuda bolot Allah'ın nazarı düşen iki insan dünür olur,

Paygambar koşkon dos bolot Peygamberin nazarı düşen iki insan dost olur⁹⁹

Burada evliliğin nasip-kısmet olduğu, kişinin kiminle evlenip, kiminle dünür olacağını yalnız Allah tarafından bilineceği belirtilmektedir.

Arkadaşlık dostluk Kırgızlar'da önemli olmakla beraber, güven niteliğini de taşımaktadır. Çünkü “Sen bana arkadaşını söyle, ben senin kim olduğunu söylerim” şeklindeki atasözü asıl dostluğun ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Dostluk, tüm Türk boylarında önemli hususların biri olmuştur. Çünkü “Kan Dost” tabiri Tüm Türk

⁹⁷ Yunus süresi,109/12.

⁹⁸ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 197.

⁹⁹ Usupbekov, *Kırgız makal-lakaptarı*, 198.

boylarında olduğu gibi, Kırgızlar’da da çok önemli unsurlardan biri olarak bilinmektedir. Bunun üstesinden gelebilmek her yiğidin veya her arkadaşlığın taşıyamayacağı yükü kendi içinde barındırmaktadır. Çünkü sadık arkadaşlık demek, kişinin namusu demektir. Dolayısıyla Kırgızların destanlarında, romanlarında ve şiirlerinde efsanevi nitelikte anlatılan dostluk öykülerinde gerçeklik payının yüksek olduğu her halükarda dile getirilmektedir. Buna ek olarak, Türkiye Türkçesindeki, “Dost acı söyler”, “Dost kara günde belli olur”, “Dostun attığı taş baş yarmaz”, “Yoldan kal, yoldaştan kalma” tarzındaki atasözleri bu konuyu desteklemektedir. Ayrıca Kur’an’daki; “Eğer siz aranızda dost olmazsanız yeryüzünde kargaşalık, fitne ve büyük bozgun çıkar”¹⁰⁰ ayetiyle birlikte bir başka yerde ise; “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışlardır, eğer düşünüyorsanız!”¹⁰¹ “Kâfirlerde birbirlerinin dostudurlar”¹⁰² “Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da, kâfirleri dost edinmeyin”¹⁰³ şeklindeki ayetler dostumuzu da doğru seçmemiz gerektiğini buyurmuştur.

Sözlü edebiyat içerisinde fal-büyü hakkında yazılmış olan şiirlerde de dinî, tasavvufî motiflere rastlamaktayız.

“Paygambardın bal tölgösü

“Peygamberin fal taşı

Padişamdın dal tölgösü

Padişahın tam taşı

Sen taşlık kılba

Sen taşlık etme

Men çaştık kılbayın.”

Bende yaşlık etmeyeyim.”¹⁰⁴

Kırgızlar’ın sözlü kültürü içerisinde, tamamında olmasa da belirli bir düzeyde meydana gelen şiirlerde, sufiler ile ilgili yazılmış olan beyitleri de görmek mümkündür.

“Kalamulla kolunda

“Kur’an’ı var elinde

¹⁰⁰ Enfal süresi, 8/73.

¹⁰¹ Ali İmran süresi, 3/118.

¹⁰² Enfal süresi, 8/73.

¹⁰³ Nisa süresi, 4/144.

¹⁰⁴ Kayıpov, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 134.

Kudayı bar tilinde	Allah'ı var dilinde
Altı kalma dininde	Altı kelime dininde
Tasbih, talil kolunda	Tespihi var elinde
Ya Alla dep çark urup	Ya Allah diye bağırıp
Takıbaa ötkön düynödön”	Takvalar geçti dünyadan.” ¹⁰⁵

Kırgız sözlü edebiyatı içerisinde en başta kuşkusuz destanlar gelir. Bir milletin kahramanlık pehlivanlık öykülerinin tamamı destanlarda anlatılır. Dolayısıyla destanlar bir ulusun varoluş öyküsü olarak nitelenir. Bu hususla ilgili araştırmacı Sevcan Yıldız şu ifadeleri aktarmaktadır; “Destanlar bir milletin bütün varlığını; elemelerini, kederlerini, sevinç ve coşkunlarını kısmen, heyecanlarını hareketlendiren bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan zenginlik hazineleridir.”¹⁰⁶ Kırgız destanlarının tamamı kahramanlık övgülerden ibaret değildir. Bu hususta Kayıpor’un şu cümlelerine değinmek doğru olur: “Son seksen yıl içinde yapılan araştırmaların sonucunda, kahramanlık destanlarının yanı sıra, başka destan türlerinin, lirik ve paremiolojik (ölçülü sözler) türlerin de oldukça geliştiği tespit edildi.”¹⁰⁷ Bunların içerisinde dinî destan türüne sahip olan “Kedeykan” destanından örnek vererek devam edelim:

“Kasiyettüü eşenim	“Güçlü şeyhim
Karıptardı calgagan	Gariplerin koruyan
Aç, arıktın atası	Aç arığın babası
Aldanın tiygen batası	Allah’ın değen duası
Açılar beken çarıktık	Açılır mı acaba şeyhim
Men musapır kapası	Ben garibin üzüntüsü

¹⁰⁵ Ali Cusubaliev, *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihı*, (İz-Basma Yayınevi, Bişkek 2016), 40-41.

¹⁰⁶ Sevcan Yıldız ve Hacer Arslan Kalay, *Uygurluklar Işığında Türk Destanları* 1. Baskı, (Detay Yayıncılık, Ankara 2016), 235.

¹⁰⁷ Kayıpor, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 15.

Sadagası keteyin

Kurban olayım

Ziyarat kılbay netemin

Ziyaret etmeyip ne yapayım

Aziret sizge kol berip

Hazret size el verip

Muradıma cetemin.”

Muradıma ereceğim.¹⁰⁸

Kırgızlar'ın en büyük destanı “Manas” destanıdır. Türk destanları içerisinde de en eski ve hacim bakımından en büyük destan olarak bilinmektedir. Yazar Tuncer Gülensoy Manas destanı hakkında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. “Türk mitolojisinden ve bozkır kültüründen derin izler taşımakla birlikte Yaratılış ve Türeyiş, Göç, Ergenekon, Şu, Oğuz Kağan gibi diğer Türk destanlarından bağımsız, mısra sayısı bakımından Finliler'in Kalevala. Almanlar'ın Nibelungen, Hintliler'in Ramayana. eski Yunanlılar'ın İliada ve Odysseia gibi destanlarından çok hacimli olup dünyanın en büyük destanıdır.”¹⁰⁹

Kırgız kültürünü ve sözlü edebiyatını özetleyen Manas destanı, günümüzde de sözel zenginliği bakımından diğer eserlere ve Türkoloji araştırmalarına ışık tutmaktadır. Manas destanı göçmen olan Kırgız halkının tarihini, kültürel değerlerini şiir diliyle anlatmıştır. Burada V. Radloff'un Manas Destanı ile ilgili şu ifadesi özet niteliğindedir: “Halkın hayatının ve bütün gelişmelerinin şiirsel yansımasıdır.”¹¹⁰ Günümüzde Manas destanı ile ilgili iki farklı görüşte olan araştırmacılar da var. Onlardan bazıları, destandaki motifleri Kırgızlar'ın İslam'a girmeden önceki inançlarına bağlamışlardır. Diğer bir kısmı ise destanın dinle iç içe olduğu kanaatinde dirler. Bu hususta Manas destanının klasik öncüleri olarak tanınan ve dinî içeriğe daha da önem veren varyantlarından, Sayakbay Karalayev ve Sagımbay Orozbek oğlu önde gelmektedir. Manas'ın ismi ile ilgili Sagımbay Orozbek oğlu'nun destanda söylediğine göre “Manas” ismi tamamen dinî ve tasavvufî bir motif içermektedir:

“Bergen bolson, uruksat

“Veriyorsan ruhsat

Men koyoyun atın” dep,

Ben vereyim ismini” diye

¹⁰⁸ Kayıpov, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 119.

¹⁰⁹ Tuncer Gülensoy, “Manas Destanı”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, Ankara 2009, C. 27, 556-557.

¹¹⁰ Şurubi Kayhan, *Manas Destanı'nın Tarihi Tabakaları*, (Akçağ Yayınları, Ankara 2005), 10.

Dubana süylöp kalğanı.

“At koyunuz, akır!” dep,

Adamdın baarı çuu etti.

“Baş çağına “mim” kelsin

Baygambardın sürötü,

Ortosuna “nun” kelsin

Oluyanın sürötü,

Ayağına “sen” kelsin,

Arstandardın borumu,

Artı kayda ketti eken

Al üçöönün orunu?”

Okup bildi “Manas!” dep...”

Divane¹¹¹ söyledi,

“İsim veriniz nihayet” diye!

Herkes birden ses etti,

“Baş tarafına “mim” gelsin.

Peygamberin resmi,

Ortasına “nun” gelsin

Evliyanın tesviri,

Sonuna da “sin” gelsin,

Arsıların asaleti,

Arkası nereye gitmiş

Bu üç harfin?”

Okuyup bildi “Manas” diye...”¹¹²

Araştırmacı İnan da, destanda Kırgızlar’ın İslâm öncesi hayat tarzının aksettirildiği kanaatindedir: “Müslüman Türklerden Kırgızların “Manas Destanı” eski devirlerin hayatını aksettirmesi bakımından başka destanlar arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Bu destanın şimdiye kadar tespit edilen kısımları bile en az bin yıl önceki büyük Türk devletlerini kuran ulusların hayatını, görenek, geleneklerini gözümüzün önünde canlandırmaktadır.”¹¹³

¹¹¹ Kırgızlarda “divane”, deli dilenci anlamında kullanılır. Ancak tasavvuf literatüründe “divane” kelimesi kalender/gezgin dervişlere de verilen isimdir.

¹¹² Sağınbay Orozbekov, *Manas*, (Kırgızstan Yayınları, Biskek, 1995), I, 95.

¹¹³ Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2016), 47.

Dolayısıyla Manas destanı ile ilgili olarak günümüz araştırmacılarının da farklı görüşler öne sürdüğü, kendi alanları içerisinde yorumlamaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Biz burada, destandaki dinî ve tasavvufî motifleri değerlendirmeye devam etmek istiyoruz.

Çong baraban dünggürlöp	Büyük davul çalındı,
Çogulup turgan köpçülük:	Hazır bekleyen kalabalık,
Laaylaha illallah	La ilahe illallah
Muhammed rasulallah	Muhammedü'r-Resulallah,
Kelme saadat car kılıp	Kelime-i şehadet getirdi,
Iyman ayttı künggürlöp	Dille ikrar edildi. ¹¹⁴
Laaiaha illalla	La ilahe illallah,
Kelmege tilin keltir dep	Kelime-i tevhidi dille ikrar et der,
Napsi degen biröö bar	Nefis denen bir belayı,
Süküt aytıp öltür dep	Zikir çalıp öldür der. ¹¹⁵

Özellikle burada kelime kelime keltiruu¹¹⁶/ kelime-i şehadet söylemek anlamında kullanılmaktadır. Kırgız toplumunda, kelime-i tevhit kelime-i şehadetin tekrarlanması Allah'a olan inancı kuvvetlendirmek ve takvalık derecesini yükseltmek amacıyla söylenmektedir. Bununla birlikte, nefsi bir belaya veya hastalığa benzeştirerek, bu durumdan kurtulmak için zikir söyleyip arınacağı dile getirilmektedir. Bu durum atasözlerinde de şu şekilde ifade edilmiştir: “Kaytalagandan kelme buzulbayt, kayra ıkılasın artat” / “tekrar etmekten kelime(iman) bozulmaz,” aksine ihlâs artar.”¹¹⁷ Deyimden de anlaşıldığı gibi Kırgızlar'da Allah inancı her şeyden önce gelir. Dolayısıyla bu durum ölüm döşeğinde yatan hastaya da, son sözün kelime-i şehadet söylemek olsun veya başka birileri tarafından söylensin o dinlesin diye telkin etmişlerdir. Nitekim

¹¹⁴ Sagınbay Orozbekov, *Manas*, c. I, 191.

¹¹⁵ Orozbekov, *Manas*, II, 144.

¹¹⁶ Karasayev, *Nakıl Sözdör*, 169.

¹¹⁷ Karasayev, *Nakıl Sözdör*, 355.

Kırgızlar'ın, Allah'a olan inancı onları cennete girmelerine sebep olacağına inanmışlardır. Bu düşüncelerin temelinde Hz Muhammed (s.a.v.)'e isnat edilen hadislerin yer aldığı kanaatindeyiz. Şu hadisleri buna örnek olarak gösterebiliriz:

*"Kim Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederse, Allah ona ateşi haram kılacaktır."*¹¹⁸ *"Her kim Allah'tan başka ilah olmadığını bilerek ölürse cennete girecektir."*¹¹⁹ *"Allah'tan başka ilah olmadığına ve kendimin Allah'ın elçisi olduğuma şehadet eylerim. Eğer bir kul bu iki şehadet hususunda hiçbir şüpheye düşmeyerek bunlarla Allah'a kavuşursa, cennete gireceklerdir."*¹²⁰

2.2. Manas Destanında Dinî Tasavvufi Unsurlar

Dinî ve tasavvufî motifler, kültürel özelliklerle içselleşerek Manas destanının birçok yerinde geçmektedir. Ancak dinî ve kültürel bir birikim söz konusu değilse bunları fark edilmesi kolay değildir. Bu hususu araştırmacı Nevzat Özkan şu cümleleriyle ifade etmektedir: "Manas destanında bir tasavvuf kültürü veya herhangi bir tekkenin etkisi görülmez; ancak evliya sevgisi ve bu ulu kişilerin ruhlarının kahramanları koruduğu ve onlara yardım ettiği inancı vardır"¹²¹der.

"Coldoş bolgon İliyas,

"Yoldaş olmuş İliyas,

On ekide çaşında.

On iki yaşında.

İslam dinin din - dep bil,

İslam dinin "din" diye bil,

Cindi bolgon Kökçököz,

Deli olan Kökçököz,

Din üyrötkön kim - dep cür,

Din öğretken kim diye bil

Cakınınan surasam,

Yakınından sorarsan,

Abu Nasır Samani,

Abu Nasır Samani,

¹¹⁸ Müslim, İman, 47.

¹¹⁹ Müslim, İman, 43.

¹²⁰ Müslim, İman, 44.

¹²¹ Nevzat Özkan, "Manas Destanında Dinî Terimler ve Kavramlar", *Manas Destanı Manas Destanının 1000. Yılı Paneli*, Erciyes Üniversitesi (Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Abdulkadir Yuvalı (Haz.), Kayseri 1995), 116.

Akıretik pir - dep cür”.

Ahiretlik pir diye bil.”¹²²

Ebu Nasır Samani, daha öncede söylediğimiz gibi, Manas’ın İslam’a girmesine vesile olan şahsiyettir. Göçebe Türk kabileleri arasında İslam’ı tebliğ etmek için büyük çaba sarf eden Samani’nin, Samanoğulları şehzadelerinden olduğu bilinmektedir.¹²³ Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Kırgızlar arasında şeyh derecesine ulaşan kimse olmadığı, araştırdığımız kaynaklarda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla destanda ve ozanların şiirlerinde evliyalara olan saygı ve övgü her nebzedeki göze çarpmaktadır. Çünkü dinî öğreten o şahsiyetler, halkın gözünde her zaman saygıda kusur görmemişlerdir.

“Ak ıslam dinibiz,

“Hak İslâm’dır dinîmiz,

Abınasır piribiz,

Ebu Nasır pirimiz,

Asman-cerdin eesi,

Yeringöğün sahibi,

Alla Taala bilebiz.”

Allah Teâla’yı biliriz”¹²⁴

“Kelme keldi tiline,

“Kelime-i şهادet geldi diline,

İkka kirgen kalmakka,

Hızaya gelen Kalmukların,

Iyman kirdi diline:

İman girdi gönlüne:

Kuday calgız, kuran çın!

Allah birdir, Kur’an gerçek!

İklas menen baş koyup,

İhlas ile baş eğip,

Abunasır pirine,

Ebu Nasır pirine,

Ak ıslam dinine.”

Hak İslâm dinîne”¹²⁵

İslâm’ın hak din olduğunu vurgulayan destandaki mısralar ve bununla birlikte Ebu Nasır Samani’nin pîr olduğu düşüncesinden hareketle İşkiliğin, muhtemelen Kırgızlar’ın İslâmlaşma sürecinde etkili olan tarikatlardan biri olduğu söylenebilir. Destanda,

¹²² Orozbek Uulu, *Manas*, I, 830.

¹²³ *Mecmuatti-tavarih*, 48.

¹²⁴ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 833.

¹²⁵ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 843-844.

Manas'ın kâfirlere karşı savaşı ve kendi topraklarının gayrimüslimlerden koruduğu bilinmektedir. Manas ve etrafındaki askerlerinin cihat ettiği kâfirler Moğollar, Budistler, Kalmuklar ve Çinliler'dir.¹²⁶ Manas destanının birkaç yerinde namaz, oruç, zikir, nefis ve Allah'ın birliği ile ilgili kavramları görmek mümkündür. Bunun dışında dört büyük meleklerden de bahsedilmektedir. Meleklerle iman, İslâm'ın temel esaslarından biridir. Ruhani varlıklar olarak bilinen melekler, duyu organlarımızla idrak edilmeyen gözle görülmeyen nurani varlıklardır.¹²⁷ Manas destanında da dört büyük melek ile ilgili Manas'ın kırk yiğidi ile aralarında geçen konuşma esnasında şu bilgiler geçmektedir:

A kудay menen süylöşkөн	O Allah ile konuşan
Berişte değen kim dedi	Melek denen kim idi ¹²⁸
Manas'a kırk yiğidin verdiği cevabı:	
Mekayıl Azireyi	Mikail, Azrail,
Anık oylop munu bil	İyi düşünerek bunu bil.
Birinin atı Cebireyil	Birisinin adı Cebrail,
Köz körbөгön bu bir cel	Göz görmeyen bu bir yel
Isırayıl biri deyt	İsrafil adlı birisi
Barça candın ruhun	Tüm canlının ruhunu
Bagıp azır cürü deyt	Şimdi gözetlemektedir. ¹²⁹
Bu sırada Manas bir soru verir:	
Törtөө elebi dep surayt?	Sadece dördümü diye sorar? ¹³⁰

¹²⁶ Tuncer Gülensoy, "Manas Destanı", 558.

¹²⁷ Hüseyin, Atay, *Kuran'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, 89.

¹²⁸ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 333.

¹²⁹ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 335.

¹³⁰ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 335.

Kırk yiğidi de şu cevabı verir:

Töbönüzdö kök dedi	Tepenizde gök dedi
Törtöö emes köp dedi	Dördü değil çok dedi
Beriştenin işine	Meleğin yaptığı işlerin
Meenetine san cetpeyt	Faaliyetine sayı ulaşmaz
Köptügünö berişte	Çokluğuna meleğin
Esep kısap san cetpeyt	Hesaplayıp bitilmez ¹³¹

Yukarıdaki mısralardan anlaşıldığı kadarıyla, Kırgızlar dört büyük melek ile ilgili bilgi sahibi olmakla beraber onların yaptığı faaliyetlerden de haberdar olmuşlardır. Dolayısıyla Manas destanında vahiy kelimesi “Ohıy alıp kelüü” vahiy almak anlamında kullanılmıştır. Vahiyi taşıma/getirme görevini de meleklerden Cebrail’in üslendiği yukarıda bahsettiğimiz mısralarda geçmektedir. Bu hususla ilgili Karasaev destandan şu mısraları örnek olarak göstermektedir:

Bergen kabar berişte	Haber veren meleğin,
Kürkürögön tabışı	Gür-gür eden sesi
Küldü curtka bilingen	Tüm yurda bilinen,
Ohıy alıp kelişti	Vahiy getirdiler. ¹³²

Melek kelimesi, Farsça’dan feriştah/perişte olarak Kırgız Türkçesine geçmiştir. Genel itibarıyla Kırgız Türkçesine dinî kavramlar Farsça ve Arapçadan geçmiştir. Ayrıca Kırgızlarda melek kelimesi, çocukları tanımlamada da kullanılmıştır. Çünkü küçük çocukların tıpkı melek gibi günah işlemediklerini ve temiz oldukları için bu tanımlamayı kullandıkları bilinmektedir. Bu yüzden “Bala perişte bolot/ Çocuk melektir”¹³³ atasözü boşuna söylenmemiştir. Kırgız kültüründe küçük yaşta vefat eden çocuklara, “öldü” veya

¹³¹ Orozbak Uulu, *Manas*, II, 335.

¹³² Karasaev, *Nakıl Sözdör*, 202-203.

¹³³ Karasaev, *Nakıl Sözdör*, 60.

“vefat etti” kelimeleri kullanılmaz. Onun yerine “uçup ketti” “üçtü gitti”, “çarçap kaldı” “yoruldu gitti” tarzındaki sözler kullanılır.

Dolayısıyla meleklerle ilgili destanda geçen bilgilerin yanı sıra Kırgız atasözlerinde de onların varlığı ve yaptığı görevlerle ilgili bilgiler anlatılmaktadır: “Perişte toktotot – şaytan şaşırat”/ “Melek engeller, sakındırır,-şeytan saptırır, şaşırtır.”¹³⁴ Bu tarz ifadelerle atasözlerinde ve halk şiirlerinde sıkça rastlamak mümkündür. Birkaç yazılı eserlerde de Azrail meleğin insanın canını almakla yükümlü olduğundan da bahsedildiğini görmekteyiz. Örneklendirmek gerekirse:

“Azireyil perişte,	Azrail adlı bir melek,
Cetip kelet bir künü	Gelir sanada bir gün
Kudayım buyruk kıldı dep	Allah emretti diye.
Acalın keldi bugün dep	Ecelin geldi bugün diye.” ¹³⁵

Bu hususta Arapça’dan Kırgız Türkçesine geçmiş olan amanat/emanet, acal/ecel gibi kelimelere dikkat etmekte fayda vardır. Kur’an’da da Azrail’in görevi ile ilgili şu ayetleri gösterebiliriz: “Deki: “Sizden sorumlu ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”¹³⁶ “Sizden birinize ölüm geldiği vakit, elçilerimiz (meleklerimiz) onun ruhunu alırlar.”¹³⁷ Bu durum hadislerde şu şekilde ifade edilmiştir: “Ölüm melekleri, kulların amellerine uygun bir sıfatta onların ruhlarını almaya gelirler. Kul, güzel amel sahibi salih bir kişi ise, melekler kendisine yüzleri güneş gibi parlayan beyaz yüzlü olarak gelir ve hoşnutlukla ruhunu alırlar.”¹³⁸ Kırgız halk ozanı Molla Niyaz’ın, *Sanat Dagirastarı* adlı eserinde kabirden sorumlu olan meleklerle ilgili şu beyitlere yer verir:

¹³⁴ Melis Abdılđaev, *Muras*, (Kırgızistan Yayınevi, Frunze 1990), 22.

¹³⁵ Karasaev, *Nakıl Sözdör*, 54.

¹³⁶ Secde süresi, 32/11.

¹³⁷ Enam süresi, 6/62.

¹³⁸ Ahmed b Hanbel, *Müsned* 4/287.

“Ölüp kalsan bir künü Öürsen bir günü,
Perişte kiret surakka Melek girer sorguya
Coobunu bilbesen Cevabını vermezsen
Canın kalar firakka Canın kalır ayrılığa.”¹³⁹

Burada ölüm meleğinin can alması ve sorguya tutmasıyla beraber, yapmış olduğu görevini de hatırlatılmaktadır. Kırgız kültüründe “can algıç/ can alıcı” diye isimlendiren ölüm meleği, birçok şiir ve atasözlerinde anlatılır. Toplumda özellikle inançla ilgili hayatın her akışında olup biten hareketler, onlar için bir benzetme halini taşır. Dolayısıyla bu durum, bir Kırgız bilmecesinde şu şekilde geçer:

“Gür gür etet “ Gür gür eder,
Kömüröyün çakırat Kömürü çağırır
Tor at başın iykeyt Doru at kafa sallar
Azreyil oozun açat Azrail ağzını açar.” (cevabı: körük demir çekiç kerpeten.)¹⁴⁰

2.3. Doğum

Kırgız halkının hayatının anlamı çocukla sıkı bir şekilde bağlantılı olmuştur ve bu değer kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kırgızlar için çocuk, bir ömürdür, insanın hayatındaki bir yansıması ve devamıdır. Bundan dolayı atalarımızın mutlu olma anlayışı doğrudan çocukla bağlantılı olmuştur. Bundan dolayı Kırgızlar çok eskiden beri “balaluu üy bazar, balası cok üy mazar” (çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar), “adamdın mömösü bala” (adamın meyvesi çocuk), “balaluu üy - gülistan, balasız üy – körüstön” (çocuklu ev - gülistan, çocuksuz ev – kabristan) diyerek çocuğa verdikleri önemi göstermişler ve soyun devamı için çocuğun gerekliliğini vurgulamışlardır.¹⁴¹ Hamile kadının doğum sancıları başlayınca hemen hastaneye kaldırılır. Hastaneye uzak olan köylerde ise hastanede

¹³⁹ Moldo Niyaz, , *Sanat Dıgarasttar*, Omor Sooronov, haz. (Bışkek, Uçkun Yayınları,1993), 26.

¹⁴⁰ *Kırgız El Tabışmaktarı, Canılmaçtarı Kalptarı*, haz. C. Mukambaev, C. Taştemiroy, (Frunze 1971), 135.

¹⁴¹ Mayramgül Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri, Doktora Tezi*, Ankara 2009, 186.

doğuma yetişilemeyeceği anlaşılırsa hemen bu işlerden anlayan yaşça büyük, yani tecrübeli kadınlar çağrılır. Hamile kadın hastaneye gidecekse hazırladığı çantasını, kayınpeder ve kayınvalidesinin hayır duasını alır ve gider. Günümüzde doğumların çoğu hastanelerde gerçekleşmektedir. Doğum evde gerçekleşecekse hamile kadın hemen bir odaya alınır. Doğumun kolay ve çabuk olması için bazı işlemler yapılır. Mesela; ev tutsülenir, eve yabancı biri alınmaz, evden ateş verilmez, doğum yapılan yere erkekler sokulmaz, çoluk çocuk girip çıkmaz. Dışarıda kuyruğu bağlanmış, yelesi örülmüş, eğerlenmiş bir at bekletilir.¹⁴² Bu atı görenler evde doğum olduğunu anlar ve bu eve girmezler. Geçmişten günümüze kadar doğum yaptıran ebeler hep Umay Ana'dan yardım istemişlerdir. Hamile kadının karnını “benim elim değil Umay Ana'nın eli” diyerek sıvazlarlar. Çocuk doğduktan sonra arkasından gelen parçaya “ton” ya da “çocuğun eşi” denmektedir. Çocuğun eşi düşene kadar doğum yapan kadını yalnız bırakmazlar, uyumasına izin vermezler, albarstıların onu uyurken götüreceğine inanırlar. Eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını sürdüren ve önemli rol oynayan hususlardan biri de “albastı”dır. Türk dünyasında buna “al karısı”, “al”, “al kızı”, “albastı”, “albız”, “almış”¹⁴³ gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu varlık Kırgızlarda “albarstı” olarak isimlendirilmektedir.

Doğumdan sonra çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunduktan sonra sağ kulağına ismi okunur ve o isim herkese duyurulur. Daha sonra çocuk için sıkça yapılan âdetlerden biri de çocuğun kırkını çıkarma âdetidir. Çocuk kırk gününü doldurduğunda kırk kaşık suyla yıkanır ve çocuğunun sağlığının iyi olması, uzun ömürlü olması için kırk parça kumaştan elde gömlek dikilir. Bu kırk parça kumaş kolu komşulardan genelde çok yaşayan hanımlardan istenir.¹⁴⁴ Kırk sayısı Kırgızlar için çok büyük bir anlam taşır. İslâmiyet'in etkisiyle daha da önemi artmıştır. Dolayısıyla yeni doğum yapmış bir kadının yanına bir iki kişi hariç kırk gün boyunca kimse girip çıkmaz. Bu durumun sağlık gerekçeleriyle bir bağlantısı olduğu açıktır. Ayrıca bu süre çocuğun kırkının çıkması anlamına da gelir ki, bu anlayışa bağlı gelenekler vardır; dua okunması, yemek verilmesi gibi. Ölünün kırkının çıkması da yine benzer biçimde dualarla ve fakir fukaraya yemek verilerek gerçekleştirilir. Bu anlayışın temelinde ruhun yaşadığı evi kırk gün sonra terk

¹⁴² Taliya, Bayalieva. *Do İslamskiye Verovaniye i ih Perejitki u Kirgizov*, (Frunze, İlim Basması, 1972), 97.

¹⁴³ Yaşar, Kalafat. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, (AKM. Yayınlar, 1996), 32.

¹⁴⁴ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 197.

ettiği inancı vardır. Ayrıca Kırgızistan bayrağında Güneşin etrafında kırk Kırgız boyunu simgeleyen kırk ışın vardır. Manas Destanı, Kırgız Türeyiş Efsanesinde Kırk Kız vardır. Hikâye ve masallarda “kırk gün, kırk gece” düğünler yapılır. Cezalandırılanlar için “Kırk baldak veya kırk kamçı” şeklinde bir uygulamadan bahsedilir. Manas Destanında Manas’ın yanında eşlik eden arkadaşlarına “kırk çoro”, aynı şekilde diğer Türk topluluklarında “Kürşad ve kırk çerisi” olarak geçer. Kısacası Kırklar, Türk halk inancında Kırk Evliya demektir. Kırklara karışan erenler veya yiğitler de bir daha görünmezler. Hastaların şifa için gittiği “Çilten Ocağı” Asya’da farklı yörelerde mevcuttur. Kırk Çilten veya Kırk Eren adıyla da anılırlar. Kışın ardından baharda yeniden dirilmeye hazırlık süreci olarak kışın doğadaki üç kez ölüp dirilmeyi ifade eden ve ilki kırk gün süren üç dönemin adı Çille şeklinde geçer. Büyük Çille 40, Küçük Çille 20, Boz Çille ise Nevruz’a kadar gider. Nevruzda nihai diriliş gerçekleşir.¹⁴⁵

Bunların yanı sıra çocuk daha yeni adım atmaya başladığı zaman “tuşoo kesüü” merasimi gerçekleştirilir. Çocuğun ayağına beyaz ip bağlayarak uzak bir yerde bekletilir ve ona doğru küçük çocuklar koşarlar. İlk önce gelen çocuk ayağındaki ipi makasla keser ve belirlenmiş olan hediye alır. Bunun asıl amacı çocuk için halktan dua almak ve biraz da ortama neşe katmaktır. Ayağına bağlanan beyaz ipin maksadıysa, çocuğun bundan sonraki tüm adımları temiz, yolu, bahtı açık olsun temennisidir. Bununla birlikte “Kırgızlar dua ederken, iyi dilekte bulunurken Yaradan’a, koruyucu ruhlara, ata ruhlarına dua ederken sözlerinin doğaüstü güçleri olduklarına inanırlar. Bundan dolayı Kırgız halkı çocuklarına küçük yaşlardan itibaren dualar öğretirler. Örneğin hemen hemen her evde uyumadan önce çocuklar şu duayı ederler:

Cattım tınç,	Yattım rahat,
Cazdığım kenç.	Yastığım servet.
Tilim kuran,	Dilim Kuran,
Tilegenim iman.	Dilediğim iman.
Cattım caratkan,	Yattım yaradan,

¹⁴⁵ Kaada Salttar Ak Batalar, El Adabiyatı Serisi, c. 29, (Şam Basması, Bişkek, 2003), 29.

Koborgoysuñ esen aman.

Kaldır beni sağ salım”.¹⁴⁶

Kırgız konargöçerleri Allah’a seslendiklerinde yada O’nu andıklarında Kuday (Huda) derler ve onu dillerinden hiç düşürmezler. Zor ve sıkıntılı anlarda veya ağır ve telaşlı bir işin başlangıcında, Allah’a sığınır; onu her zaman koruyucu, başarıya ulaştırıcı manevi bir güç ve destek olarak görürler. Ayrıca, gündelik hayatlarında mutluluklarını, memnuniyetlerini ifade etmek istediklerinde yahut kızıp beddua etmeyi arzu ettiklerinde söz konusu hitabı sık sık kullanırlar. Bu bağlamda, işleri zora girdiği zaman yüce varlığın ismini dile getirerek Kuday sakta! (Allah'ım sen koru) diye yalvarırlar. Kötülük yapan birisine, senin cezanı yüce varlık versin anlamında Kudayga koydum! (Seni Allah 'a havale ettim) derler veya birisi yalan söylediğinde onu fark eden kimsenin Huda'yı hatırına getir anlamında söylediği Kudaydı kara! (Allah'tan kork!) gibi ifadeler halk arasında çok yaygın kullanılmaktadır. Bazen Kuday isminin arkasına Teâla sıfatının eklendiği ve Kuday Teâla olarak günlük hayatta yaygın bir şekilde söylendiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Kırgızlar yeni bir işe başladıkları zaman veya zor bir görevi yerine getirirlerken, yüce varlığın desteğine ihtiyaç duyar ve ona hitaben Kuday Teâla özün car bolo kör! (Kuday Teâla sen yardımcım ol!) gibi dualarla işe başlarlar. Yüce varlığı isimlendirmenin bir diğer biçimi de Alda Teâla veya Alla Teâla olarak yerli konar göçerlerin ağız yapılarına göre değişen Allah-ü-Teâla ismidir. İşleri zora girdiğinde veya riskli bir işin yapılması öncesinde insanlar, koruyucu ve destek verici olan yüce varlığı hatırlar ve ondan manevi destek görecekları inancıyla, yine diğer ifadelerde olduğu gibi Alla Teâla'nın parmanı menen (Allah-ü-Teâla'nın izniyle) veya Alda Teâla özün koldoy kör! (Allah-ü-Teâla kollasın!) gibi inançlarını dile getiren ifadeleri yaygın olarak kullanırlar.¹⁴⁷

Ayrıca Kırgızlar erkek çocuğu üç, beş, yedi, dokuz yaşlarında sünnet ettirir ve bunu her Müslümanın görevi olarak bilirler. Tek rakamlı sayılar olması bilhassa tercih sebebidir. Sünnet yaptırılacak çocuğun heyecanının yatışması için çocuk ata bindirilip dolaştırılır. Çocuğun ailesi yine aynı şekilde oğulları için dua almak amacıyla halka düğün verir ve çeşitli yarışmalar düzenler.

¹⁴⁶ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 208-209.

¹⁴⁷ Baktıbek İsakov, “Kırgız Konar Göçerlerinde Din ve Diğer İnançlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, sayı II. Ankara 2010, 251.

2.4. Tevhit

Tüm İslâm edebiyatında olduğu gibi tasavvuf edebiyatında da tevhit kavramı ilk sıralarda ele alınan konulardandır. Çünkü İslam dininin temelini oluşturan tevhit kavramı, Allah'ın bir olduğunu yegâne yaratıcı sıfatıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla İslâm'ın temel ilkesinin tevhide dayalı olduğu, bilinen bir gerçektir. Çünkü Hz. Peygamber'in Mekke'de geçirdiği süre zarfında en büyük hedefi ve idealinin “Tevhid” akidesini yaymak olduğunu düşündüğümüzde bu ilkenin ne kadar büyük önem taşıdığını anlayabiliriz. Zira Allah'tan başka yaratıcının olmadığı, mutlak yaratıcı yegâne Allah olduğu ve O'nun mutlak yaratıcı sahibi düşüncesi yerleşmeden, başka hiçbir inancın önemi ve ehemmiyeti olmayacağı esas olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Kur'an, tevhidi İhlas Süresin'de en bariz şekilde anlatmıştır: “De ki: O Allah birdir. Allah samed (her şey O'na muhtaç, O kimseye muhtaç değil)'dir. O doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Ve hiçbir şey O'nun dengi değildir.”¹⁴⁹ Tevhidin sözlük anlamı “tek olmak” “bir olmak” “yalnız olmak” demektir. Tevhid ile ilgili tasavvuf bilginleri kendi görüşlerini şu şekilde ele almışlardır. Cürcanî (ö. 816/1413) tevhidi şu şekilde yorumlamıştır: “Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif etmiştir.”¹⁵⁰ Cüneyd Bağdâdî'ye (ö. 297/909) göre “Kadim olanı sonradan olandan ayırt etmek”; Kuşeyrî'ye (ö.4 65/1072) göre “Allah'ın bir olduğu gerçeğini ifade etmek”; Hücvirî'ye (ö. 465/1072) göre “Bir şeyin birliğine, o şeyin birliği hakkındaki sıhhatli bir bilgiyle hükmetmek”; “Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre ise de tevhîdin her şeyin müsebbibi olarak Allah'ı bilmek ve ondan gayrısına iltifat etmemektir.”¹⁵¹ Bu hususta Davud el-Kayseri (ö. 751/1350) tevhitle ilgili şu görüşleri öne sürer: “Tevhid insanlar açısından önce ikiye ayrılır: a) Avamın tevhidi: “Allah'tan başka ilah yoktur” diyenlerin tevhididir. b) Havasın tevhidi: “Taklidi tevhid: Bu taklid yoluyla öğrenilen avamın tevhididir”. “İstidlali tevhid: Akıl yürütme ve mantıksal çıkarımlarla elde edilen tevhittir. c) Şuhudi Tevhid: Bu kâmil insanların tevhididir, yani ariflerin tevhididir.”¹⁵²

¹⁴⁸ Güzel Abdurrahim, “Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevhid”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 193.

¹⁴⁹ İhlas, 112/4.

¹⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara Yayınları, Ankara 2005), 718

¹⁵¹ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* 1. Baskı, (Otto, Ankara 2017), 151.

¹⁵² Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, 2.(Baskı, haz. Bayraktar Mehmet, Ankara 2012), 412

Biz bu bağlamda Manas destanında anlatılan tevhitle ilgili bazı mısraları incelemeye çalışacağız.

“Kız kelinçek, kempirdi	“Kızı gelini yaşlısı”
Kıyırınan koyboy keltirdi.	Hiç birini bırakmadan söyledi
Laillaha illalla	La ilahe illallah
Kelme aytırdı köp canga.”	Kelime-i şehadet söyledi niceler” ¹⁵³

Yukarıdaki mısralardan anlaşılan şu ki, Karahanlılar döneminde İslâmlaşma süreci ile ilgili çabaların ilk adımları olarak araştırmacılar tarafından belirlenmiştir.

“Kudaanın bilgin birliğin,	“Allah’ın bil birliğin,
Körböy turup inanıp,	Görmeden inanan,
Könlüdü çığar kirlğin.	Gönlünden şüpheler çıkar.
Bar! – dep bilgin, kata jok,	Var! diye bil, hatasız,
Tuudurdu debe, ata jok,	Doğdurdu deme babası yok,
Tuudu debe ene jok,	Doğdu deme annesi yok,
Bir caratkan kudaaga	Bir yaradan Allah’a
Tuş kelişer neme jok.”	Dengi yok benzeri yok.” ¹⁵⁴

Kırgızlar’ın tevhide olan vurgusu bu mısralarla anlaşılmaktadır. Allah’ın eşi benzeri olmadığını, bir ve tek olduğunu belirleyen bu ifadeler, muhtemelen İhlas Süresin’den esinlenerek söylenen mısralardır. Bununla birlikte Hz Peygambere isnat edilen hadislerde Allah’ın bir olduğu ile ilgili şu hadisler geçmektedir: “Kim Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şehadet ederse, Allah ona ateşi haram kılacaktır.”¹⁵⁵ “Her kim Allah’tan başka ilâh olmadığını bilerek ölürse cennete

¹⁵³ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 402.

¹⁵⁴ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 220-221.

¹⁵⁵ Müslim, İman, 48.

girecektir.”¹⁵⁶ “Allah’tan başka ilâh olmadığına ve kendimin Allah’ın elçisi olduğuma şهادet eylerim. “Eğer bir kul bu iki şهادet hususunda hiçbir şüpheye düşmeyerek bunlarla Allah’a kavuşursa, cennete gireceklerdir.”¹⁵⁷ Kırgızların çok eskiden beri bir nevi hayat felsefesi niteliği taşıyan Manas Destanının başka bir yerinde, “Tevhid” konusu hakkında şu mısralar yer alır:

“Caratkan calgız kudayım	“Yaratan yalnız Allah’ım,
“Bolcos bol-dep ciberdi	“Danışman ol diye gönderdi.
Caratkan calgız bir Kuday	Yaradan yalnız Allah’tır
Kökcal Manas özüngö	Bozkurt Manas bir sana,
Coldos bol”- dep ciberdi	Yoldas ol” diye gönderdi.” ¹⁵⁸
“Bısmılada” degen tilge kel,	“Besmele” olsun dilinde,
Kuday- calgız, Kuran- çın	Allah birdir, Kur’an gerçektir,
Baygabar ak, dining ak	Peygamber hak, dinin hak,
Çaçıp iyçi cıygandı	Mal toplamayı bırakıp,
Kaalagın calgız ıymandı	Dilediğin tek iman olsun.” ¹⁵⁹

Özellikle Sagımbay Orozbek oğlu tarafından söylenen Manas Destanı varyasyonunda bunun gibi dinî tasavvufî motiflere sıkça rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Kırgızlar Allah’ın mutlak varlık ve mutlak yaratıcı sıfatlarını gündelik hayatında sıkça dile getirirler. Bunlardan bir kaçını örnek olarak vermek istiyoruz: “irade” “Kuda kaalasa” “tekvin” “Caratkan” “kudret”i “Kuduret” vs.

¹⁵⁶ Müslim, İman, 43.

¹⁵⁷ Müslim, İman, 44.

¹⁵⁸ Sayakbay Karalayev, *Manas*, (Kırgızstan Yayınları, Biskek, 1995), c. I, 319.

¹⁵⁹ Karalayev, *Manas*, c. I, 321.

“Bir kuday özün, min atın,

Bile körgün bu datım...

Asman casap, kök kılğan,

Nasibisin köp kılğan,

Zulcalalsın kuduret.”

“Bir Allah sensin ismin bin,

Bilgin benim bu derdim

Asman yapıp, gök yapan,

Nasibimiz bol yapan,

Zülcelal’sin Allah’ım.”¹⁶⁰

Burada Allah’ın isimleriyle onun birliği ve isbât-ı vacip delili hakkında bilgi verilmektedir. Dolayısıyla Allah’ın varlığı kendinden olup, başka bir cana veya nesneye dayanmayan vâcibü’l-vücûd, Allah’ın yetkin var oluşunu açıklamaktadır.¹⁶¹ Çünkü çabayı izah eden isbât-ı vâcib, Destanda bu şekilde geçmektedir. Genel olarak Kırgızlar’ın Allah anlayışı hakkında ilk önce, Allah’ın akılla bilinen yüce varlık olduğu düşüncesi onların atasözlerinde ve deyimlerinde bu şekilde ifade edilmektedir.¹⁶² “Kudaydı közün menen körbösön da, akılın menen tanı / Allah’ı gözlerinle göremesen de, akılınla bil ve tanı.”¹⁶³ Bu husus Destanın başka bir yerinde, Allah’ın kendisini tanıması için insana verdiği akılla ilgili olarak şu mısralarla dile getirilmektedir:

“Angdasın dep kuduret

Akıl degen biri bar

Angdap munu bilip al,

Kudaylığın bilsin dep,

Sizder menen bizderdi,

Calgan cayga ciberdi.

Anlayın diye Kudret,

Akıl verdi insana

Anlayıp bunu bil dedi,

Allahlığın bilsin diye,

Sizler ile bizleri,

Yalan dünyaya gönderdi.

¹⁶⁰ Orozbek Uulu, *Manas*, c. III, 461.

¹⁶¹ M.Sait Özervarlı, “İsbât-ı Vacib” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 2000), XXII, 495.

¹⁶² Abdilaziz Kalberdiev, “*Tarihten Günümüze Kırgızların Allah Anlayışı*”, (Doktora Tezi Ankara, 2010), 53.

¹⁶³ Eliza, Saripova, *Kırgız Felsefesinin Başatları*, 78.

Aktın bilip birliğin,

Hakkın birliğini bilsin diye,

İyman kılıp imeret

İmanı bize emretti.”¹⁶⁴

Buna ilaveten destanda geçen mısralar, akılla Allah’ın birliğini kavratmakla beraber, tevhidin önemini bir kez daha vurgulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu atasözü yukarıda bahsettiğimiz konuyu özetler niteliktedir: “Calgızdık Kudayga caraşkan / Yalnızlık sadece Allah’a mahsustur” sözüyle Allah’ı tenzih eden Kırgızlar, yalnızlığın mutlak kadir olan Allah’a ait olduğunu atasözlerinde de anlatmaya çalışmışlardır.¹⁶⁵

Manas destanında insanların toplu halde kelime-i şهادet getirdiğine dair mısraların geçtiğini de görüyoruz.

“Laaylaha illallah

La ilahe illallah

Muhammed rasulallah,

Muhammed Resulallah

Kelme şaadat car kılıp,

Kelime-i şهادet söyleyip

İyman ayttı küngürlöp,

İman söyledi gür sesle,

Calbarıp calgız Aldaga,

Yalvarıp yalnız Allah’a

Calpı namaz oku dep,

Herkes namaz kılsın diye,

Körünböyt bizdin bir kudy

Görünmez bizim hak Allah

Köönünö alıp tokun!” – dep...

Gönlünü alıp nakşedin diye.”¹⁶⁶

Genel olarak Manas destanının içeriğine baktığımızda, Allah’ı öven ve onu yücelten mısraları görmek mümkündür. Gökyüzü ay ve güneş gibi cisimlere benzetmesi Allah’ın kudretli ve eşi benzeri olmadığını kanıtlamak için bunun gibi cisimlere benzetmeye çalışmışlardır. Çünkü günümüzde de Allah lafzı geçtiğinde işaret parmağıyla gökyüzünü gösterilmesi de bu tarz söylemlerde etkili olmuştur. Ayrıca konuya daha bilimsel olarak yaklaştığımızda, İslam felsefesinde herkes tarafından kabul edilen Kozmolojik delil de

¹⁶⁴ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 146.

¹⁶⁵ Karasayev, *Nakıl Sözdör*, 84.

¹⁶⁶ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 450.

buna misal olabilir. Fakat Kırgızlar'ın tevhid ile ilgili yeterince bilgi sahibi olmadığını savunanlarda vardır.

“Kayberen kırk çilten	Kayıp eren kırk(çilten) yiğit
Balağa aytıp turupur,	Çocuğa şöyle söyledi
Bala közün cumuptur,	Çocuk gözün yummuş
Cumgan cerde kulağı	Yumduğu yerde durmuş
Lailalla illallla	La İlahe İllallah
Kelme şahadat uguptur	Kelime-i şehadet duymuş.” ¹⁶⁷

Tarihin eski zamanlarından beri birtakım sayılar kutsal ve uğurlu sayılmış, inanç ve örf âdetler içerisinde bu sayılara ayrıca önem atfedilmiştir. Kırk rakamı da gerek semavî dinlere dayandırılan yorumlar, gerekse eski medeniyet birikimleri, mitolojik efsaneler, destanlar, folklor vb. yönlerden Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere Doğu ve Batı milletleri tarafından sıkça kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de kırk sayısı dört yerde geçer. Bunlardan Hz. Musa ve kavimleri ile ilgili (el-Bakara 2/51; el-Mâide 5/26; el-A'râf 7/142) surelerinde geçmektedir. Diğeri ise insanın kırk yaşında kemale erişmesiyle ilgili (el-Ahkâf 46/15) suresinde geçmiştir. Bunun dışında kırk sayısının, hadislerde on sekiz yerde kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁶⁸ Kırk rakamının âyet ve hadislerde anılması, kırk âyet veya hadisin derlendiği eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hz. Muhammed'e kırk yaşında nübüvvetin gelmesi, Peygamberimizin etrafında İslam'ı kabul edenlerin sayısının kırkı tamamladıktan sonra açık bir şekilde İslam'ı yaymaya başlanması, ve bunun dışında İslâm hukukunda malının kırkta birinin zekat olarak verilmesi Müslüman geleneğinde kırk rakamının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İslam bilginleri, kırk yaşını dolduran insanın, cismani melekelerinin zayıfladığını ve ruhani melekelerini kuvvetlendiğini söylerler.¹⁶⁹ Tasavvuf kültüründe de kırk rakamının yeri ayrıdır. Tarikata intisap eden şahsın, önce kırk gün

¹⁶⁷ Orozbak Uulu, *Manas*, I, 128.

¹⁶⁸ Süleyman Uludağ, Selçuk Eraydın, “Erbaîn” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 1995), XI, 270-271.

¹⁶⁹ Uludağ, Eraydın., “Erbaîn,” 271.

çilehanede kalması ve Bektaşilikteki kırklar meydanı, kırk makam, vs. bu tarz hususlar sayılabilir. Destanda da Manasın Kırk çiltlen yani kırk yiğidinden bahseder.

2.5. Kerâmet

Sözlükte “iyi, ahlâklı ve cömert, şeref, itibar” gibi anlamlara gelen kerâmet kavramı, tasavvuf literatüründe Allah’ın velî kulları tarafından zuhur edilen olağanüstü hallere verilen tanımdır.¹⁷⁰ Peygamberlerin göstermiş olduğu olağanüstü hallere ise mucize denilirken, veliler için söz konusu olunca buna da kerâmet denilmektedir.¹⁷¹

Sûfiler kerâmeti, Allah’ın velî kullarına vermiş olduğu bir inayet olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum hakkında kelimciler ve sûfiler başta olmak üzere tüm İslâm düşünürleri kalem oynatmışlardır. Dolayısıyla tarif edilen konu hakkında olumlu veya olumsuz fikirler olmuştur ve bu görüşler devam edecektir. İlk defa İslâm düşünce tarihinde kerâmetle ilgili görüşünü *el-Fıkhu’l-Ekber* adlı eserinde açık bir şekilde beyan eden İmam A’zâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olmuştur.¹⁷²

Ebû Hanîfe eserinde “velîler için kerâmet haktır, gerçektir”¹⁷³ sözleriyle kerâmetin caiz olduğunu ifade etmiştir. Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise aklî bir kıyasta bulunarak kerâmetin gerçekliliği hakkında şu cümlelerle açıklamaya çalışmıştır: “Evliyadan kerâmetin zuhur etmesi câizdir. Bunun delili şudur: Kerâmetin zuhura gelmesi aklen tasavvur edilen bir iştir, kerâmetin zuhuru aklî ve naklî esaslardan hiçbir aslın iptalini gerektirmez. Yüce Allah’ı kerâmeti icat ve yaratma kudretine sahip olmakla nitelemek vâcibtir. Kerâmetin Yüce Allah’ın kudreti dâhilinde olduğunu bilmek zorunlu (vâcip) olduğuna göre, ortaya çıkmasının imkânına engel olan hiçbir şeyin bulunmadığı anlaşılmış olur.”¹⁷⁴ Kuşeyrî’nin bu ifadelerini destekler vaziyette İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ise, “Allah, eşyadaki kanunları değiştirmek suretiyle olağanüstü bir olay meydana getirebilir. Bu durum Allah için muhal değil, bilakis mümkündür. Allah için böyle bir imkân varsa, bunun sâlih kimselerde meydana gelmesi de mümkündür”¹⁷⁵ diyerek benzer aklî bir içtihatla kerâmetin varlığını ispat etmiştir. Bu husus Manas

¹⁷⁰ Süleyman Uludağ, “Kerâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.25, , (Ankara: TDV Yay., 2022), 265-266.

¹⁷¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 446.

¹⁷² Ebû Hanîfe, *İmâm-ı Azâmın Beş Eseri*, Çev. Mustafa Öz, (İstanbul, 1992), 57.

¹⁷³ Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhi’l-Ekber*, (Beyrut, 1984), 113-114.

¹⁷⁴ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul), 1991. 45.

¹⁷⁵ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-İktisâd fi’l-İ’tikâd*, (haz. Ali Ebû Mulhim, Beyrut 1993), 77.

Destan’ında doğrudan kavram olarak isimlendirmese de, Manas’ın İslâm dinînin kabul etmesinde önderlik eden Ebu Nasır Samani, Kırgızlar arasındaki ismi “Aykoco” olarak bilinen sofunun kerâmet ehli olduğunu şu beyitlerle anlatmaya çalışmıştır:

“Agıp catkan dariya	“Akıp duran nehrin
Suu bolgon irin-kanını,	Su oldu irin kan
Uşulardı körgöndö	Olup biteni görünce
Korgolotor cer tappay	Saklayacak yer bulamadı
Çımın kara canını.	Sinek gibi küçük canını
Keremet menen Aykoco	Kerâmeti ile Aykoca
Çın körgözdü baarını.”	Hepisine gösterdi gerçeği.” ¹⁷⁶

Destanda ismi zikredilen Aykoconun Manas’a vermiş olduğu kılıç da kerâmetli olduğunu şu mısralarda anlatmaya çalışılmıştır.

“Aykoco bergen kılıçtı	“Aykoco vermiş kılıcı
Andap körgün bul işti,	Anlayıp görün bu işi,
Kan bolup uçu kızargan,	Kan olup ucu kızarmış,
Kaapırdı közdöy şiltese	Kâfire doğru savursa
Kark ceti kez uzargan	Tam yedi kat uzayan
Keremet bar Alladan.”	Kerâmet var Allah’tan.” ¹⁷⁷

Manas Destanının’da başta Kur’ân’ı Kerîm olmak üzere dinî tasavvufî kavramlara, Sayakbay Karalaev ile Sagınbay Orozbek oğlu tarafından söylenen versiyonlarında daha çok rastlanır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Destanın altımişya yakın versiyonu bulunmaktadır. Bunların arasında dinî motiflere sıkça raslayabileceğimiz ise Sagınbay

¹⁷⁶ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 169.

¹⁷⁷ Orozbek Uulu, *Manas*, II, 169.

Orazbak oğlu tarafından söylenen versiyonudur. Biz bu çalışmamızda Sagınbay Orazbak oğlunun söylemiş olduğu destan türünü incelemeye çalıştık. Genel itibariyle Destan içerisinde Manas'ın İslâm'ı kabul etmesiyle beraber, göçebe olan Kırgızlar'ın İslâm'ın temel ilkelerinden olan namaz, oruç, zekat gibi konuları işlendiğini görmek mümkündür. Türkler'in destan geleneğinde, halk kahramanlarının her fırsatta yüceltme, efsaneleştirme ve olağanüstü yetenekleri olan şahsiyetler olarak anlatmışlardır.

2.6. Pîr

Sözlükte “ihtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse” anlamındaki Farsça pîr kelimesi tasavvufta mürşid, velî ve şeyh ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma göre pîr sâlike rehberlik yapan kimsedir. Pîr kelimesi tasavvufî mânasıyla ilk defa III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda Horasan sûfîleri ve özellikle Nîşâbur melâmetîleri tarafından kullanılmaya başlamıştır. Horasanlı sûfîler de bulundukları coğrafi bölgeye veya doğum yerlerine nisbet edilerek “pîr” kelimesiyle birlikte anılmıştır. Meselâ Ahmed Yesevî'ye “pîr-i Türkistan”, Menâzilü's-sâ'irîn müellifi Hâce Abdullah Ensârî'ye “pîr-i Herat”, Şeyh Nâsûr'a “pîr-i Gûhistân” lakabı verilmiştir.¹⁷⁸ Farsça kökenli olan pir kelimesi Kırgızca'da: 1. “Ruhani mürşit; bir tarikatın veya onun bir kolunun şeyhi”, 2. “Yaşlı, ihtiyar”, 3. “Bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu, hamisi” anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla pir kelimesi, diğer bazı çağdaş Türk lehçelerinde görüldüğü gibi, Kırgızca'da da anlam genişlemesine uğramış ve günümüz Kırgızca'sında daha çok “bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu; hamisi, atası” anlamlarında kullanılmaktadır: Örneğin: İttin piri – Kumayık, kuştun piri – Budayık “Köpeğin hamisi Kumayık'tır, Kuşun hamisi Budayık'tır”, Kambar Ata “atın hamisi”, Çolpon Ata “koyunun hamisi”, Oysul Ata “devenin hamisi”, Zeñgi Baba “sığırın hamisi”, Çıçañ Ata “keçinin hamisi”, Umay Ene “çocukların hamisi”, Şaymerden “yiğidin hamisi”, Kayberen “geyiğin hamisi”, Baba Dıykan “çiftçinin hamisi” vs.¹⁷⁹ Yine bir örnekle daha detaylı anlatacak olursak; Kırgızlarda atın pirine Kambar Ata derler. Kambar Ata, bazı kaynaklara göre İslam'ın en büyük temsilcilerinden olan Hazreti Ali'nin atına bakan kişidir.¹⁸⁰ Ancak zamanla bu kişinin ismi efsaneleşerek bütün atların hamisi, piri haline

¹⁷⁸ Safi Arpaguş, “Pir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul 2007, 272-273.

¹⁷⁹ Mayrambek Orozobaev, “Kırgızca'daki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine”, *Bilig*, Güz 2011, sayı 59, 191-202.

¹⁸⁰ Karasayev, *Nakıl Sözdör*, 137.

gelmiştir. Dolayısıyla Pîr anlayışı, Kırgızlarda da eskiden itibaren kullanıldığını Manas Destanında geçen mısralardan görebiliyoruz:

“Ölüü emespiz, tirüübüz,	“Ölü değiliz, diriyiz,
Koco kılıp, kol bergen	Hoca kılıp, el verdi.
Bizdin bolot piribiz,	Bizim de var pîrimiz,
Pirge müşkül tüşkön son	Pîre bir müşkül gelecek olsa
Ölümdön kaçpay kirebiz”	Ölümden kaçmadan gireriz.” ¹⁸¹

Destanda Ebu Nasır’ın pîr olarak gösterildiği de görülür.

“İyman ayıp köndürgön,	“Şehadet getirip alıştırın,
Caahger koco, Aykoco	Cihangir Hoca, Aykoco
Pir tutuldu akırı.”	Pîr kabul edildi sonunda.” ¹⁸²

Manas Destanında aynı zamanda hem Allah’a (c.c.), hem de Hz. Peygamber’e de pîr denildiği dikkat çeker. Örneğin:

“Baştay turgan piribiz	“Öncülük edecek olan pîrimiz
Ak paygambar Mustapa	Hak peygamber Mustafa
Anı, balam, biliniz!”	Onu yavrum, öğreniniz!” ¹⁸³

Diğer bir önemli husus da Hz. Ali’nin yiğit pîri olarak geçmesidir:

“Cigit piri şaymerden,	“Yiğit pîri Şah-ı Merdan,
Cardam tilep şol cerden.”	Yardım dilemiş ondan.” ¹⁸⁴

¹⁸¹ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 318.

¹⁸² Orozbek Uulu, *Manas*, I, 449.

¹⁸³ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 224.

¹⁸⁴ Orozbek Uulu, *Manas*, III, 1306.

Destanda Manas ve alplarının pîri Bahâeddin Nakşbendi olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla destanda Bahaeddin ismi birkaç kere geçmektedir. Örnek verecek olursak:

“Nayza kılıç alganı:	“Mızrak, kılıç almış:
“Baabedin!” – dep, bakırıp,	“Bahaeddin” diye bağırıp,
Celektüü nayza capırıp,	Bayraklı mızrağı eğip,
Manastap uraan çakırıp,	Manas uran atıp,
Aralaşıp kalganı.”	Birbirine karıştı.” ¹⁸⁵

Destanda düşmanlarla olan ilk çatışmaların anlatıldığı savaşta Manas ve onun ordusu “Bahaeddin’in ismini anmaktadır. Yani tasavvufî ifade ile râbîta kurmaktadır. Manas destanında Nakşbendî isminin geçmesine değinen Şeker, “Esaslı unsurları itibariyle İslâm’dan evvelki devre uzanan “Manas Destanı”na geçiş devrinden sonra Bahâeddin Nakşibendi’nin isminin girmesi de manidardır ve bize bu hususta bir fikir verebilir. Bu vaziyet her şeyden önce bölgede İslâmlaşmanın aktığı/akacağı kanalı gösterir. “Manas Destanına niçin Ahmed Yesevî’nin değil de Bahâeddin Nakşibend’in ismi girmiştir?”¹⁸⁶diyerek sual eder ve cevabını da Nakşbendîlik’in özelliklerinden arar. Kırgızlar savaşa girdiğinde de Allah’a sığınıp, evliyanın ve pîrlerin kerâmetinden istimdat ederler:

“Uşu sözdön cangandı,	“Bu sözlerden döneni,
Ubadadan tangandı,	Verilen sözü inkâr edeni,
Töbösü açık kök ursun,	Tepesi açık gök çarpsın,
Tört çarıyar köp ursun,	Dört çar-ı yâr çarpsın,
Töşü tüktüü cer ursun,	Döşü tüylü yer çarpsın,
Arbagı biyik el ursun,	Ruhu yüce er çarpsın,

¹⁸⁵ Orozbak Uulu, *Manas*, I, 264.

¹⁸⁶ Fatih M. Şeker, “Kutadgu Bilig Tasavvufî Açından Nasıl Okunabilir?”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 24, 2010, 57-58. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/162761>

Ak baygambar pîr ursun,

Atı Kızır tirüü ursun,

Kırk çiltên kayıp er ursun,

Kılım turgan el ursun,

Kausul Kıyas koşo ursun!”

Hak Peygamber pîr çarpsın,

Adı Hızır diri çarpsın,

Kırk çiltên kayıp er çarpsın,

Yüz yıllardır yaşayan el çarpsın,

Gavsı’l-Kıyas birlikte çarpsın.”¹⁸⁷

Sonuç olarak diyebileceğimiz şudur ki, destanda tasavvufî pîr anlayışı tam manasıyla verilmezse de ağırlıklı bir şekilde yansımaktadır. Buna şu satırları örnek olarak gösterebiliriz:

“Tuttuk Manas carlığın,

Kuday calgız, kuran çın,

İras bilip inandık

Baygambardın barlığın!

Kelme keldi tiline,

İyman kirdi diline.

İkıl as menen kol berdi

Abunasır pîrine.”

“Tuttuk Manas’ın yolunu,

Allah tek, Kur’ân hak,

Bunlara iman ettik

Peygamberin varlığına!

Şehadet geldi diline,

İman girdi gönlüne.

İhlas ile el verdi

Ebu Nasır pîrine”¹⁸⁸

2.7. Şeyh

Şeyh kelimesi sözlükte önder, reis, kabile ve kabile başkanı, ihtiyar gibi anlamlara gelmektedir. Günümüz Türkçesinde er, eren ve ermiş kelimeleri de “şeyh” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁹ Tasavvuf literatüründe ise tasavvufî eğitimi öğreten, ona yol gösteren eğitime şeyh denir.¹⁹⁰ Bu kavram bazı bölgelerde yaygınlaşan tarikatlarda farklı

¹⁸⁷ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 374.

¹⁸⁸ Orozbek Uulu, *Manas*, I, 732.

¹⁸⁹ Reşat Öngören, “Şeyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, (Ankara: TDV Yay., 2010), 50-52

¹⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 673.

isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Nakşibendi tarikatında şeyh tabiri yerine “hâce” (çoğulu hâcegân) kavramı tercih edilmektedir. Aynı şekilde Yesevîlikte ise şeyh yerine “ata” kelimesi kullanıldığı bilinmektedir. İdil havzası Türklerinde ise şeyhlere “îşân” kavramıyla özdeşleştiğini görmekteyiz.¹⁹¹ Manas Destanında şeyh tabiri terim olarak geçmese de, Abu Nasır Samani’ye hitap edilen cümlelere baktığımızda ona bir şeyh veya pîr kavramlarıyla zikredildiğini görmek mümkündür:

“Aykoco kelip pir bolup, “Aykoco gelip pîr olup,

Körgön düşman könülü Gören düşmanın fikri

Köödön kara kir bolup.” İsten kara kir olup.”¹⁹²

Destanın ana karakterinin tarikat ehline ve Allah’ın velî kullarına oldukça saygılı olduğunu Manas’ın evlialardan hayır dualar aldığını örnek gösterebiliriz.

Aykoconun kalpalar Aykoco’nın halifeleri

Alıp kelip kuradı Getiriverip kurdular

Nayza boyu munardı, Mızrak boyu kadar minareyi,

A dedi ele Aykoco A der demez Aykoco

Oozdon calın buradı Ağzından alev püskürdü.

Sarık çaldı başına.” Sarık sardı başına.”¹⁹³

Türkçe karşılığı hoca anlamına gelen “Koco” sözü “Hoca; 1. Hz. Muhammed’in (s.a.v) neslinden yahut dört halife soyundan olan kimse, Seyyid; 2. Efendi; sahip, patron”¹⁹⁴ anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Üçüncü anlamı olarak da tasavvuftaki “hoca” manasına gelmektedir.

“Eerçite kelsin eşenin, “Beraberinde getirsin şeyhini,

¹⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 335.

¹⁹² Orozbak Uulu, *Manas*, III, 609.

¹⁹³ Orozbak Uulu, *Manas*, III, 123.

¹⁹⁴ Yudahin, 477.

Çetine alsın çeçenin, Yanına alsın söz ustasını,
Koşup kelsin kocosun, Birlikte getirsin hocasını,
Ala kelsin ayarın, Alıp gelsin ayarını,
Bolcop kelsin moldosun.” Seçip gelsin mollasını.”¹⁹⁵

Kırgızca’da şeyh kelimesi pek kullanılmamaktadır. Ayrıca tasavvufî anlamda çok nadir kullanılır. Şeyh kelimesinin yerine Farsça kökenli işân sözü “eşen” şeklinde kullanılmaktadır. Eşen, şeyh; mutasavvıflar cemaatinin ruhani rehberi, mürşidi. Biz de “işan” ifadesini Türkiye Türkçesine şeyh olarak aktarmayı uygun bulduk.

2.8. Kırgız Örf Âdetlerindeki Dinî ve Tasavvufî Unsurlar

Kırgızlar dünyanın en eski milletlerinden biridir. Kırgızlar’ın bir millet olduğunun ilk kanıtlarına M.Ö. 2000 tarihli Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Kırgızlar Kuzey Sibirya ve Orta Asya’da yerleşmiş çeşitli gruplardan oluşmuşlardır. Eski Kırgızlar Kuzeybatı Moğolistan’a ait topraklara yerleşmişlerdir. M.Ö. 4. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar, Çin sınırlarına devamlı saldıran ve onları Çin Seddi’ni yapmaya zorlayan güçlü, göçebe kabileler arasında sayılmaktadırlar. M.Ö. 2. yüzyıldan 1. yüzyıla kadar Kırgız kabileleri kendilerini Hun egemenliğinden ayrılarak Enisei (Ana nehir) ve Bai Kal (Zengin göl) bölgelerine hareket etmişlerdir. Orada M.S. 6. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar hüküm süren “Kırgız Kaganatı” olarak bilinen ilk devleti kurmuşlardır. Bu arada Orta Asya’nın geniş alanlarına yayılan diğer Kırgız Kabileleri, Orta Asya’nın tarihinde aktif rol oynamaya devam etmişlerdir. Kırgızların Orta Asya’daki birçok toplulukla gruplarıyla olan ilişkisi “40 kabile” anlamına gelen “Kırgız” ile ifade edilir.¹⁹⁶

Dolayısıyla Kırgızlar önceleri göçebe hayatı sürdürürlerken ve bu hayatın kültür yapısına sahipken, günümüzde yerleşik hayata geçmişler ve kültürlerini de bu hayata göre şekillendirmeye çalışmışlardır. Tabii ki, göçebe hayatının kültürel özelliklerini çağdaş yaşamda uygulamak güçtür. Fakat Kırgızlar bu güçlüğü hiçe saymışlar, tarihte hayatlarının bir parçası olan gelenek ve göreneklerini, günümüz şartlarına aksettirmekte

¹⁹⁵ Orozbak Uulu, *Manas*, I, 83.

¹⁹⁶ *Kirgizskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, (Bişkek, 1978), 201.

zorlanmamışlardır.¹⁹⁷ Kısacası örf ve âdetler tabiatımızın birer parçası gibidir, ne kadar eski veya yeni zamanlardan artakalmış olursa olsun, örf ve âdetler her zaman vardır; onlar yoksa cemiyet de yoktur. Dolayısıyla örf ve âdet manevi kültürü teşkil eden iki sosyolojik terimdir. Dolayısıyla bir toplulukta benimsenmiş ortak alışkanlık ve usullerin tamamına örf denir. Örneğin; evliliklerde düğün yapmak bir örf 'tür. Âdet ise topluluklar da yerleşmiş usul, kaide ve göreneklerdir. Örneğin; bazı bölgelerde gençlerin erken evlendirilmeleri bir adettir. Genel anlamı ile örf, kanunların teşekkül etmediği bir toplumda bireyler arasında ortak olarak, halk tarafından alışkanlık haline getirilip uygulanan, yer ve durumun şartlarına göre teşekkül eden akla uygun ve dince iyi kabul edilen davranış kalıp ve kurallarıdır.¹⁹⁸ Bir başka deyişle örf, toplumdaki bireyler için hayati önemi olan belirli durumlarda en uygun davranışı belirleyen kurallardır.¹⁹⁹

Örf ve âdetlerin dinî boyutta; İslâm'ın insanlara ister hukuki, isterse de hukuki olmayan ilişkilerde öngördüğü hayat modelini uygulama yollarını öğretirken, onların öteden beri uygulaya geldikleri âdetlerini, alışkanlıklarını tamamen silip atmadığını, aksine hüküm koyarken bu olguları dikkate almış olduğunu görmekteyiz. İslâm öncesi âdet ve geleneklerinin tamamı kaldırılmamış olsa da, bazılarını düzeltmiş, bazılarını ise onaylamıştır. Örneğin, içkinin alışkanlık haline geldiği bir toplumda içkinin zararlarına dikkat çekerek yasakladığı yahut riba, kumar, kadınlara mirasçılık hakkının tanınmaması gibi kötü ve zararlı olanları ima ettiği bilinmektedir. İslâm'dan önce mevcut âdetlerden bir kısmını ise, alım satım, rehin, kira, selem, kasame, evlilik, boşanma, eşler arasında denklik, hata ile birini öldüren kişinin ailesine diyet yükümlülüğü, mirasçılık ve evlendirme velayetinin asabe esası üzerine bina edilmesi konularında olduğu gibi bazı düzenlemelere tabi tutarak muhafaza etmiştir.²⁰⁰ Peygamber'in bizzat örfe dayanarak verdiği açık hükümlerinin yanı sıra, takrirleri de örfe itibar ettiğini göstermektedir. İslâm hukukunun Kur'an'dan sonra ana kaynağı olan sünnet yalnız Hz. Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını değil, aynı zamanda takrirlerini de içine alır. Bu takrirler, sosyal realite olarak önceden mevcut olan şeylerden Hz. Peygamber'in devamını tasvip ettikleridir.

¹⁹⁷ Saul Matveyeviç, Abramzon, *Kirgiz i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*, (Leningrad, 1971), 38.

¹⁹⁸ Kaada Salttar Ak Batalar, El Adabiyatı Serisi, c. 29, (Şam Basması, Bişkek, 2003), 23

¹⁹⁹ Alaaddin Yanardağ, "Örf ve âdetler sosyolojisi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı No: 9, Nisan 2017, 39-41.

²⁰⁰ Samire Hasanova, "Örf ve Âdetin İslam Düşüncesinde Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2009, 204.

Serbest bırakılan örf ve âdetler de çoğu zaman takriri sünnet kapsamındadır.²⁰¹ Şu halde diyebiliriz ki, İslâm teşrii, kendi esaslarına ters düşmeyen sosyal realitelere karşı çıkmamış, aksine onlara meşruiyet kazandırmıştır. Örf-âdet haline gelmiş, toplu davranış kaidelerinin esas prensipleri ihlal edilmedikçe bağlayıcılık gücününü kaybetmeyeceği kabul edilebilir.

Yukarıda verilen örnekleri, usûlcülerin ve fukahânın bu konuda söylediklerini dikkate aldığımızda örfün, her zaman belirleyici bir rolünün bulunduğu fakat üzerine hüküm bina edilebilecek müstakil bir delil olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Örfün, yalnızca tasarruf ve sözleşmelerde sınırlayıcı bir unsur ve nassi ibareleri yorumlamada bir prensip olarak kabul edildiği, genel olanı tahsis, mutlak olanı ise takyit etmek için bir araç olarak kullanıldığı İslâm hukukçuları tarafından kabul edilmektedir. Bir başka anlatımla, şekli kaynaklar hiyerarşisi içinde hususi bir yer kazanamamış, özellikle istihsan ve istislah yollarıyla fonksiyon icra etmek zorunda kalmıştır.²⁰²

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgız Türkleri de geçiş dönemleri olarak belirlenen doğuma, evliliğe, ölüme önem vermişlerdir ve bu dönemlerle ilgili inanışlarından dolayı çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır. Biz bu geçiş dönemlerini ele alırken ek olarak sünnet, sayıların önemi, aile ve akrabalık anlayışı, atalar kültü, nevrüz gibi konularına da kısaca değineceğiz.

2.9. Evlenme

Kırgız Türklerinde kız beğenilip istendikten sonra erkek tarafı kız evine gelir kıza küpe takıp “Söykö saluu”denilen nişan töreni gerçekleştirilir. Bunun diğer adına “Kuda Tuşuu” (Dünür olmak) da denilir.²⁰³ Eski Türklerde yaygın bir gelenek olan “başlık parası” günümüzde de Kırgızistan’da devam eden bir gelenektir. Başlık parasına Kırgızca’da “Kalın” adı verilir. Kalın erkek tarafının kız tarafına verdiği mal ve parayı ifade etmektedir. Kırgızistan’da genellikle aynı din mensupları arasında evlilikler olmaktadır. Kırgız Türkleri ile diğer din mensupları arasında ise kısmen de olsa evliliklerin

²⁰¹ Muhammed Hamidullah, "İslam hukukunda Örf-Adet", *Konferanslar*, çev. Zahit Aksu, Erzurum 1975, 5.

²⁰² Hasanova, “Örf ve Adetin İslam Düşüncesinde Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü,” 210.

²⁰³ Saadetin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, (Ankara 2002), 42.

gerçekleştiğine rastlanmaktadır. Müslüman bir Kırgız Türkü Hristiyan bayan ile evlenirse onu Müslüman yapar. Kırgız bayanların, diğer dinlere mensup erkeklerle evlenme oranı düşüktür. Bazen bu durum din açısından değerlendirilmemektedir. Hümanizm anlayışına dayanarak karşılıklı evlilikler yapılmaktadır.²⁰⁴ Kırgızlarda yedi ata geçmeden birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılırlar.²⁰⁵ Bundan dolayı her Kırgız çocuğunun yedi atasının adını bilmesi şarttır. Bilmeyenler ayıplanır. Yedi ata geçmeden evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak, neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır. Dolayısıyla bir insanın soyu, akrabası denince baba tarafından insanlar akla gelir. Bu yüzden yedinci atasına kadar soyunu bilmek, bunları her zaman akılda tutmak mecburiyeti vardır. Kırgızlar'da bu husus, Müslüman evlâdı olmanın alâmeti sayılmakta, geçmiş ataları tanıyarak onların yolunu tutup, izini takip etmek, gelecek nesil gençlerin boynundaki dini bir borç olarak görülmektedir. Öyle ki, yedi atayı bilme farz olarak telâkki edilmektedir. Yedi atasını bilmeyene mako (ahmak) gözüyle bakılmakta; “Köle” olarak adlandırılmaktadır. Âdet gereği yedi atasını bilip, isimlerini ezbere söyleyen bir insan, kendisinin köle olmadığını ispatlamış sayılmaktadır.²⁰⁶

Günümüzde Kırgızlar hem dinî hem de resmî nikâh kıyarlar. Kırgızlar için dinî nikâh çok önemlidir. Çünkü dinî nikâhın özel duaları vardır, yeni evli çiftlere kelime-i şahadet söyletirler. İmam nikâh kıyarken evli çiftte bir kâseye doldurulan su içirir. Su içmenin temelinde çok eski Türk inancının izleri vardır. Çünkü eskiden su içme yolu ile yapılan and ve yeminlerin²⁰⁷ uygulandığını biliyoruz. Günümüzde de yeni evlenenler su içerek birbirlerine and vermiş olurlar. Ayrıca dini nikah, özellikle Kırgızistan'ın güney bölgelerinde kızın baba evinden çıkmadan önce kıyılır ve kızı nikahlı bir şekilde alıp giderler.

Kırgızlar evlendirilen kızlarının büyük bir neden olmadıkça ayırmazlar. Kızı boşanan aileler için “dua bozdu, belaya rastlar” ifadesi kullanılır.²⁰⁸ Bu durum halk tarafından hoş

²⁰⁴ Orhan Çeltikçi, Şurubu Kayhan, “Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, 2016, 72.

²⁰⁵ *Kırgızdar*, haz. K. Cusupov, (Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991), 119.

²⁰⁶ Kemal Polat, “Kırgız Türklerinin Hayatında Gelenek ve İnanışların Rolü”, *Universal Journal of Theology*, Sayı 1. 2016, 24-25.

²⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, Ankara, (TTK Yayınları, 1995), 316.

²⁰⁸ *Kaada Salttar Ak Batarlar*, El Adabiyatı Serisi, c. 29, (Şam Basması, Bişkek, 2003), 53.

karşılanmaz. Bundan dolayı Kırgızlar boşanmaktan, ayrılmaktan çok korkarlar. Ancak kadının kocası ölürse, tekrar evlendirilecek yakını olmazsa kadın serbest sayılır.²⁰⁹

2.10. Ölüm

Tüm canlılar içerisinde öleceğini bilerek yaşayan tek varlık insandır. Bu yüzden insanlık tarihi boyunca insanların ölüm ile ilgili düşünceleri ve izlenimleri, her zaman merak uyandıran konulardan olmuştur. İnsanların ölüme yükledikleri bu mana, onların hayat felsefesini de derinden etkilendiğini göstermektedir.²¹⁰ Genel anlamıyla ölüm, hayatın sona ermesi, başta insan olmak üzere bütün canlıların tayin edilmiş hayat tarzlarının son bulması, canlıya canlılık veren özelliğin kaybolması veya ruhun bedenden ayrılmasıdır. Ruhun bedenden ayrılmasıyla ölüm meydana gelmekte, ölümle birlikte bedendeki organların fonksiyonu son bulmaktadır. Dokulara canlılık veren özellik kalmadığı için vücut bir et ve kemik yığını halini almaktadır. Ölüm, hayatın zıddıdır. İnsanda, ayrıca düşünme, akletme, hatırlama gibi iç melekelerin fonksiyonlarını yitirmesidir.²¹¹ İnsan aklının ölümü kavradığı andan itibaren bu kavram tüm insan varlığına hakim olmuştur. Böylece ölüm düşüncesi büyük bir endişeye ya da arzuya dönüşmüştür. Kur'an'ı Kerim'de ölümle ilgili ayetlerde geçen anlamları bu şekilde izah edilmektedir: “imâte” canlıların hayatına son verme ve “teveffı” ruhunu kabzetme kavramları geçmektedir.²¹² Kur'an'ın Kerim'in yirmi bir yerinde “imâte”, iki yerinde ise “kazâ-i mevt” birinin ölümüne hükmedip bunu gerçekleştirmek şeklinde bahsedilmiştir. Ölümle ilgili ayetlerden örnek verecek olursak ilk akla gelen Ali İmran suresi 185.ayetini gösterebiliriz ve ayette şöyle diyor: “*Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü mükâfatlarınız tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete gönderilirse, o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı aldatıcı bir metâdır*”. Ayette açık bir şekilde ölümün hak oluşu ve dünya hayatının geçici olduğundan bahsetmekte. Bir başka ayette ise: “*Ecelleri gelince ne bir saat geri kalabilirler ne bir saat ileri gidebilirler.*” (Nahl sûresi, 61) denmektedir. Peygamber efendimiz (s.a.v)'in de ölümle ilgili birçok hadisleri mevcut. Örneğin: İbni Ömer radiyallahu anhu şöyle dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem

²⁰⁹ Kaada Salttar Ak Batarlar, El Adabiyatı Serisi, 54.

²¹⁰ Türkbek, Yaşar, "Necip Fazıl'da Ölüm ve Ötesi", Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2017, 11.

²¹¹ Isfehani, Ragıp Hüseyin b. Muhammed, el- Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an, Daru'l- Marife, Beyrut tsz, 496.

²¹² Geniş bilgi için bk, Bekir, Topaloğlu. “Ölüm”, DİA, (İstanbul: TDV Yay.,2007), 34/34-35.

omuzumu tutarak şöyle buyurdu: “*Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!*” İbni Ömer radiyallahu anhu da şöyle ekledi: Akşamı ettiğinde, sabahı bekleme! Sabaha çıktığında, akşamı bekleme! Sağlıklı günlerinde, hastalanacağın vakit için; hayatın boyunca da öleceğin zaman için tedbir al!”²¹³ Bir başka hadiste ise, İbni Mesut radiyallahu anhu şöyle dedi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yere bir dörtgen çizdi. Dörtgenin ortasına, onu bir kenarından keserek dışarı çıkan bir çizgi çekti. Ortadaki bu çizginin iki yanından ona doğru birtakım küçük çizgiler daha çizdi. Sonra çizgileri göstererek şöyle buyurdu: “Şu insan, şu da onu kuşatan (veya “kuşatmış olan”) ecelidir. Dörtgeni keserek dışarı çıkan, insanın arzularıdır. Ortadaki çizgiye yönelik küçük çizgiler, dert ve ıstıraplardır. İnsan bu dertlerin birinden kurtulsa, öteki gelip çarpar. Şundan kurtulsa, beriki gelip yakalar”.²¹⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yüzyıllar boyu insanoğlu ölüm ve ölümsüzlük ile ilgili çok kafa yormuştur. Bu konuda da en çok fikir sahibi olanlar hiç şüphesiz filosoflar ve mutasavvıflardır. Mutasavvıflara göre Allah’ı sevmek ölümü de hoş görmeği gerektirir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de Cenâb-ı Hak “*Kendinizin Allah’ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temennî edin (bakalım)!*”²¹⁵ buyurmakta ve ölümü hoş bulmanın Hakk’a duyulan sevginin alametlerinden olduğunu bildirmektedir. Örneğin Hallac’ın ölümünden önce bir talebesine “Söyle bakalım, benim çarmıha gerildiğimi, öldürüldüğümü ve yakılarak külümün göğe savrulduğunu gördüğünde hâlin nice olacak? Emin ol ki bu benim hayatımın en mutlu günü olacak!”²¹⁶ demesi bu anlamda Hakk’a âşık sûfî gönüllerin ölümü sevgiliye kavuşmanın aracı olarak görüp hoş karşıladıklarına bir misaldir. Bununla birlikte sûfîlerin nazarında ilâhî aşkı tadanlar hakikatte diridirler. Ölümü tadan ise insanın bedeni yani hayvânî tarafıdır. Nitekim Yunus Emre de bu anlamda şöyle söylemektedir:

Âşık öldi diyü sala virürler

Ölen hayvân durur âşıklar ölmez²¹⁷

²¹³ Buhârî, Rikak 3. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd 25; İbni Mâce, Zühd 3.

²¹⁴ Buhârî, Rikak 4. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyamet 22; İbni Mâce, Zühd 27.

²¹⁵ Cuma süresi 62/6.

²¹⁶ Bkz. Annemarie Schimmel, Hallac: *Kurtarın Beni Tanrıdan*, çev. G. Ahmetcan Asena, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2011), 89

²¹⁷ Bkz. Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı*, Ankara: (Akçağ Yayınları, 1998), 139.

Dolayısıyla Tasavvufî düşüncede ölüm, sadece bedenın ölümüdür. Ruhun ölümü diye bir şey yoktur. Ölüm, Allah Teâlâ'dan gelen ruhun tekrar ona dönmesi, karanlıklardan kurtulup aydınlığa kavuşması, gerçek ve sonsuz bir hayata başlamasıdır.²¹⁸ Gazzâlî ise şöyle der: “Arifler ölümü devamlı olarak hatırlarlar, çünkü ölüm onlar için sevgilisi ile buluşma zamanıdır. Seven sevgilisi ile buluşacağı günü asla hatırlından çıkarmaz. Hatta bu yüzden ölümün geç gelmesine üzüldür. Bir an önce bu dünyadan kurtulup Allah Teâlâ'ya dönmeyi arzular.”²¹⁹ Dolayısıyla sûfilerin ölümle ilgili görüşlerini incelerken, ölüm ayetlerini kendilerine has usûllerle farklı bir şekilde yorumladıklarını gördük. Yorumların genellikle nefsin ölüp kalbin dirilmesi, ruhun dirilip bedenın ölmesi, heybet ile ölüp üns ile dirilmek, fenâ ile ölüp bekâ ile dirilmek gibi seyri sülûk ve manevî tekamülle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Yine burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da, mutasavvıfların ölümle ilgili birçok görüş bildirerek farklı sınıflandırmalar yapmalarıdır. Onlardan en önemlisi de ölüme eşdeğer diğer bir mânâ da uykudur ki, Kur`ân-ı Kerim`de bu gerçekliğe şu şekilde vurgu yapılmaktadır: “Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır.”²²⁰ Yine uykunun ölüm anlamında kullanıldığını, şu hadisi şerifte de görmemiz mümkündür: “Öldükten sonra bizi dirilten Allah'a hamd olsun. Dönüş onadır.” Akıl ve hareket ölümle birlikte yok olduğu için, temsil ve teşbih maksadıyla uyku ölüm olarak isimlendirilmiştir. Ve yine denilmiştir ki, uyku hafif bir ölüm, ölüm de ağır bir uykudur.²²¹

Ölüm olgusu her toplumda olduğu gibi Kırgız kültüründe de geniş bir yer işgal eder. Hem İslâm öncesi hem de günümüzde günlük hayatta ölüm çok önemli bir konudur. Kaçınılmaz olan ölüm gerçeği karşısında Kırgızlar da “ölüm” olayının nasıl gerçekleştiğine dair birtakım inançlara sahip olmuşlardır. Değişik din ve kültür çevresine sahip olan Kırgızlar, farklı zaman ve coğrafyalarda değişik ölüm anlayışlarına sahip olmuşlardır, ancak bunların temelini Tengricilik, Tengrizm ya da Geleneksel Türk Dinî şekillendirmiştir.²²² Dolayısıyla genel anlama bakacak olursak, şüphesiz Kırgızlar'ın

²¹⁸ İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, (Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993), 101.

²¹⁹ İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulumi'd-Dîn*, Mısır, ts, IV, 434; çev. A. Serdarolu, Bedir Yay., İstanbul 1975, IV, 805. Konu ile ilgili olarak ayrıca bakınız: Ruhattin Yazolu, *Gazzâlî Düşüncesinde Ruh ve Ölüm*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, .95.

²²⁰ Zümer suresi 39/42.

²²¹ Bkz. Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, II), 92.

²²² Ünver Günay, Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, (Laçın yayınları, Kayseri 1998), 33-34.

inanç coğrafya ve ortamının ağırlığını İslâm dinî oluşturmaktadır. Bu durumda geleneksel Türk inanç ve uygulamalarının, İslâm'ın vermiş olduğu ruhsatlar sayesinde kendine bir yer bulabildiğini söyleyebiliriz. En azından ölüm ile ilgili deyim ve kavramlar İslâmileştirilmiştir. Örneğin: ecel, ölüm, ruh, ahiret, sırat köprüsü, kabir, cennet, cehennem, Münker, Nekir vs.

Kırgızlar'da ölen insana “düynödön kayttı”, “dünyadan göçtü”, “köz cumdu”, “dünyaya gözlerini yumdu”, “kurman boldu” “vefat etti”, vs tabirler kullanılmaktadır. Kişinin ölmesi ile birlikte, kardeşlerine, dünürlerine, kabile reislerine haberci gönderilerek cenaze merasimine davette bulunurlar. Haberci, ölen kişi için “balanča öldü” “filanca öldü” sözünü değil, kinaye manasında “kaza boldu” “vefat etti”, “tigi düynögö ketti” “öbür dünyaya göçtü”, “eesine berdik”, “sahibine (Tanrı'ya) verdik”, “Mekke'den cay taptı” “Mekke'den yer buldu” denilmektedir. Bu durum küçük çocuklar için, çarçap kaldı “yoruldu”, uçup ketti “uçup gitti” sözleri kullanılır. Kırgızlar'ın dinî anlayışında ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki inançları güçlü olup, ölen insanın ruhu yalan dünyadan gerçek dünyaya göçüp, oradan ebedi yaşamını devam ettiriyor olarak kabul edilir.²²³

Kırgızlar'da ölüyü gömme herkesin görevi olarak bilinir. Ölü evine gitmeyenler, yardımda bulunmayanlar ayıplanır. Bundan dolayı Kırgızlar bir düğüne gitmeyebilirler fakat ölü evine mutlaka giderler. Ölüm esnasında uygulanan işlemler aşağı yukarı şu şekildedir: ölmek üzere olan insanın ya da hastanın son demlerinde yüzü kibleye çevrilir, etrafında gürültü yapılmaz ve yanına küçük çocuklar yaklaştırılmaz. Genelde eve çağrılan imam, imamın olmadığı durumlarda evdeki yakın akrabalar tarafından ölmek üzere olan insana kelime-i şهادet telkin edilir. Buna Kırgızlar'da “ıyman ayttırıu” denir. Bununla ilgili işlemleri de Peygamberimizin s.a.v): “Ölmek üzere olanlarınıza, ‘Lâ ilâhe illâllâh’ (sözünü) telkin edin”²²⁴ hadisinden yola çıkarak yapıldığı bilinmektedir. Nihayetinde ahirete intikal edecek olan kişiyi İslami kaideye göre ve dini esas çerçevesinde ıyman aytıu işlemi ifa edilmektedir. Yine bu esnada imam Kur'an okur, genelde Yasin süresi okunur. Mutasavvıfların ölüm sırasındaki âdab ölçülerinden biri de kişinin yüzünün Kabe'ye dönük olması ve ruhunu bu şekilde Hakk'a teslim etmesidir. Zira Kâbe sembolik olarak Allah'ın evi/beytullah olduğu için, bu durumda kul bir anlamda Allah'ın evine ve

²²³ Acike Cumagulov, "Esil Kayran Bir Boorum", *Kırgızistan Zaman*, 31 Mayıs, 1996-97, 8.

²²⁴ Müslim, Cenaiz, 2.

dolayısıyla Hakk’a döndüğünü ifade etmiş olur. Bununla ilgili Ebû Amr İstahrî şöyle anlatıyor: “Ebû Tûrâb Nahşebî’yi çölde gördüm, ölü olduğu halde hiçbir şeye dayanmadan, Kabe’ye yönelmiş vaziyette ayakta duruyordu.”²²⁵

Ölmek üzere olan insanın ağzına pamukla su damlatarak onun cennete girmesi için dua edilir. Ölen insanın ağzına su verilmesi ile ilgili Kırgızlar’da bir inanış vardır. Şeytan ölüm anındaki bir kişiye su gösterir ve karşılığında imanını ister. Çünkü son nefesteki kişinin hararet içinde kaldığı, susuzluktan kavrulduğuna inanılır. Son nefeste su verilmesi içemeyecek durumda dahi olsa pamukla ağza su verilmesi buna bağlıdır.²²⁶ Kişinin canını teslim etmesi çeşitli şekillerde izah edilir. Bu inanış çerçevesinde can algıç, azireyl ve can aluucu perişte olarak bilinen Azrail’in insanın canını farklı şekillerde aldığına inanılır. Halk arasında insanın canını alan meleğin soğuk karşılandığı, kişinin canını iyi insan veya kötü insan olarak değerlendirdiği ve canını ona göre aldığına inanılır. Bu anlamda iyi kişinin canının kolay ve tez çıktığı, kötü kişinin ölümünün ise ağır ve zor olduğuna inanılır. Bu bakımdan “Ömrü camandın ölümü caman.” (Ömrü kötü olanın ölümü de kötü olur)²²⁷ anlayışı yer alır. Ayrıca Azrail’in insanın canını ağzından aldığına inanılır. Nitekim halk ölümden hiçbir zaman kurtuluşun olmadığına kanaat getirir. Sonunda “Ölüm acalın cetkende azreil canıbizdı Allanın buyruğu menen alıp ketet.” (Ecel yetince Azrail canımızı Allah’ın emriyle alır.) diyerek ölüme teslimiyet gösterilir.²²⁸ Ölüm akabinde vücut soğuyuncaya kadar cesede dokunulmaz daha sonra yere boylu boyuna uzatılır. Ölen kişinin eziyet göreceği düşüncesiyle elbisesi çoğu zaman kesilerek çıkarılır. Vefat eden kişi çene bırakması halinde avuç içiyle hafifçe çenesi itelenerek sakın bir şekilde tutulur. Can çıktıktan sonra mevtanın ağzının açık kalma ihtimaline karşı çenesi bağlanır.²²⁹

Ölünün olduğu odada yiyecek ve ayna varsa üzeri örtülür. Ceset soğuyana kadar el sürülmez. Ceset soğuduğu zaman elbisesi çıkarılır ve ön temizleme işi yapılır. İlk yıkanan

²²⁵ Ebî Bekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *Et-Taarruf Li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, thk. Ahmet Şemsuddîn, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l Kutubu’l-İlmiyye, 1971), 147.

²²⁶ Nevin Akkaya, *Gelenek ve İnançların Toplum İçindeki Fonksiyonları*, 96.

²²⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, (TDV yay, Ankara 2005), 200.

²²⁸ Ali Ünal, *Günümüz Kırgız Toplumunda Doğum-Ölüm Geleneği ve Bunun Tarihi İzleri* (Narın Bölgesi Örneği) – Bişkek: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yüksek Lisans Tezi), 2010, 224-225.

²²⁹ Tölögön, Kasımbekov, “Ömür”, (Kırgızistan Madaniyatı, 1999), 7-12.

suya “mayram suuga aluu” (bayram suya almak)²³⁰ derler. Ölen kadın ise kadın yıkar, erkek ise erkek yıkar. Yani öncelik hem cinslerin birbirlerini yıkamalarıdır. Erkeği erkek, kadını kadın yıkar. Bu konuda fakihlerin görüş birliği vardır.²³¹ Bu yıkama işini genelde yaşlı tecrübeli kişiler yapar. Fakat esas yıkama işi üçüncü günü definden önce yapılır. Ön temizliği yapıldıktan sonra cesedin üzerine beyaz örtü örtülür. Hemen konu komşu yardımıyla Kırgız boz üyü kurulur. Ölü erkekse boz üyün sağ tarafına kadın ise sol tarafına konur, yüzü kibleye, başı sol tarafa çevrilerek yatırılır, üzerine örtü örtülür ve karnının üstüne ağır bir şey konulur. Böylece ölünün şişmesi önlenir. Ölünün yattığı yere perde çekilir. Boz üyde ölünün yakınları ve kabile yaşlıları oturur. Ölü evine bütün yakınları, uzaktan akrabaları ve kabile üyeleri gelir ve defnetmeye kadar gitmeden hizmet ederler. Özellikle bu durumlarda kabile gelinlerine ve yiğitlerine çok iş düşer. Çünkü evin bütün odalarına sofra kurulur. Gelinler “boorsok” “pişi” denilen ekmek parçalarını yapmaya başlarlar. Çok kalabalık ve sürekli gelen giden olduğu için neredeyse her gün “boorsok” pişirilir. Geceleri büyükler, yaşlılar uyumazlar ve ışıkları söndürmezler. Ayrıca cesedin bekçileri olur. Bunlar genelde kabile büyükleri yaşlı kadınlardır. Bunlar hiç uyumadan boz üyde cesedin başında sohbet ederler. Buna Kırgızlar “söök kaytaruu” (ceset bekçisi) denir.²³²

Kırgızlarda, ölen kişi evde olduğu sürece canı kendi muhitinde gezindiği söylenir ve cenaze namazı kılındıktan sonra öbür dünyaya gittiğine inanılır. Bu sebeple, hep birlikte kapıya çıkan kadınlar cenazenin kaldırılmasıyla bağırıp çağırmaya başlar, eşi, kızları yüzlerini yırtar, saçlarını yolar, kendilerinden geçene kadar acı acı feryat ederlermiş.²³³ Gerçi bu durum eski örf adetlere dayansa da günümüzde de bu tür olaylar devam etmektedir. Bununla ilgili bir durum da Câhiliye döneminde ileri gelenlerden biri öldüğü zaman kabilelere haberciler gönderilip “Filân öldü, Araplar mahvoldu” gibi ifadelerle ölüm haberini vermek, yaka paça yırtarak ağlamak âdet haline gelmişti. Hz. Peygamber bu tür ölüm ilânlarını yasaklamıştır.

²³⁰ Abdıldajan, Akmataliyev, *Baba saltı, ene adebi* (eldik salt), (Bişkek, Şam Basması, 1993), 74.

²³¹ Bkz. Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 241.

²³² Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 224.

²³³ Cumagulov, "Esil Kayran Bir Boorum," 146.

Yalnız son dönemlerde toplumun dine yönelişi baskın olduğu için ve bu tür geleneklerin yanlış ve bid'at olduğuna inanılmaktadır. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) de henüz bebek olan oğlu İbrahim'i kaybettiğinde gözyaşı dökmüştür. Ama ölümün ibret dolu gerçekliğiyle karşılaştığı o anda Peygamber Efendimizin dilinden şu sözler dökülmüştür: “Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Fakat biz Rabbimizin razı olacağı şeylerden başkasını söylemeyiz. Vallahi, Ey İbrâhim, biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz”²³⁴ buyurmuştur.

Daha sonra ölüm olayı herkese duyurulur. Buna Kırgızlar “kabar aytuu” (haber göndermek) derler. Ölünün akrabaları gerekli yerlere haber verir. Kırgızlar'da “kabar aytuu”, ölümün duyurulması, toprak salmak için çağırılma hadisesi ölenin değerini yükseltmekte ve ona saygı gösterildiğini belirtmektedir. Bazen de kara haberi alıp gelmeyen tarafa, ölü sahibi “bir avuç toprağını esirgedi” diyerek küser, bazen haber göndermeyen tarafa “bizi saymadı haber vermedi” diyerek ikinci taraf küser. Bundan dolayı Kırgızlar ölüm olaylarında haber gönderme işine çok dikkat ederler. Dolayısıyla “kabar aytuu” (haber verme) Kırgızlarda köklü, çok eskiye dayanan bir gelenektir.²³⁵

Kırgız inanışlarına göre insanın canını ölüm meleği olarak bilinen Azrail'in aldığına inanırlar. Kırgızlar'da iyi insanların ölümü kolay, kötü insanların ölümünün de zor gerçekleşeceğine dair inanışlar mevcuttur. Müslüman olan Kırgızlar'ın, cennet ve cehennemle ilgili görüşleri Manas Destanında âhiret kıyamet olarak geçmektedir. Almambet Manas öldükten sonra babası Cakıp Han'ı teskin ederek, “bu dünyada bulduğumuz gibi kıyamette de buluşacağız”²³⁶ der. Ölüyü esas yıkama işi üçüncü günü gerçekleşir. Buna Kırgızlar “söök cuu” (kemik yıkamak) derler. Yıkama işini yapanlar ölünün dünürleri ve yakınlarıdır, aynı zamanda yaşça büyük olanlardır. Ölüyü yıkamadan önce, ölüyü görmek isteyen yakınları görürler, vedalaşırlar. Eğer ölen adamın anne babası varsa ölünün yanına imamla beraber gelir, ölünün yüzünü açar hiç ağlamadan helalleşir. Anneler üç kere: “ak sütümden geçtim” (ak sütüm helal olsun, hakkımı helal ettim) derler. Bundan sonra mevtayı yıkamak için seçilen adamlar bozüye (çadıra) girerler, yıkama işine başlarlar. Mevtayı yıkayan adamların sayısı üç, beş veya yedi olabilir. Bunlardan en

²³⁴ Müslim, Fedâil, 62.

²³⁵ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 225.

²³⁶ Samar. Musayev, *Epos Manas*, Frunze, (Kırgızstan Basması, 1984), 128.

büyüğü aksakalı ölünün başını yıkar, kalanları sırayla diğer yerlerini yıkarlar. Ölüyü yıkamak yukarıda belirttiğimiz gibi bir boyun borcudur. Ölü ak sabunla iyice yıkanır ve kefenlenir. Kefenlendikten sonra hem dinî hem de Kırgız inançlarına göre cenaze örtüsü açılmaz ve kimseye gösterilmez. Kefenlerde hiç toplu iğne kullanılmaz, iplik çekerek birbirlerine bağlanır. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri ölüyü görmek için girenlerin hepsinin abdest almaları şarttır.²³⁷ Kırgızlarda her ölüye, onun namaz, oruç, yemin borçlarıyla ilgili işlem yapılır. Buna Kırgızlar “Dooron Tüşürüü” derler, Türkiye’deki devir çevirme işleminin benzeridir. Dooron Tüşürüü dinî bir gelenektir. Bunun amacı ölenleri günahlarından kurtarmaktır. Ölü yıkanıp, kefenlendikten sonra imamlar toplanır ölünün bulunduğu yere gelirler. Cenazenin etrafına halka şeklinde otururlar. İmamlardan biri dooron işiyle görevlendirilir. Bu şahıs için aile reisinin elinden geldiği kadar para, gıda, mal hazırlanır. Dooron başlarken bu şahıs için hazırlanmış olan hayvan yuları görevli hocaya verilir. Görevli hoca “bu adamın yaptığı günahlarını kendi üzerinize aldınız mı?” diyerek yuları oturan imamlara tutturur. İmamlar da “ölen kişinin günahlarını kendi üzerimize aldık” diyerek cevap verirler. Sonra ortaya konulan mal, gıda, parayı orada bulunan imamlar bölüşür, alır.²³⁸ Böylece ölen kişi günahlarından, cenaze sahibi kendi vazifesinden kurtulmuş olur.

Kırgızların dinî inançlarına göre ölenin yakınları ve çoluk çocuğu üzerinde dört hakkı vardır. Bunlar: 1) Ölüyü yıkayıp kefenleme ve cenaze namazını kılarak defnetmek. 2) Ölünün başka birisine borcu varsa ödemek. 3) Vasiyetini yerine getirmek. 4) Ondan kalan mal-mülkü bölüp miras sahiplerine vermek. Kırgızlarda vasiyet çok önemlidir. Buna Kırgızlar “kereez aytuu” derler. Vasiyet-ölüm döşeginde yatan adamın geçmiş ve gelecek hayatıyla ilgili endişelenerek söylenen sözdür. Vasiyetini söylemek her adamın hakkıdır, vasiyeti yerine getirmek de ölen adamın çocuklarının, yakınlarının görevidir.²³⁹ Aynı zamanda vasiyet acılı aileyi avutan bir umuttur. Genelde ölü yakınlarına taziyeye gelenler tarafından şu sözler söylenir: “Köp ıylabagıla artı kayrıluu bolsun”(çok ağlamayın arkası hayırlı olsun), “kalgan ömürün sizge bersin” (kalan ömrünü sizlere versin), “catkan ceri cayluu bolsun” (yattığı yer rahat olsun), “Kuday Taala tigi düynödö cay bersin” (Allah ona öbür dünyada iyilik versin), “baarıbzın bara turgan ceribiz” (hepimizin gideceğimiz

²³⁷ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 234.

²³⁸ Talip Moldo, *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, (Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991), 538.

²³⁹ Daha geniş bilgiler için *El Adabıyatı Serisinin* 29. cildine bkz.

yer orası), “ölüm uluu kудayga naala keltirbegile” (ölüm uludur isyan etmeyin), “Kудaydın buyruğu uşul” (Allah’ın emrinden şüphe etmeyin), “Bergen de Alla, alğan da Alla” (veren de Allah, alan da Allah), “Ömür bar cerde ölüm bar” (Hayat olan yerde ölüm de vardır.) Aynı zamanda bu dünyanın geçici ve yalan olduğunu, öbür dünyanın gerçek olduğunu söylerler. Eninde sonunda hepimizin gideceği yerin orası olduğunu söyleyerek ölü yakınlarını rahatlatmaya çalışırlar.²⁴⁰

Cenazenin mezara götürülmesinden önce yapılan işlemlerden biri de tesbih (ta’lil taşları) çekmedir. Cenaze namazına hazırlıklar yapılırken, molla ile 20-30 kişi bir odaya girerler ve “ta’lil taş” denilen tespih çekilir sevabı ölüye bağışlanır. Bunun için önceden 70 -75 bin küçük taşlar toplanır. Bu taşlar molla ile gelenlere dağıtılır. İmam sesli “Lailahe İllallah” diyerek tespih çeker, diğerleri de sessizce tekrar ederler. Bu durum taşların sayısına kadar devam eder. Sonra bu taşlar cenaze ile birlikte mezara götürülür. Ölüyü defnettikten ve mezarın üstü kapatıldıktan sonra taşlar mezarın üstüne dökülür. Bazen yaşlı insanlar bu ta’lil taşlarını kendileri okuyup, hazırlayıp ölene kadar saklarlar. Kırgızların inanışlarına göre bu ta’lil taşları, ölen insanın günahlarından arındırır, kıyamet günü hesabını kolaylaştırır ve cennete girmesini sağlar.²⁴¹

Bütün işler tamamlandıktan sonra ölü, bir tabuta konur. Tabut ağaçtan yapılır, hiç demir kullanılmaz. Evin önünde cenaze namazı kılınır. Ölüyü boz üyden çıkarırken önce ayak tarafını çıkarırlar. Buna karşın beşikte belenmiş çocuğu bir odadan ikinci odaya alırken önce başını çıkarırlar. Ayak tarafını çıkarmak kesinlikle yasaktır. Buna uyulmadığı taktirde çocuğun başına kötü bir olay gelebileceği inancı vardır. Ola ki, ölen adamın hanımı daha yeni hamile kalmışsa, hanımın akrabaları tarafından biri çıkar ortaya, “Ey halk dinleyin beni, şahit olun, merhumun hanımı hamileymiş. Kardeşleri onu bekleyip alın, diyerek duyuruda bulunur. Bu duyurunun amacı dul kalan hanımın sonradan kötü duruma düşmemesi içindir.²⁴²

Ceset, mezara konduktan sonra Kur'an okunup yakın akrabalarından biri: “Kanday adam ele?” “Nasıl adamdı?”, diye halka sorarlar. Hepsi: Cakşı adam ele “İyi adamdı” diye cevap veriyorlar. İslam dininde de ölen kimsenin, iyi bir mümin olduğuna Müslümanların

²⁴⁰ J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, (İstanbul, Kabalcı, 1999), 273.

²⁴¹ Belek, Soltonaev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, c. I, (Bişkek, Uçkun Basması, 1993), 53.

²⁴² Kırgızstan *Madaniyatı Gazetesi*, 2. Şubat, 1985, 34.

şahitlik etmelerine tezkiye denir. Her Müslüman, öldüğünde hakkında güzel şهادette bulunulacak bir hayat yaşamaya çalışmalıdır. Bununla birlikte ölünün, tanıyanlarının güzel şahitliklerinden yararlanacağı umulur. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bir Müslüman öldüğünde yakın komşularından dört hane halkı kendisi için ‘Bu adam hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz’ diye şهادet ettiklerinde, Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Ey müminler! Sizin bildiğinizi, bu ölü hakkındaki şهادetinizi kabul ettim, sizin bilmediğiniz kusurlarını da ben affettim.’”²⁴³ Tezkiye için cenaze namazından önce veya sonra, “Bu kişiyi nasıl bilirsiniz?” şeklindeki soruya, iyi olarak bilinen kişiler için “iyi biliriz” diye şahitlik etmek, kötü olarak bilinen kişiler için susmak, tanınmayan kimseler için ise “Allah rahmet eylesin” demek uygun olur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.): “Ölülerinizi iyilikleriyle anınız, kötülüklerinden bahsetmeyiniz”²⁴⁴ buyurmuştur.

Merhum veya merhume mezara yerleştirildikten sonra insanlar, atlı ve yaya olarak son vazifelerini (hıçkırarak ağlamayla taziye bildirme) yapmak üzere cenazenin çıktığı eve doğru yönelirler. Atlılar mezarlıktan başlayarak yüksek sesle ağlayıp hep beraber giderlermiş. Türk halklarının matem merasimini inceleyen bilim adamı N. F. Katanov'un 19. yüzyıl sonunda yazdıklarına bakılırsa, mezarlıktan oldukça süratle, birer birer feryat ederek gelen atlıların attan inmelerinin anlatıldığı görülür.²⁴⁵ Günümüzde cenaze ile mezara sadece erkekler gelir, kadınlar ve çocuklar gelmezler. Kırgızlarda bir kişinin definin Perşembe veya Cuma'ya denk gelmesi ölen insanın iyi bir insan olduğuna ve onun cennete gideceğine inanırlar.²⁴⁶

Bunun dışında Kırgızlarda ölüyü anmanın, Kur'an okutmanın çeşitli şekilleri vardır. Onlar genelde ölüyü defnettikten sonra üçüncü, yedinci, kırkinci günleri yapılmaktadır. Bunlar üçülük, cetilik ve kırkılık olarak adlandırılmaktadır. Son olarak tam bir yıl sonra ölünün “cıldığı” (yıllığı) verilmektedir. Bunların dışında ölünün mezar taşının konulduğu gün, doğum gününde, öldüğü günde, Kurban, Ramazan Bayramlarında da ölüyü anar, Kur'an okurlar. Adamın öldüğü günden itibaren kara aşına kadar yapılan işlemler ölü evi için çok masraflı olmaktadır. Her zaman sofra kurulu kalır, kurban kesilir. Kurban olarak

²⁴³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3, 242.

²⁴⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 49, 4900; Tirmizî, Cenâiz, 34, 1019.

²⁴⁵ N.F. Katanov, “O pogrebalnzh obryadah u Turkskih plemen Tsentralnoy i Vostochnoy” (Azfi-Kazan, 1894), 133

²⁴⁶ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 240.

büyük baş hayvan kesilmesi şarttır, özellikle at kesilirse ölen adamın şanını daha arttırır. Kırgızlar at kesmeyi bir vazife olarak görür. Çünkü ölen adamın ata öbür dünyada bineceğine inanılır. Baş sağlığı dilemek için gelenlerden yemek anlamında hiçbir şey esirgenmemelidir. Bundan dolayı Kırgızlar arasında:

Ölüm bardın malın çaçat,

Ölüm zenginin malını saçar,

Cokkun abiyirin açat.²⁴⁷

Yoksulun ayıbını açar, derler.

Kırgızlar genelde kırk gün yas tutar. Fakat Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde yas bir yıl, bazen daha fazla devam etmektedir. Bu süreçte yas tutan insanlar düğüne, eğlenceye gitmezler, süslenmezler, hep kara yada koyu renklerde giysi giyerler. Güneyin bazı bölgelerinde koyu mavi giyerler. Eğer yas tutan kadın ise, başına hep kara örtü örter, hiç gülmez ve erkeklere göre daha uzun yas tutar. Ölenin karısı en az bir yıl yas tutar, renkli giysiler giymekten, makyaj yapmaktan, dışarıda topluma gözükmekten kaçınır. Buna “karaluu kadın” (karalı/yaslı kadın) derler. Eğer kırk güne kadar dışarı çıkarsa, toplum içinde gözüdürse ayıplanır. Mecbur kalıp dışarı çıkarsa hep başını öne eğerek yürür.²⁴⁸

Kırgızlar ahirete intikal edenlerin kabirlerini kutsal sayarlar. Onlara göre mezarlar kutsal ve temizdir. Çünkü orada günahlarından arınmış temiz insanların yattığına inanırlar. Mezara gitmeden önce abdest alırlar. Kırgızlar'ın mezarları kutsal sayması, saygı göstermesi, Kur'an okumaları eskiden atalara gösterilen hürmetin bir görünüşü ve yansımastan başka bir şey değildir. Kırgızlar mezarı kutsal saydıklarından dolayı, mezarlıklara dönük şekilde taharet yapılmaz, idrar yapılmaz, mezarın üzerine basılmaz ve mezarlıklar parmak uzatılarak gösterilmez. Mezarı elle gösterenin başına kötülük geleceğine ya da çarpılacağına inanırlar. Ondan dolayı yanlışlıkla bunu yapanın parmaklarını ısırp, ayakları ile hafif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilir ve böylece gelebilecek kötülüğün önlenebileceğine inanılır. Yaşar Kalafat bu tür uygulamaların Anadolu'nun Kars yöresinde de olduğunu tespit etmiştir²⁴⁹ Dolayısıyla Kırgız Türklerinin ölümle ilgili günümüzde yaptıkları uygulamaları çok eskilere dayandığını görebiliyoruz. Bu sırada bir diğer tarfata da cenazenin defni için işlemler başlatılarak mezar kazılmaya

²⁴⁷ *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, (Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993), 539.

²⁴⁸ Cakıp. Abdıkalkov, *Tandalmalar*, Frunze, (Kırgızstan Basması, 1982), 183.

²⁴⁹ Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, 256-257.

başlanır. Kırgızlarda mezar kazmak çok büyük sevap olarak telakki edildiği için mezar kazmaya gönüllü olanlar çoktur. Mezar kazmaya gidenler mezarlığa vardıklarında ilk önce bir fatiha üç ihlas okuyarak orada yatanların ruhlarına bağışlarlar. Sonra uygun yer bulunarak mezar kazmaya başlarlar. Çocuk için mezar diz hizasında, erkekler için bel, kadınlar için ise göğüs hizasına kadar kazılır. Kırgız kültüründe mezarın teknik makinelerle kazılması makbul sayılmamakta, insan emeğiyle kazıldığında daha çok sevap kazanacağına inanırlar. Mezar dikdörtgen şeklinde bir metre derinliğinde kazılır. Sonra kible yönüne doğru yuvarlak bir hazne oyulur, mezar boyunca büyütülerek içi mağara gibi kazılır. Yaklaşık olarak bir metre eninde iki metre uzunluğunda olur. Bazen de mezarın boyutu ölenin yaşına, boy ve cinsiyetine göre değişebilir.²⁵⁰ Cenaze mezara getirildikten sonra ölünün başı kibleye doğru yatırılır. İnsanlar mezarın etrafına halka şeklinde oturur ve topluca ölen kişinin ruhu için Kur'an okutup dua edilir. Cenaze önce mezarın ayvan (giriş) kısmına indirilir. Ölünün ayakları içeri sokulur ve düzgün bir şekilde yerleştirilir. Yan tarafına devrilmemesi için ölünün iki tarafına toprak ile yaslanır. Kefen bağları yani cesedin çene ile başındaki ve ayak parmak bağları çözülür. Ölünün dizleri bir birine yapışmaması için dizleri arasına da toplağın katı kısımlarından koulur.²⁵¹ Daha sonra iç kısmı kerpiç yada tuğla ile kapatılıp gömü işlemi gerçekleştirilir. Kısacası günümüz Kırgız toplumunda defin uygulaması eski adetlerden bir takım kalıntılar taşısa da genel itibaryle İslami kaidelere uygun bir şekilde yapılmaktadır.

2.11. Diğer İnanışlar (Ramazanla ilgili âdetler)

Göçebe hayatı günümüze dek sürdürülen Kırgızlar, dinî değerlerine oldukça bağlıdırlar. Kırgızlar duaya çok önem verir. Kur'an ayetlerinden okunurken ihtiramla dinlerler ve ezan okunurken de ayakta değil oturarak dinler.²⁵² Dolayısıyla dinî olan değerleri milli değerleriyle birleştirmeye çalışmışlardır. Örneğin; önceleri bayram namazını kılmak için büyük camiîler olmadığından meydanlarda bayram namazı kıldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda o meydanlarda milli bayramlar da coşkuyla karşılanır. Beş vakit namaz kılmasalar da bayram namazı kılmak veya ramazan ayında oruç tutmak gibi ibadetlere oldukça önem verirler. Özellikle oruç, Kırgızistan'ın

²⁵⁰ Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, 206-207.

²⁵¹ Abdimuhammed Mamıto, *Kırgızistanda Ölümle ilgili İnanış ve Uygulamalar*, (Yüksek lisans tezi), Ankara, 2004, 42.

²⁵² Sönmez, Kutlu, "Kırgızistan'da Ramazan ve Dini Bayramlar" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma dergisi*, 2007 /42, 140.

güneyinde kuzeye göre daha canlıdır. Çünkü güney bölgesi kültürel ve dini yozlaşmaya daha az maruz kalmıştır. Hatta oruç tutanların sayısı namaz kılanlardan daha fazladır. Görünen o ki oruç tutmak, diğer ibadetlerden daha yüce ve sevabı daha çok anlamını taşımaktadır. Ama günümüzde bu oran daha yükseldi ve insanlar hızla bilinçli demem biraz aşırıya kaçır dini ibadetlerini yerine getirmektedirler. Kırgızlar oruca “orozo” ederler. Ramazan ayının gelmesine bir gün kala, her evde çeşitli yemekler hazırlanır, ev halkı kendilerine çeki düzen verir. Ayrıca o günün akşamından itibaren herkes kendi akrabalarını, komşularını sırayla evlerine davet ederek bu ramazan ayının hayırlı geçmesi için toplanan ahali dua ederler. Genelde Kırgızlar başka dini ibadetlere nazaran oruca daha özen gösterirler.²⁵³ Bunula birlikte otuz gün boyunca her aile, sırasıyla iftar yemeği verirler. Amaç bu mübarek günde daha çok sevap kazanmak ve maneviyatını yükselterek yeni aya başlamak.

İslâm'ın Kırgızlar arasında benimsenmesi ile birlikte ibadet, İslam ahlakı, Kırgızlar'ın sözlü kültüründe farklı biçimlerde yansımaya başlamıştır. İslam'ın Kırgızlar arasındaki önemli folklorik yansımalarından birisi bu, şüphesiz Ya Ramazan manisidir. (Caramazan İrı) Bu mani sadece Ramazan ayında söylenir. Ramazan'ın ikinci haftasından itibaren ev ev dolaşır Ramazan manisi söylenir.

Bu geleneği yaşı büyüklerden başlayıp küçük çocuklar da söyleyebilir. Aslında bu bir Ramazan ayının Kırgız kültürüyle içselleşmesi olarak da nitelendirebiliriz. Ozanlı geleneği yaygın olan Kırgızlar, Ramazan manisini milli çalgısı olan kopuz eşliğinde de icra ederler. Amaç insanların evine gidip orucun faziletlerinden bahsetmek ve halkı neşelendirmek. Ramazan manisi söyleme geleneği ile ilgili Balbay Alagushov şu bilgileri ifade etmektedir: “Oruca başladıktan sonra Ramazan manileri söylenirdi. Bu kelime, Fars dilindeki 'Ya Ramazan', yani "Ey Ramazan" sözünden alınmıştır. Bu maniler, halkımız arasında, Ramazan'ın 15. gününden itibaren, gece sabaha kadar söylenirdi. Onu çocuklar ve gençler delikanlılar söylerdi. Bazen büyükler de söylerlerdi. Şarkı söylemeye kabiliyetli ve iyi ezgi söyleyen kimseler bu konuda öncülük ederdi. Gençlerin arasında güzel sesli olanlar, ozanlar, iyi komuz çalanlar ve çok iyi konuşanlar vardı. Onlar, Ramazan manisini (şairlik kabiliyetlerine ve gücüne uygun olarak) kısa süre, bazen de uzun süre söylerdi. Önce, Ramazan manisi söyleyecek gençler bir yerde toplanırdı. Sonra

²⁵³ Kutlu, “Kırgızistan’da Ramazan ve Dini Bayramlar,” 141.

beşer, altışar veya daha fazla kişiden oluşan gruplar halinde herkes, sahip olduğu bineklerine (atları olan atına, devesi olan devesine, ineği olan ineğine) binerek ev ev, köy köy gezerdi. Onlar manileri; evin kapısının önünde sağ tarafta saf şeklinde durup hep birden koro halinde, önceden beri var olan ve yüksek sesle söylenen makamda söylerdi. Halkın örf ve adetlerinin korunduğu bu manilerde varlıklı ailelerin şerefi, soyu, ailesi, çocukları ve malları övülürdü. Bu sırada ev sahibine sağlık, zenginlik ve mutluluk, orucunun kabul olunması gibi iyi dileklerde bulunulurdu. 'İyi söz, ruhun neşesidir sözünde denildiği gibi; bu mübarek ayda iyi davranmak, birbirleri hakkında iyi dileklerde bulunmak, insanı mest eden güzel dualar etmek Ramazan manileri söylemenin en önemli maksadı idi. Ramazan manileri söyleyenler eğer şair veya ozan olursa. ev sahibi ona koyun, tay veya çapan adı verilen bir aba verirdi. Çocuklara ve gençlere ise: kuyruk yağından yapılan yemekten bir tas yemek, mendil veya 15-20 kuruş değerinde gümüş verilirdi. Ramazan manileri karşılama, övgü, talep isteme ve dua gibi bölümlerden oluşurdu. Maniler, geleneksel halk ezgilerindeki beyitlerden oluşsa da Çeşitli durumlara göre, eksiltmeler ve ilavelerle kopuzun ve kıl kıyak (Kırgızların geleneksel bir çalgı aletidir)ın eşliğinde koro halinde söylenirdi. Bu maniler bugüne kadar örf ve adetleri koruyucu, dini gelenekleri halk arasında yaymaya yönelik eserler olarak gizli kalmıştır. Şu anda da Ramazan geleneği sürmekte ve halk arasında pek çok Ramazan manisi türüne rastlanmaktadır.”²⁵⁴ Dolayısıyla aşağıda Ramazan manilerinden bir örnek olarak vermek istiyoruz:

“Assolom aleykum caramazan	Esselam aleyküm, Caramazan,
On eki ayda bir kelgen orozo can	Oniki ayda bir gelen ramazancan,
Orozonuz kabul bolsun bayeke can	Orucunuz kabul olsun Ağabey can.
Bul orozo canı bar kaydan kelgen	Bu ramazan canı var nerden gelmiş,
Makka menen Madina caydan kelgen	Mekke ile Medine denen yerden gelmiş.
Adır adır toolordon	Tepe tepe dağlardan,

²⁵⁴ Alagushov, Balbay, *Eldik Mayramdar*, (Bişkek, 1993), 45.

Aygır minip men keldim.

Aygır oozun tartalbay

Uşul üyge tüş keldim

Uşul üydün üzügü

Ak koçkordun çuudası

Uşul üyde ceneyim

Azırak uktap tındaçı

Töpödökü tört cıldız

Batayın dep, baratat

Bingenim caman tay ele

Catayın dep baratat.

Caramazan aytıp keldik eşiğinizge

Kudayım uul bersin beşiğinzge

Kazan ayak kaldırayt

Kurut alıp catatbeym

Kurut bolso alıp çık

Katır kutur çıynaylı.²⁵⁵

Assalam aleyküm catkan baylar

Altın menen kümüşge batkan baylar.

Aygır binip ben geldim.

Aygır ağzını çekemeyip,

İşte bu eve düşüp geldim.

İşte bu evin örtüsü,

Beyaz koçun derisi,

İşte bu evde yengeciğim,

Az uykuyla dinlenesin

Tepedeki dört yıldız,

Batmak üzeredir,

Bineğim, kötü at idi,

Yatmak üzeredir.

Caramazan söyleyip geldik eşiğinize,

Allah'ım oğul versin beşiğinize.

Kazan ayak kaldırır,

Kurut alır mıyım ki

Kurut varsa alıp çık,

Katır kutur çiyneyelim.

Esselam aleyküm yatan zenginler,

Altın ile gümüşe batan zenginler.

²⁵⁵ Eminaali Mambetkızı, "İrim-Cırım, Kaada Salttardan", *Kırgızdar*, c. IV., Bışkek 1997, 587.

Iramazan aytıp keldik, eşiginizge

Iramazan söyleyip geldik eşiğimize,

Kök koçkordoy, bala bersin beşiğinizge.”²⁵⁶

Gök koç gibi çocuk versin beşiğinize.

Beyitlerde de bahsedildiği gibi Ramazan mânileri, aslında bir dua özelliği de taşımaktadır. Çünkü bu ayın faziletlerinden yararlanmak ve Ramazan ayında edilen dualar kabul olacağına inanıyorlar. Adet haline gelen bu gelenek, Kırgızlar İslam’ı kabul ettikten sonra daha da yaygınlaşmıştır. Hatta bazı deyimlerde de oruçla ilgili bahisleri görmek mümkündür. Sabahtan akşama kadar yemek yemeden gününü geçiren kimselere, “Orozosun açpayt” veya “Ooz bekitbeyt/Açpayt” gibi deyimler kullanılmaktadır.²⁵⁷ Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Kırgızlar dini değerlere Sovyetlerden önce de önem veriyorlar idi, bağımsızlık kazandıktan sonra bu tür gelenekler ve dine olan bağlılık daha da kuvvetlenmiştir.

²⁵⁶ Mambetkızı, “İrim-Cırım, Kaada Salttardan,” 588.

²⁵⁷ Karasaev, *Nakil Sözdör*, 258.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ HALK OZANLARININ ESERLERİNDEKİ DİNÎ

TASAVVUFÎ MOTİFLER

3.1. Kalıgul Bay Uulu (1785-1855)0

3.1.1. Hayatı ve Eserleri

Kalıgul Bay Uulu, 1785 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin kuzeyinde yer alan günümüz Issık-Göl iline bağlı Karoy-Saroy köyünde varlıklı bir ailenin bir evladı olarak dünyaya gelmiştir.²⁵⁸ Kalıgul ismiyle adlandırılması yüzünde bulunan benden ötürüdür. Kırgız Türkçesindeki 'kal' kelimesi Türkiye Türkçesindeki vücutta bulunan ufak koyu renkli leke veya kabartı anlamına gelen 'ben'dir. Kırgızların en ön saflarda yer meşhur ozanı ve düşünürü şüphesiz Kalıgul'dur. Hatta bazı söylenenlere göre Kalıgul, ozancılığın ilk temsilcilerinden olduğu da öne sürülmektedir. Ünlü manasçı Sagımbay Orozbek Uulu'nun belirttiğine göre: "Kalıgul akın Kırgız ozanlarının atası sayılır. Kalıgul gibi toplumun ahlaki boyutunu gözlemleyerek halkına nasihat edercesine şiir okuyan başka ozan, görmedim" demiştir.²⁵⁹ Kalıgul'un yazmış olduğu şiirlerde bulunan en büyük özellik dinî hayatın yaşanmadığı ve toplumun ahlakının bozulduğu vurgusudur.²⁶⁰ Hatta bu özelliği dolayısıyla Kalıgul Bay Uulu, Kırgızistan'da bir düşünce akımını ifade eden Zamancıların²⁶¹ ilk temsilcilerinden biridir yani onun ilk Zamancı olduğu söylenebilir.

²⁵⁸ Melis Abdılđaev, *Muras*, (Kırgızistan basması, Frunze,1990), 20. Gülzat Nurdin kızı, "Zaman Akımının Araştırılması", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 2015, 128.

²⁵⁹ A. A. Omorova ve D. K. Dosmatova, *Kırgız Adabiyatı*, (Bışkek 2013), 65-66.

²⁶⁰ Omorova ve Dosmatova, *Kırgız Adabiyatı*, 66.

²⁶¹ XIX. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ortalarına doğru geçen süreçte Rus sonrasında ise Sovyet işgali ve rejimine karşı çıkan Kırgızistan'daki farklı farklı bölgelerde yaşayan felsefî, dinî ve siyasî amaçlara/fikirlerle sahip aydın, düşünürler tarafından oluşturulan hareketi ifade eder. Zamancılar'ın önde gelen temsilcileri arasında Kalıgul Bay uulu (1785-1855), Arstanbek Buylaş uulu (1824-1878), Moldo Niyaz (1826-1896), Nurmoldo Narkul uulu (1838-1920), Moldo Kılıç (1868-1907), Tuyak Ernazar uulu (1856-1912), Aldaş Moldo (1874-1930) gibi Kırgız şair ve düşünürler gelir.

"Zamana", Kırgızcada da "zaman" ile aynı anlama gelen bir kelimedir. Kırgız edebiyatı terimi olarak "zamana", bir akımı ya da ekolü ifade etmektedir. Bu akım, Kırgız halk şairleri ve ozanları tarafından XIX. asrın ortalarında başlatılarak günümüze kadar gelen ve akınlık geleneği içinde hâlâ devam eden önemli bir ekoldür. Bu ekolün temsilcileri "zamana akınlar" olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu şairler genel itibariyle zamanın bozulduğu, kötülerin ve kötülüklerin çoğaldığı temasını konu edindikleri ve "zaman" kelimesini de şiirin her dizesinin sonunda tekrar ettiği için onların açtığı bu çığıra "zamancı akınlar" denmiştir. Bkz.: Arvas, Abdulsalam, "Bir Geleneğin Farklı Coğrafyalardan Yankısı: "Zamana"/ "Zamane", *Gazi Türkiyat*, S. 1 (2012), 113-114

Ne yazık ki Kalıgul Bay Uulu'nun hayat hikâyesi ve eserleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ekim Devrimine ²⁶² kadar Kalıgul'un mirası halk tarafından sözlü olarak korunmuştur. Tazebek Samançin 1941 yılında Kalıgul hakkında ilk bilimsel araştırmalara başlamıştır. Tazebek, Kalıgul hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmadığını ve sadece halk arasında dolaşan bilgilerin olduğunu ifade ederek yaşlı insanlardan aldığı bilgiler doğrultusunda Kalıgul'un yüzünde beni olduğunu, konuşurken sağ omzuna bakıp “Ey Halkım” diye uzun uzun nasihatler verdiğini belirtir ve Tazebek hakkında bilinenlerin sadece bunlardan ibaret olduğunu söyler.²⁶³ Kalıgul, doğduğu ilin Ak suu ilçesinde 70 yaşında hayatını kaybetmiştir. Mezarı Karoy-Saroy köyünde bulunmaktadır. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin başına geçen ilk Cumhurbaşkanı Akaev 1999'da Kalıgul'un mezarı başında olan anıtın açılışında, halk ozanı Kalıgul'un önemli şahsiyet olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁴ Kalıgul Bay Uulu'nun 6-7 yaşlarına geldiğinde köyünde bulunan Sopa Ata adlı büyük bir molladan ilim tahsil ettiği söylenmektedir. Bu nedenle yazmış olduğu şiirlerinde dinî görüşlere sıkça rastlamak mümkündür.²⁶⁵ Bunları onun görüşlerini tasavvufî açıdan incelerken ele almış olacağız.

3.1.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:

Manasçı Şapak'ın aktardıklarına binaen Kalıgul Bay Uulu dinî vecibelerini yerine getiren, orucunu tutup namazını eda eden, içkiye el sürmeyen, misafirlerini baş üstünde tutan, hayatı boyunca ahlaklı yaşayıp halk arasında büyük bir saygı edinmiş kişilik olarak karşımıza çıkar. Kalıgul halk arasında tasavvufun en temel kavram ve dinamiklerinden birisi olan “evliya”; Kırgızcasıyla “ooluyaa”²⁶⁶ (evliya) olarak bilinir. Onun sadece bu yönü bile tasavvufla ilişkisini tespit edip değerlendirmemiz için kayda değerdir. Hz. Hızır (a.s)'ın ona dua ettiği bu sebeple gelecek hakkında bilgisi olduğu ve bunun gibi bir takım özellikleri halk arasında dile getirilmiştir. Kalıgul, Kırgızların Nostradamus'u olarak da bilinir.²⁶⁷ Bununla birlikte, eserlerindeki bilgilere baktığımızda Doğu Edebiyatı'ndan, farklı medeniyetlerden ve bunların tarihlerinden de haberdar olduğu göze çarpmaktadır.

²⁶² Ekim Devrim 1917 yılında da çiftçilerin ve emekçilerin ayaklanmasıyla yaşanan ve Çarlık yönetiminin yıkılıp yerine Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan devrimin genel adıdır.

²⁶³ Abdıldacan, Akmataliyev, *Akıman Kalıgul*, (Şam Basması, Bişkek 2000), 161-162.

²⁶⁴ Akmataliyev, *Akıman Kalıgul*, 2-11.

²⁶⁵ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, (Bişkek, Turar yay, 2016), 126.

²⁶⁶ Evliya kavramı Kırgız Türkçesine (ooluya) şeklinde geçmiştir.

²⁶⁷ Mesut, Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, (Bengü yay, Ankara 2019), 50.

Kalıgul, genç yaşından itibaren halk arasında itibarı artar ve tanınmaya başlar. Eserlerini incelediğimizde özellikle Orta Asya'nın Ahmet Yesevî ve Söpu Aldayar (Sofu Allahyar) gibi meşhur mutasavvıfların şiirleriyle, felsefî ve tasavvufî görüşleriyle ilgili derin bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kalıgul Bay Uulu, kendi yaşadığı dönemin temsilcisi olarak Kırgız toplumunda yaşanan hemen hemen tüm olaylara katılmış ve önemli bir rol üstlenmiştir.²⁶⁸ Bu da onun toplumla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ve topluma karşı kendisinde bir sorumluluk hissettiğini göstermektedir ki bu aynı zamanda tüm sûfîlerin ortak bir yönüdür. Dolayısıyla Kalıgul Bay Uulu'nun bu yönü tıpkı Nakşibendi tarikatında toplu halde yapılan zikirlerde kullanılan bir ifade olup, “Zâhırde halk ile, bâtında Hak ile olmak” anlayışına göre insanın Hak ile buluşması için halktan kopması gerektirmediğini dile getirmiştir.²⁶⁹ Halk ozanının siyasi yönü de etkili olmuştur. Çünkü tarihçilerin ve araştırmacıların yazdığı bilgilere göre Kalıgul, Hokand Hanlığı'nın Kuzeyinde yaşayan Kırgızlarla aralarındaki siyasi ilişkilerin güçlenmesi için bir köprü olmuştur. Ayrıca Ormon Han'ın han olarak atanmasında seçici heyetin önemli katılımcıları arasında yer almıştır. Kalıgul, yaşamış olduğu zaman içerisinde, devlet erkanları tarafından topluma adaletli davranmayı öğütlemiş, nasihat ve hikmet tarzı şiirleri ile halkın sesi olmuştur.

Yine tarihçi, yazar B. Soltonoev'in dediğine göre Kalıgul, Ormon Han'ın danışmanı olarak devletin içerisinde olup biten adaletsiz davranışlara karşı her zaman ikazlarda bulunmuştur.²⁷⁰ Dolayısıyla ozanımızın, toplumun hayat standartlarını iyi gözlemleyen bir gözlemci olduğu anlaşılmaktadır.

“Ey inim Ormonum	“Hey kardeşim Ormon'um
Cegen menen toybodun.	Yedin ama doymadın
Koy degenge koybodun	Dur dediğimi duymadın
Akırı sen onbodun	Sonun iyi olmadı.

²⁶⁸ Abdıldacan, Akmatalliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, (Bişkek, 2015, Biyiktik Plyus Basmakanası), 66.

²⁶⁹ Süleyman Uludağ, Selçuk Eraydın, “Halvet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 1997), XV, 386-387.

²⁷⁰ Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 163.

Orus alat ceriñi,

Rus alır yerini,

Sındırat senin belindi”

Kırar senin belini”²⁷¹

Kalıgul Bay Uulu, bu tarz uyarıcı beyitleri ile Ormon Han’ı dizginlemiştir. Bununla birlikte o, Kazakların Çarlık Rusya tarafından işgal edildiğini fark edince Kazaklardan sonra Rus askerinin Kırgız topraklarına geleceğini anlamıştır. Bu ön görüşü doğrultusunda Kırgız halkına telkinlerde bulunup onları uyarmıştır. Rusların, Kırgızları asimile edeceğini ve köle olarak kullanacağını ön görmüştür. Kırgız halkının canı ve malının tehlikede olacağını birçok kez ölümünden önce dile getirmiştir. Onun bu özelliği bizlere tasavvuf geleneğindeki “feraset”i çağrıştırmaktadır. Birlik ve beraberli içerisinde olmayı nasihat ederek bu dünyadan göçmüştür. Nitekim o şiirlerinde bunlardan bahsederek halkı aydınlatmaya çalışmıştır:

“Önü sarı, közü kök

Sarışın, mavi gözlü

Orus keler

Rus gelmekte

Uzun çöptün barısın

Uzun otların tümünü

Orup keler

Biçerek gelmekte

Kıska çöptün baarısın

Kısa otların tümünü

Korup keler

Koruyarak gelmekte²⁷²

Mingen atın karasan

Bindiği ata bakınca

Corgo bolot dep uktum

Yorga olur diye duydum.

Ot araba, tiligrem

Ateş araba telgraf,

Col kıskarat oşondo

Yol kısalır o zaman.

Bısmıldanı aytpagan

Besmeleyi söylemez,

²⁷¹ Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 163.

²⁷² Akmataliyev, *Zalakar Akındar Seriyası*, 37.

Kapır bolot oşolor.	Kâfir olur onlar.
Cardı bayı bilinbey	Fakiri, zengini belli olmaz,
Cakşı bolot oşolor.	İyi olur onlar
Oroylorun baatır boldu	Kabadayı kahraman oldu
Orus almak bizderdi	Ruslar bizi işgal edecek
Oşo zaman cakın boldu”	Zaman bize uzak değildir” ²⁷³

Yukarıda belirttiklerimizin yanında Kalıgul Bay Uulu âhir zamanı getirecek en korkunç güç olarak, Kırgız halkının bütün topraklarını işgal etmekte olan Rus İmparatorluğu’nun hâkimiyetini göstermekteydi. O bundan sonra Kırgızistan’ın Rus işgali altında kalacağını ve kurtulamayacağını hissetmeye başladığını da dile getiriyordu. Fakat halkın ata yurdunu (anavatanlarını) bırakıp gitmemeleri gerektiğini çünkü Kırgız topraklarının Allah’ın nimetleri ile lebaleb dolu olduğunu şu mısralarında ifade ediyordu:

“Cay bolup, katıra ısıgı cok,	“Yaz olup, can yakan sıcağı yok, (serindir)
Kış bolup, kaşkaya suugu cok,	Kış olup, can yakan soğuğu yok
Adam mından ketebi	İnsan buradan gider mi?
Isık-Köldön çıkpagıla, baldar!”	Gençler! Issık-Göl’den gitmeyin.” ²⁷⁴

Kalıgul, Kırgızlar için her zaman önemli bir şahsiyet olarak anılmıştır. Fakat bir süre siyasî sebeplerden ötürü onun eserleri ve ismi rejim karşıtı olarak addedilmiştir. Hatta ismi ve eserleri yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu siyasî algı sonuç vermemiş Kalıgul’un şiirleri dilden dile kuşaktan kuşağa aktarılıp muhafaza edilmiştir. Kalıgul, Kırgız tarihinde şiirleri derlenip toplanan ilk şairlerin başında gelmektedir.²⁷⁵ Kalıgul, herhangi bir konuda veya bir kişi hakkında ürün ortaya koymamıştır. O sadece yeri ve

²⁷³ Akmataliyev, *Zalakar Akındar Seriyası*, 43.

²⁷⁴ Tazabek Samançin, *Kırgız Adabiyatının Oçerkleri: Zar Zaman Adabiyatı*, (Frunze, Kırgızmambas yay, 1943), 133.

²⁷⁵ A. Koca, K. Ergün, (2014). Doğaçlama Ustası Filozof Şair Kalıgul Bay Uulu, *Tirana/Albania: Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı*, 2014, 71-88.

zamanında kendi fikirlerini ifade edip tavsiye şeklinde nasihatler vermiştir. Bu ürünlere daha sonra halk tarafından isimler verilmiştir. Bununla birlikte Kalıgul derin bir zekâyâ sahip olması sonucunda tarihsel bağlamın gerçeklerini net bir şekilde kavrayarak halkın başına gelebilecek güç durumları aynı zamanda bu güç durumların neden olacağı problemleri geçmişte ve gelecekteki olayları ideolojik temel ile ilişkilendirmeye çalışmıştır.²⁷⁶ Bununla birlikte Kalıgul Bay Uulu'nun dinî motifler içeren şiirlerinin arasında en meşhur şiiri “Ahir Zaman” şiiridir. Şair “Ahir Zamanı”²⁷⁷ şiirin’de Kırgızların folkloru ile beraber Ahmed Yesevî’nin, Âdib Ahmed Cügineki’nin, Süleyman Bakırganî’nin, XVII-XVIII asırlardaki Buhar, Şal ozan gibi Kazak ozanlarının şiirlerini de hatırlatan beyitleri fark etmek mümkündür.²⁷⁸

“Akır zaman adamı	“Ahir zaman adamı,
Aalım bolot dep aytkan	Âlim olur derlerdi.
Ayattın sözün bek tutpay	Ayetin sözünü tutmadan,
Zaalım bolot dep aytkan.	Zalim olur derlerdi.
Kaapır menen aralaş	Kâfir ile beraber
Oşondo ayıl konot dep aytkan.”	Köyler olur derlerdi.” ²⁷⁹

Şairin ifade etmiş olduğu ahir zamanla ilgili şiiri, onun hadislerden etkilendiğini bir delili olduğunu söyleyebiliriz. Peygamber efendimize isnat edilen hadiste, ilmin değeri yok olmasıyla ilgili şöyle ifade edilmektedir: “*İlmin kaldırılması, cehâletin, içki içmenin ve zînanın yaygınlaşması kıyamet alametlerindendir.*”²⁸⁰ Başka bir hadiste ise ilmin yok olması hadisesinin doğrudan ilmin insanların elinden söküp alınmasıyla ilgili değil de âlimlerin yok olması (ölmesi) şeklinde olacağı zikredilmektedir: “*Allah, ilmi insanların elinden söküp almakla yok etmez âlimlerin canını almakla yok eder. Öyle ki insanların danışacağı âlim kalmaz ve sonunda câhil önder edinirler. Kendilerine soru sorarlar.*

²⁷⁶ Akmataliyev, *Zalakar Akındar Seriyası*, 171-176.

²⁷⁷ Akmataliyev, *Zalakar Akındar Seriyası*, 247.

²⁷⁸ Cusupov, *Kırgızdar*, 11.

²⁷⁹ Omorova ve Dosmatova, *Kırgız Adabiyatı*, 67.

²⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 21; Müslim, “İlim”, 5.

Onlar da câhilce fetvâ verip hem sapıtırlar hem saptırırlar.”²⁸¹ Ozan yukarıda söylemiş olduğu mısralarda, âlimin topluma faydası olmayan hatta zalim olduğunu sert bir üslupla yorumlamıştır. Dolayısıyla bunun gibi olaylar ahir zamanın özelliklerinden biri olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Kalıgul Bay Uulu ile ilgili, halk arasında onun bir “evliya” “veli” olduğu söylenmektedir. Hatta bazı iddialara göre Kalıgul’a Hızır (a.s)’ın dua ettiği ve onun için bazı bilgileri önceden bildiğini söylemişlerdir. Örneğin: güneyde yer alan Tokmok ilçesini şehir olacağını, yollar kurulup ateş arabalar yürüyeceğini neredeyse 150-160 yıl öncesinde olacakları söylemesi toplumu ona Kalıgul “ooluya” evliya demesine sebep olmuştur. Dolayısıyla ozanla ilgili buna benzer ifadeleri şiirlerinde de görmek mümkündür. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ruslarla ilgili Ormon Han’a söyleyen hatırlatmaları Kalıgul’u önünü görebilen ya da tasavvuftaki ifadesiyle feraset sahibi bir şahsiyet olduğunun delilidir. Yine o, kendi nasihatlerinin halk arasında korunacağından emin olmuş daha sonrada “sözünün/şiirlerinin” muhafaza edilip, dilden dile aktarılacağını şu mısralarında dile getirmiştir:

“Sözüm kalat özüm cok	“Sözlerim kalır ben ise ölmüş olurum
Ayıp tursam, könül tok	Nasihat söylersem gönlüm huzurda
Aytan kebim işteşer,	Dediklerimle amel edeceklerdir
Oşondo meni esteşer	Sonra beni hatırlarlar
Zaman kıska kezinde	Zamanın kısa vaktinde
Taba albayt eldin baarısı	Her kez hakkı bulamaz
Anday emes-mınday dep,	Öyle değil-böyle diye
Bir-birinen talaşar,	Birbirleriyle tartışır
Öyde ıldıy kep aytat,	İyi ve kötü söz söyler

²⁸¹ Buhârî, “İlim”,34; Müslim, “İlim”,5; Tirmizî, “İlim” 5; İbn-i Mâce “İmân”, 8

Ökünüçtüü kep aytar”

Üzücü söz çok söyler”²⁸²

Ünlü Manasçı Şapak Rısmendeyev, Kalıgul Bay Uulu ile ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Rısmendeyev’in verdiği bilgilere göre Kalıgul, oruç ile namazından hiç taviz vermeyen, içki içmeyen, misafiri sevinçle karşılayan, tutumlu, küçüklüğünden itibaren edep ve ahlaka önem veren, söz ustası, halk arasında saygı gören biridir.²⁸³ Sovyetler döneminde, özellikle 1947 yılından itibaren Rus hükümeti Kalıgul’un eserlerini de reaksiyoner eserler olmakla yaftaladı ve onları şiddetli bir şekilde eleştirdi. Onun hakkındaki araştırmalar durduruldu ve eserlerinin okunması kesin olarak yasaklandı.

Bu halk ozanımızı diğer ozanlardan ayıran başka bir özelliği, şiirlerini kopuz eşliğinde söylememesidir. Toylarda halk arasında nasihat edercesine kendi düşüncelerini şiirsel bir üslupla anlatmıştır. Şiir söylerken sağ omuzuna bakarak “doğru mu” diye sorma alışkanlığı olduğu da aktarılan bilgiler arasındadır.

Sagımbay Orozbak Uulu’un belirttiğine göre Kalıgul’un eserleri 1922’de Narın bölgesinde araştırmacı Kayyum Miftakov tarafından ilk defa kâğıda geçirilmiştir. Kalıgul Bay’ın eserleri ve hayatı hakkında en yeni araştırma ise Turdakun Usubaliev tarafından yapılmış ve araştırmaları *Akıman Kalıgul (Hikmetli Kalıgul)* adıyla 2000 yılında yayımlanmıştır.²⁸⁴ Ayrıca aydın Eşenaalı Arabaev, 1925 yılında yayımlanan *Sabattuuluktı Coyuu Alıppesi (Cehaleti Ortadan Kaldırma Alfabesi)* adlı ders kitabında Kalıgul’un nasihatlerine yer vermiştir.²⁸⁵ Kayyum Miftakov Kalıgul’la ilgili düşüncelerini anlatırken, “Ozanların Atası” şeklinde nitelendirmiştir.²⁸⁶ Başka bir ifadeyle, Kalıgul Bay uulu ile ilgili araştırma yapan tarihçi yazar Belek Soltonoev ile Kırgız Halk ozanları hakkında detaylı incelemeler yapan araştırmacı Tazabek Samaçın ozan hakkında şu ifadeleri kullanmış: “Kalıgul şair değildir, halk arasında dolaşıp kopuz çalmamış ve türkü söyleyip şiir okumamıştır. O, hikmet ehli olduğu için huzuruna gelen insanlara eserlerinden nazım halinde nasihatlerde bulunmuştur.”²⁸⁷

²⁸² Samar Musaev, Abdılcaan Akmatalliev, *Akıman Kalıgul*, (Bişkek, Şam Basması, 2000), 59.

²⁸³ Dıykanbayeva Mayramgöl, “Zamane Şiirlerinin İlk Temsilcileri Kalıgul ve Arstanbek”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8.

²⁸⁴ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, (Bişkek, Turar yay, 2016), 127-128

²⁸⁵ Musaev, Akmatalliev, *Akıman Kalıgul*, 97.

²⁸⁶ Dıykanbayeva, “Zamane Şiirlerinin İlk Temsilcileri Kalıgul ve Arstanbek”, 7.

²⁸⁷ Marsbek Osmonaliev, *Kalıgul Bay uulu*, (Bişkek, y.y., 2014), 73.

Ünlü Manasçı Şapak İrismendiev de Kalıgul Bay Uulu'nun evliya olduğu ile ilgili “Kalıgul'un Meseleleri” adlı şiirinde şu mısraları yazmıştır:

“Körgön candın baarısı,	“Görenlerin tamamı,
Acayıpka kaluuçu.	Şaşkın-şaşkın bakardı.
Oşo tuşta adamdın,	O zamanın insanları,
Oluyası deçü eken.”	Evliya olarak biliyordu.” ²⁸⁸

Başka bir yerde Kalıgul Bay Uulu hakkında onun çağdaşı olan meşhur halk ozanı Normoldo şöyle demiştir:

“Oluya tökmö Kalıgul,	“Evliya ozan Kalıgul,
Öz eline anık uul.	Kendi halkına tam oğul.
Paygambarlık keremet,	Peygamberlik keramet,
Şiresinde kanık uul.	Kalbinde var oğul.
Eki iyninde perişte,	İki omuzunda melek,
Nime bolot aytadır.”	Ne olacağını söylerdi.” ²⁸⁹

Yukarıdaki mısralarda Nurmoldo, Kalıgul hakkında onun bir evliya olduğunu söylemektedir. Kırgızların evliyası ve öz oğul Kalıgul'un, gönül gözü açık olduğunu, iki omuzundaki meleklerin ona neler olacağını söyleyeceğine vurgu yapmaktadır. Aslında bu övgülerin boşuna söylenmemiş olduğunu onun “Ahir Zaman” “Kalıgulun atasözü” gibi şiirlerini incelerken anlayabiliyoruz. Çünkü ozan burada, insanoğlunun kendi varlığını kavrayabilmesi için kendi ruhunu iyi tanıması gerektiğini dile getirmektedir. Yazmış olduğu şiirlerinin arasında “Ahir Zaman” şiiri araştırmamız açısından son derece

²⁸⁸ Musaev, Akmatalliev, *Akılgul Kalıgul*, 244.

²⁸⁹ Musaev, Akmatalliev, *Akılgul Kalıgul*, 132.

önem arz etmektedir. Çünkü şiiri incelediğimizde, zamanın nasıl değiştiğini ve söylediklerini günümüz hayat şartlarında karşılaştığımızı görmemek mümkün değil.²⁹⁰

“Tamsil kılıp cazamın	“Örnek olarak yazayım
Tarihka adam tolgonun.	Tarihte insan çokluğunu.
İkaya kılıp cazamın	Hikâye olarak yazayım
Azazil şaytan bolgonun.	İblisin şeytan olduğunu.
Azizder aytıp ketiptir	Evliyalar söylemiş
Akır zaman bolcolun	Ahir zaman olacağını
Azireti paygambar,	Hazreti Peygamber
Adam ata baş bolup	Hız. Âdem baş olup
Koyup ketken koldorun.	Olaakları tasdiklemiş.
Akır zaman kişisi	Ahir zaman insanı
Kişine bolot müçösü”	Vücut yapısı küçük olur.” ²⁹¹

Kalıgul, ahir zamanın olacaakları hakkında tahmin ettiklerini şiire dökmüştür. Hz. Peygamber ve Hz. Âdem’in de şiirde bahsi geçen olayları bildiklerini ve söylediklerini belirtmiştir. Bununla beraber velilerin de gelecekte haberdar olduğunu söyleyerek. kendi fikirlerini anlatmaya çalışmıştır.

Bunun dışında Kalıgul’un şiirlerinde başta Allah teması olmak üzere pek çok İslami motif ve tema bulunur.

“Urayın dese Kudayın “Allah ceza vermek isterse

²⁹⁰ Sovetbek Baygaziev, *Oluya Kalıguldun ceti osuyatı ce Kantkende Adam uulu Adam bolot*, yay, (Koomduk Manas Akademiyası tarabınan basмага berildi, Bişkek 2014), 20.

²⁹¹ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, 127.

Uluu duşman cudayım,	Büyük duşman yok eder,
Kızı salat kıyına,	Kızı zora sokar
Kebi baspayt cıyına,	Sözü geçmez mecliste
Kelini çıgat ker aytıp”	Gelini çıkıp dikleşir” ²⁹²

Kalıgul bu beyitlerde Allah’ın gazabından bahsetmektedir. Allah’ın her şeye gücü ve kudreti olduğundan, bir kavmi istediğı anda yok edebilir. Kalıgul burada eğer Allah’ı kızdırırsak bütün musibetlerin Allah tarafından gönderileceğini ifade etmektedir.

Diğer akıncılar gibi Kalıgul da eserlerinde Peygamberler konusunu sık sık ele almıştır. Örnek verecek olursak:

“Baygambarlar dağı ötkön	“Nice Peygamberler geçti,
Namangandan dayra ötkön	Namangan’dan nehir geçti
Oluyalar anda ötkön	Evliyalar da geçti
Neçen türlü çon da ötkön”	Birçok büyük insan geçti” ²⁹³

Kalıgul bu dizelerinde de peygamberlerden, evliyalardan ve büyük insanlardan örnekler vererek bu dünyanın geçici olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ve hiç kimsenin bu dünyada kalmayacağını anlatarak, aşağıdaki dizelerde de herkesin o büyük sınava hazırlıklı olması gerektiğini söylemiştir.

“Akır zaman cakındap	“Kıyamet zaman yaklaşıp
Kelip kaldı...	Girip geldi...
Oşol zaman kelgende	O zaman geldiğinde
Uul bilbeyt atasın	Oğul tanımaz babasın,

²⁹² Musaev, Akmatalliev, *Akıman Kalıgul*, 203

²⁹³ Musaev, Akmatalliev, *Akıman Kalıgul* kmataliyev, 54.

Atası bilbeyt balasın”	Baba tanımaz çocuğun” ²⁹⁴
“Akır zaman adamı	“Ahir zaman insanı
Bakıl bolot.	Cimri olacak.
Mal azayıp-arımdap.	Hayvanlar azalacak,
Cakır bolot.	Fakirlik kol yayacak
Egini önüp çöp çıkpay	Ekin bitmez ot bitmez,
Takır bolot.	Verimsiz olacak.
Andan kiyin zamana	Daha sonraki zaman,
Akır bolot”	Kıyamet olacak” ²⁹⁵

Kalıgul bu şiirinde, kıyamet alâmetlerinden bahsetmektedir. Aslında Kalıgul’un “Ahir zaman” “kiyamet” tasviri, toplumsal düzenin değişmesi ve zamanın daralmasını bu doğrultuda dünya yaşamının zevklerinin arttığını anlatmaya çalışmıştır. Şair yazmış olduğu şiirinde bir nevi âyeti referans aldığını görebiliyoruz. “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. İnsanların açgözlülüğüne ve nefesine hâkim olamaması yüzünden helâk olacaklarından bahseder”²⁹⁶. Özellikle insanların davranışları yüzünden doğada büyük bir yıkımdan bahsedilmektedir. Bu doğrultuda insanların fakirleşip, kıtlığın ve açlığın olacağı haber vermektedir. Dünyanın elbette sonu olacağını bunun da insan eliyle kolaylaşacağını bizlere bu dizesinde bildirmektedir.

“Zaman onolot	“Hayat gelişir
Peyıl cogolot.	İyilik kaybolur.
Kızdı körsö kee cigit.	Kız görünce ergenler.

²⁹⁴ Musaev, Akmatalliev, *Akıllan Kalıgul*, 52.

²⁹⁵ Musaev, Akmatalliev, *Akıllan Kalıgul*, 41.

²⁹⁶ Abese süresi, 34/36.

El közüncö culmalayt,	Halk içinde laf atar,
Dünüyögö közü toyboy	Dünyaya gözü doymayan
Aldım cuttum köböyöt.	Aç gözlü insan çoğalır
Talak atı çok turup	Talak nedir bilmeden
Köçögö tuğan köböyöt.”	Sokakta doğuran çoğalır” ²⁹⁷

Şehvetlere karşı kendini koruyamayıp, nefsinin gerektirdiği şeylere ve şeytanın vesvesesine boyun eğdiren nefistir.²⁹⁸ Kur’ân-ı Kerim’de “*Ben nefsimi tebrie etmem (temize çıkarmam). Çünkü nefis olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir muhakkak*”²⁹⁹ şeklinde geçtiği bu ayette nefisten bahsedilmektedir. Ozan yukarıda ifade ettiği mısralarda insanın kötülöklere karşı nefisine hakim olması gerektiğini ve hayvani nefsin insanın düşmanı olduğunu dile getirmektedir.

Kaligul bu sözlerinde de yine kıyamet zamanında insanların bozulacağına değinmiştir. Hayatın gelişmesiyle toplumdaki bozulmaların da olacağına işaret ediyor. Şu anki dünya düzenine baktığımızda Kaligul’un yanılmadığını da görüyoruz. Yine Kaligul’un bu dizeleri günümüze ışık tutuyor.

“Akır zaman adamı	“Ahir zaman insanı
Alim bolot	Alim olacak
Ayattın sözün bek tutpay	Ayetlere uymadan
Zalim bolot”	Zalim olacak” ³⁰⁰

Kaligul bu sözleriyle ahir zaman insanının ne kadar bilinçli ve bilgin kişiler olsa da ayet ve hadislere tutunmadıklarından merhamet duygularından eksik olacağını bildirmektedir.

²⁹⁷ Musaev, Akmatalliev, *Akıllan Kaligul*, 81.

²⁹⁸ Gazzâlî, İhyâü Ulûmi’-d-Dîn., III/4. trc. Ali Arslan, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1971.

²⁹⁹ Yusuf süresi, 12/53.

³⁰⁰ Musaev, Akmatalliev, *Akıllan Kaligul*, 41.

İslâm'ın şartlarına göre bir kişi öldükten sonra zaman kaybetmeden hemen yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazı kılınması gerekir. Bu işlemler yapıldıktan sonra ölen kişi toprağa gömülür. Kalıgul aşağıdaki dizesinde bundan bahseder.

“Üyüp koyot emespi. “Küçücük tepe değil mi?

Altı abdılas suu menen, Altı abdest su ile

Juup koet emespi. Yıkarlar seni değil mi?

Baş ayagın kepindep, Baş ayağını kefenleyip

Buup koyot emespi” Bağlarlar seni değil mi?”³⁰¹

Şairin yukarıda örnek olarak verdiğimiz mısralarda, dünya hayatının geçici olduğunu ve son nefesini verdiği zaman, bir kap su ile yıkayıp, iki metrelik kefenle ahirete intikal edeceğimizi hatırlatmaktadır. Bu hususu Ku'an-ı Kerim şu ayetle uyarmaktadır: "*Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.*"

³⁰² Kalıgul her zaman insanları doğru yola sevketmiş ve etrafında olan biteni iyi gözlemleyen feraset sahibi insan olmuştur. Bunu şiirlerinden de görmekteyiz.

“Ömür degen emne? “Hayat dediğin nedir?

Koldon uçkan kuş bolot Elden kaçan kayıp kuş”

Baylık emne? Zenginlik nedir?

Koldun kiri çok bolot. Elin kiri, kaybolur

Mansap emne? Güç nedir?

Kolomtodo ot bolot Ocaktaki ateştir

³⁰¹ Kazıbek, M. U. (1992). *Kazaldar*. (Ü. Şarşenbek,) Bişkek. <https://new.bizdin.kg/kniga/kalygul-kazybek-kazaldar> adresinden alındı.

³⁰² Âl-i İmrân süresi, 3/14.

Öçköndö tütün bolup cok bolot. Söndüğünde duman olur, yok olur.
Kalp aytsan ıymanın kaçat Yalan söylediğinde imanın kaçır,
Uuru kılan cıyganın çaçat. Hırsızlık yaparsan topladığın dağılacak
Intımaksız bolsonor-duşmanın basat” Birlik olmazsan düşmanın basar”³⁰³

Bir başka şiirinde de şu şekilde nasihatte bulunmaktadır:

“Atasının sözünü “Babasının sözünü
Bala kulak köp salbayt Evlat dinlemez,
Atanın tilin bala albayt, Babasına çocuğu itaat etmez.
Andan artık bile albayt, Ya da ondan daha iyi bilmez
Kolundagı baldarın Evdeki çocukların
Cumşaganda til albayt. İş verirsen yapmazlar
Murunku ötkön zamandı Geçmiş zaman unutulur.
Ün kısıkargan bir zaman, Sesin kısıldığı bir zaman
Ötüp barat bir zaman” Geçip gidiyor bu zaman”³⁰⁴

Kalıgul bu şiirinde, devrin değiştiğini, aile değerlerinin yıprandığını ve evlatların büyüklerine karşı saygısız bir hal aldıklarını söylemektedir. Bu değişen zamanla birlikte toplumdaki her şeyin yozlaşıp kaybolacağını bu değişimin dini alanda da olacağına işaret etmektedir. Ve yine Kalıgul aşağıdaki dizelerde kızların büyük bir ahlaki yıpranma yaşayacağını ifade eder. Kızların artık eski Kırgız kadın algısını tümüyle yıkacağını ve toplum için büyük bir yara olacağını söylemektedir. Bu yozlaşma böyle devam ederse evlilik dışı çocukların olacağını da söylerek, uyarısını yapar. Bu yozlaşmanın ilk olarak kültürel olarak başlayacağını, eski Kırgız kılık kıyafetini terk edeceklerini söyler. Anne

³⁰³ Musaev, Akmatalliev, *Akılgul Kalıgul*, 8.

³⁰⁴ Sovetbek Baygaziev, *Oluya Kalıguldun ceti osuyatı ce Kantkende Adam uulu Adam bolot*, yay, (Koomduk Manas Akademiyası tarabınan basмага berildi, Bişkek 2014), 87

ve babaya saygının olmayacağını ve böyle bir nesilden gelen evlatların da aynı çerçeve içerisinde büyük sıkıntılara sebep olacağını söylemektedir.

“Kızdar erkekçe kiyinet	“Kızlar erkek gibi giyinirler,
Şım kiyip kelinder cügüröt	Pantolon giyip gelinler yürür.
Kerilip-çoyulup cılan baş	Kendini gösterip, başörtüsüz
El aldında kiyiktey tüyülöt.	Halk içinde geyik gibi yürür
Cakasını karmanıp	Yakasını tutup,
Karılar candan tünülöt.	Yaşlılar zorlanır.
Enesinin tilin albay	Annesini dinlemeyip
Kızdar sırtka cügüröt-dep kelip	Kızlar dışarı kaçar-der ve
Birin biri aldagan	Birbirini kandıran,
İymansız koboyot.	İmansızlar çoğalır
Ölbögön pende köröt	Ölmeyen kullar görür
Nikesizder törölöt- degen eken”	Nikahsız çocuklar dünyaya gelir” ³⁰⁵

Kalıgul, çocukların ailelerine saygı göstermeyeceğini ve kendi işlerinin daha kıymetli olacağını söylemektedir. Aynı şekilde Kalıgul kızların fitrî özelliklerini kaybedeceğini ve erkeklerinde namus anlayışını hiç önemsemeyeceğini söylemektedir.

“Kızdan kılık ketet	“Kızın nazı gider
Uuldan uyat ketet	Oğulun namusu gider
Uul atasın ukpay	Oğul babasın dinlemez

³⁰⁵ Baygaziev, *Oluya Kalıguldun ceti osuyatı ce Kantkende Adam uulu Adam Bolot*, 157.

Kız enesını ukpay

Kız annesin takmaz

Küzgünün betinen kuurçak oynoyt”

Aynanın karşısında oyuncak oynar”³⁰⁶

Araştırmacı yazar S. Baygaziev Kalıgul hakkında şu ifadeleri dile getiriyor. Kalıgul’un toplumun manevi medeniyetinin yükselmesi için, insanın kendi benliğini terbiye ederek gerçek mutluluğa ulaşacağı ifadelerini vurgulamıştır. Baygaziev’in bu tesptileri tasavvufta ma’rifetu’n-nefs ve riyâzete tekabül eden bir konumdur.³⁰⁷ O Kalıgulun şu ifadesi ile söylediklerini kanıtlamaya çalışıyor. “Baktıluunu karasan, muz üstündö ot cagat” yani “Mutlu insan buzun üstünde de ısınmayı bilir” “Könül kılsan bir işke, köktögönun alasin” “İnsan yaptığı işe gönül vererek yaparsa, umduğuna mutlaka erişir.”³⁰⁸ Dolayısıyla Kalıgul’un, kaleme aldığı şiirlerinde Kırgız toplumunun ruhunu aydınlatmak için çaba sarf ettiği görülmektedir.

Netice itibariyle Kırgızların önde gelen şairlerinden ozanlarından Kalıgul Bay Uulu bir halk ozanı olarak toplumsal bir misyon üstlenmiş, şiirlerinde tıpkı Ahmet Yesevî’de olduğu gibi hikmetlerle nasihatlerde bulunmuştur. Onun hikmetlerinde öne çıkan dinî ve tasavvufî motiflerin taabbud, firaset, veli/evliya, ahir zaman, Kur’ân’a bağlılık ve onunla amel etme gibi kavramlar etrafında örüldüğü görülmüştür.

3.2. Moldo Niyaz (1823-1896)

3.2.1. Hayatı ve Eserleri

XIX. yüzyılın ünlü Kırgız ozanı ve düşünürü hiç şüphesiz Moldo Niyaz Ernazar uuludur. Moldo Niyaz Ernazar uulu 1823 yılında, Kırgızistan’ın güneyindeki Batken ilinin, Kadamcay ilçesine bağlı Şahimardan köyünde doğmuştur.³⁰⁹ Araştırdığımız kaynaklara baktığımızda Moldo Niyaz 73 yaşına geldiğinde kendi doğduğu köyde 1896 yılında vefat ettiği bilinmektedir.

³⁰⁶ Musaev, Akmatalliev, *Akıllan Kalıgul*, 124.

³⁰⁷ Karasaev, *Nakıl Sözdör*, 42.

³⁰⁸ Sovetbek Baygaziev, *Oluya Kalıguldun ceti osuyatı ce Kantkende Adam uulu Adam Bolot*, 22.

³⁰⁹ Iyman Fondu, *Iyman Carçıları*, 198; Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, (Poligrafbumresursı Basımevi, Bişkek 2012), 147; Malzeme eser Kırgız Milli İlimler Akademisi’nin El Yazmalar Arşivi’nde. no. 1013 kayıtlıdır.

Moldo Niyaz, Kâşgar şehrindeki muhtelif medreselerde ilim tahsil etmiştir. Dedesi Moldo Rahim'in yolundan devam ederek, herkes gibi çocukluk çağından itibaren köyündeki mollalardan eğitim almış ve daha sonra Karategin Medresesin'de ilim tahsiline devam etmiştir. Mergilan ve Kâşgar'da eğitim alarak ilmini geliştirmiştir. Ozanın hayatıyla ilgili detaylı bilgileri, yazmış olduğu *Sanat Digarasttar* adlı eserinden yola çıkarak incelemeye çalıştık. Moldo Niyaz'ın eğitimi ile ilgili araştırdığımız kaynaklarda rasladığımız bilgilere göre, Kaşgar'daki medreselerden eğitim aldığı bilinmektedir. Muhtemelen orada dinî eğitim ile beraber Doğu halklarının edebiyatını da okuduğunu, kaleme aldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Araştırmacı yazar B. M. Yunusaliev Moldo Niyaz'ın Arapça, Farsça ve Türk lehçelerine hâkim olduğunu, bahsi geçen dillerde şiirler okuduğunu söylemektedir. Aslında Moldo Niyaz'ın Kırgız Halk Ozanı niteliğinde bilim dünyasına tanıtan Yunusalievdir.³¹⁰ Hayatı boyunca çeşitli şehirleri gezip dolaşan Moldo Niyaz, gittiği her yerde o bölgenin özelliğini ve tanınmış şahsiyetleri hakkında şiirler yazmış ve her gittiği kalabalığın içinde nasihat tarzı şiirler okuyup, toplumun ahlaklı olmaya davet etmiştir.

“Kördüm cürüp dalaydı	“Gördüm gezerek çok yeri
Karategin Alaydı	Karategin Alaydı
Kaşgar menen Kapaktı	Kaşgar ile Kapaktı
Köp kördüm eşen, kalpanı	Çok gördüm şeyh halifeyi,
Alay menen Anciyandı	Alay ile Andican'ı
Azizderi köp Namangan	Azizleri çok Namangan
Payitaktüü Margalang	Payıtahtı Mar Gilan
Cakşılardı köp kördüm.”	İyi insanları çok gördüm.” ³¹¹

Eserlerinin içeriğinden de anlaşıldığı üzere Kırgızlar'ın yaşadığı Arka, Ancıyan gibi Çin'e bağlı şehirlerin de bulunduğu geniş bir bölgeyi gezerek Kırgızistan coğrafyasının

³¹⁰ K. Asanaliev, S. Baygaziev, S. Cigitov, K. İmanaliev. *Kırgız Adabiyatı*, yay. (İnsanat, 4 Baskı, Bışkek 1993), 9.

³¹¹ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 88.

tamamını dolaşan Moldo Niyaz, şiirden anlayan herkese eserlerini ve el yazması olarak çoğalttığı şiir kitaplarını oralarda yaşayan Kırgız ailelerine hediye etmiştir.³¹²

Moldo Niyaz kendi doğduğu Şah-ı Merdan’da bulunan Kızıl bulak köyünde çocuklara bir mağaranın içinde ders verdiği söylenmektedir. Günümüzde o mağara “Moldo Niyaz’ın mağarası” olarak bilinmektedir. Araştırmacı yazar Egemberdi Ermatov, Moldo Niyazla iliği şu cümleleri dile getirmektedir: “Moldo Niyaz bu bölgede Kırgız halkı için ilk defa kendi okul-medresesini açan ve eğitimle ilgilenen tek şahsiyettir. Moldo Niyaz genç çocuklara Arap alfabesi ile Kırgızca okuma, yazmayı öğreten ilk eğitimci olmuştur.”³¹³ Hokand Hanlığı döneminde Kırgızca, Arapça, Farsça ve tüm Türk lehçelerine hâkim olan Moldo Niyaz, o dillerde yazılmış olan dinî metinleri inceleyip, İslâmî düşüncelerinin topluma anlatabilen önemli şahsiyetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁴

Şairin yaşadığı yıllar daha çok Hokand Hanlığı dönemine rastlamakla birlikte Rus işgalinin başladığı ve tamamlandığı dönemini de kapsamaktadır. Eserlerinde ağırlıklı olarak dinî konuları işleyen şair, dönemin sosyal ve siyasî olaylarına da kayıtsız kalmamıştır. Rus işgaline sert bir biçimde tepki gösteren, onlarla iş birliği yapan Kırgız yöneticilere ağır eleştirilerde bulunmuştur. 1864’te Türkistan, Evliya Ata ve Çımkent şehirlerini savunmak için Ruslara karşı kahramanca mücadele eden Alımkul Ataklık’ı eserlerinde öven Moldo Niyaz’ın şiirleri, tarihî bir belge niteliği de taşımaktadır.³¹⁵

Moldo Niyaz’ın üç elyazma kitabı Kırgızistan İlimler Akademisi Yazma Eserler Bölümünde bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu kitaplardan ikisi Bolot Murataalı UuluYunusaliyev tarafından 1951 ve 1956 yıllarında ele alınmıştır. Abdıganı Erkebayev tarafından da bulunan üçüncü yazma eser ise 1988’de aynı bölüme teslim edilmiştir. Şaire ait dördüncü bir eser de 1974 yılında Yazma Eserler Bölümüne teslim edilen yüz on yedi mısralık koşok (ağıt) tarzında yazılmış ve *Hat Mektup* adı verilen bir kitaptır.³¹⁶ Kitaplarda şiirler “Sanat”, “Sanat-ı Digar”, “Sanat-ı Hasirat”, “Sanat-ı

³¹² N. Cicioğlu, “Moldo Niyaz’ın şiirlerinde Tarihî Gerçeklik” Rus işgali Örneğinde. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.IX, Yıl 2016, 72.

³¹³ Egemberdi Ermatov, “Moldo Niyaz Cazma Adabiyatının Köç Başı” (Moldo Niyaz Yazma Edebiyatının Göç Başı), *Tulpar Jurnalı*, (Bişkek 1993), 11-26.

³¹⁴ Ermatov, “Moldo Niyaz Cazma Adabiyatının Köç Başı, 89.

³¹⁵ Mustafa, Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, (Bengü Yayınları, Ankara 2019), 93.

³¹⁶ N. Özgen, Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) *Kırgız Edebiyatı Tarihi*. Ankara: (TDK Yayınları, 2014), 164.

Digarast” gibi başlıklarla yer almakta, birbirlerinden numaralarla ayrılmaktadır.³¹⁷ Fakat Moldo Niyaz’ın eserlerinin içeriğinde yoğun olarak dinî unsurlar bulundurduğu için hem de Türkistan topraklarındaki Rus varlığına şiddetle karşı çıktığı sebebiyle Çarlık Rusya’sı sonrasında ortaya çıkan Sovyetler Birliği döneminde de sakıncalı kitaplar arasında gösterilmiştir. Sovyet ideolojisine ters olan ve Rus yayılcılığına çareler arayan bu şiirlerin yayınlanması ve okunması, sözlü olarak yayılması bile şiddetle yasaklanmıştır. Moldo Niyaz’ın eserleri uzunca bir süre arşivlerde gizlendikten sonra Sovyet rejiminin parçalanıp dağılmaya başladığı dönemde tekrardan yayınlanmaya başlamıştır.³¹⁸

Araştırmacı, dil bilimci Sadık Alahan’ın tespitine göre “Sovyetler döneminde Moldo Niyaz’la ilgili yalnızca akademisyen Bolot Yunusaliyev’in küçük bir makalesi dışında hiçbir araştırma yapılmamıştır”.³¹⁹ Niyaz’ın eserleri üzerinde en çok çalışan araştırmacı, dönemin diğer eserlerini de Kırgızların köklü ve tarihî derinliği olan bir edebiyatının bulunduğunu, Kırgızlarda yazılı edebiyatın ve sanatın Sovyetler döneminde başladığı propagandasının doğru olmadığını en çok da kendi halkına göstermek amacıyla yaptığı bilimsel çalışmalarla gün yüzüne çıkaran Omor Sooronov olmuştur. Sooronov, bu çalışmanın esasını oluşturan ve Arap alfabesi kullanarak Kırgız Türkçesiyle yazdığı “Sanat Digarasttari” adlı eseri Kiril alfabesine dönüştürerek 1993 yılında yeniden yayınlamıştır.³²⁰ Moldo Niyaz’ın şiirlerindeki konuları dönemin koşullarının da etkisiyle dinî, tarihî ve toplumsal konular olmak üzere temelde üç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Aşağıda bu kapsamdaki şiirlerden örnekler vermeye çalışacağız.

3.2.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:

Moldo Niyaz’ın şiirlerinde bir çok dinî ve tasavvufî kavramlar geçmektedir. Biz bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

³¹⁷ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 161.

³¹⁸ İmanbek. Azizilla Uulu, *Kırgız Şiirinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2019, 96.

³¹⁹ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, (Bişkek, İrbis yay, 2004), 6.

³²⁰ Cicioğlu, “Moldo Niyaz’ın şiirlerinde Tarihî Gerçeklik” Rus işgali Örneğinde, 73-74

3.2.2.1. Yaratılış:

İslam düşüncesi içerisinde yaratılış hakkında, yani Hakk'ın âlemi yaratması konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Genel olarak baktığımızda kelimî düşüncede yaratılış Hakk'ın her şeyi kudretiyle yoktan yarattığı fikrine dayanır.³²¹ İslam felsefesinde ve vahdet-i vücûd düşüncesinde ise biraz daha farklıdır. İslam filozofları yaratılışı sudur nazariyesiyle³²² ale alırken vahdet-i vücûd düşüncesini savunan sûfiler ise vesileci sudur³²³ anlayışını benimsemişlerdir. Moldo Niyazın ise aşağıdaki şiirinde daha çok kelimî bir yaratılış anlayışını yansıttığını ve yer yer de sûfî düşüncesinin izlerine rastlıyoruz.

“Can-canibar tukumdap,	“Hayvanların doğum yaptığı,
Cazdı Huday carattı.	Baharı Huda yarattı.
Canı öspürüm ulanga	Genç delikanlıya
Beli tutam, beş kökül	İnce belli, beş kaküllü
Nazdı Huday carattı.	Nazı (sevgili) Huda yarattı.
Kara kalem, ak kagaz	Kara kalem, beyaz kâğıt
Hattı Huday carattı.	Yazıyı Huda yarattı.
Handardın işin bütkörüp	Hanların işini bitirip
Habardın cazdı hökümdar	Gayri dinin habercisi hükümdar
Candardın işin bütkörüp	Canların işini bitirip
Adamdın uçar kanatı	İnsanın uçacağı kanadı
Attı Huday carattı.	Atı Huda yarattı.

³²¹ Kolektif, *Metafizik (3 Cilt)* (Ketebe Yayınevi, 2021), 364.

³²² Kolektif, *Metafizik (3 Cilt)*, 386-388.

³²³ Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafiziği*, (Sûfî Kitap, 2013), 115.

Bandasinin başıga	Kulunun başına
Dartti Huday carattı.	Derdi Huda yarattı.
Biröö balant, biröö pas	Biri uzun, biri kısa
Boydu Huday carattı.	Boyu Huda yarattı.
Cannattin hasili	Cennetin mahsulü
Koydu Huday carattı.	Koyunu Huda yarattı.” ³²⁴
Koydu Huday carattı.	Koyunu Huda yarattı.
Biröö momun tüz coldo	Biri mümin doğru yolda
Turuunu Huday carattı.	Durmayı Huda yarattı.
Min tili bar makpöö	Bin dili var mekruh
Uurunu Huday carattı.”	Hırsızı Huda yarattı.” ³²⁵

Moldo Niyaz, şiirlerinde Arapça “Allah” isminden çok Farsça “Huda” ismini kullanır. Bu isimlendirme Arap olmayan milletlerde yaygın olarak görülen bir durum olmanın yanı sıra, Türklerin dinî hayata dair birçok terminolojiyi daha çok Farsçadan aldığını da göstermektedir.³²⁶

Moldo Niyaz burada iyi de kötüyü de Allah’ın yarattığını vurgulamaktadır. Yani her şey O’nun kudretiyle meydana gelmiştir. Hırsız da en nihayetinde hırsızlığını gerçekleştirirken bu eylemlerini Allah yaratmaktadır. Bu düşünce Moldo Niyaz’ı biraz sûfî düşüncesine yaklaştırmaktadır. Zira kelam düşüncesinde büyük oranda iyilikler Allah’a nispet edilirken kötülükler insanın nefsine isnat edilir. Bu Nisâ 79 âyette de şöyle vurgulanmaktadır: “*Sana iyilikten ne isabet ederse o Allah’tandır. Kötülük ve beladan sana ne isabet ederse o nefsinin hatasıdır*”³²⁷. Moldo Niyaz Hırsızı da Allah yarattı

³²⁴ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 79-80.

³²⁵ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 80-81.

³²⁶ S. Bardakcı, İbn Arabî’ye Göre El-Esmâü’l- Hüsnâ’nın Sonsuzluğu Meselesinin Yorumu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.VI, Yıl 2013, 59.

³²⁷ Nisa Süresi, 4/79.

derken sūfî anlayışında her şey Hakk'ın ya cemâl isminden ya da celâl isminden tecelli etmektedir düşüncesine yaklaşmaktadır. Yani bütün kötülükler Hakk'ın celâl isminden tezahür etmektedir.

Moldo Niyaz, yukarıda bahsettiği mısralarda Allah'ın “olmak, meydana gelmek” anlamındaki kevn (kiyân) kökünden oluşan Tekvîn sıfatını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca şiirde geçen mısralar, şu ayetleri bir nevi tevîli olarak yorumlanabilir: “*Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece "Ol" der o da olur.*”³²⁸ Allah'ın yaratma gücü mutlaktır. O'nun varlığının delili olarak yarattıklarını gösterir. Başka bir ayette ise: “*O ökleri ve yeri gerçek bir gâye ve hikmet ile, yerli yerince yaratan O'dur. "Ol!" dediği gün her şey birden olur.* O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de bütün varlık ve mutlak hâkimiyet O'nundur. O, duyuların kapsam alanı dışında kalanları da kapsam alanına girenleri de bilir. O, her hükmü ve işi sağlam ve hikmetli olandır ve her şeyden haberdardır.”³²⁹

3.2.2.2. Arş, Kürsî ve Levh-i Kalem:

Ozan, dünyada birbirine zıt olmakla beraber yaratılmış ne varsa bir tür denge adına onları yaratanın Allah olduğuna inanır. Yine Moldo Niyaz'ın şiirlerinde Allah, tasavvufî bir evren içerisinde kullanılır. Nitekim ehli irfanın sıklıkla müracat ettiği “Arş”, “Kürsi” ve “Levh-i Kalem” kavramlarını şiirlerinde görmekteyiz. Bunlar İslâm tasavvufuna ait yaratma mekânları ve kaderi ifade etmek için kullanılan kavramlardır.

“Can Egem özü caratkan

“Can sahibim kendi yarattı

On segiz min aalamdı.

On sekiz bin âlemi.

Asmanda aziz carattı

Gökte aziz yarattı

Arşı kurs, lavhu kalamdı.

Arş-ı Kürsi ve Levh-i kalemi

Özü halkka carattı:

Kendi halk için yarattı:

³²⁸ Ali İmran Süresi, 3/47.

³²⁹ En'am Süresi, 6/73.

Avval Adam atanı.”

Evvel Âdem atayı.”³³⁰

Arş, kürs, ve kâlem gibi ifadeler Kur’ân’da geçen ifadelerdir. Arş, Kur’ân’da “Allah arşa istiva etti”³³¹ şeklinde geçmektedir. Arş Arap dilinde mülk anlamında kullanılmaktadır. Arş tüm mümkün varlıkları çevreleyen küllî ruh, tüm hakikatleri içine alan insân-ı kâmilin kalbi, cisimler âlemini kuşatan cisim ya da Hz. Peygamberin en kapsayıcı olmasından dolayı ahadiyyet-i cem’i kuşatan büyük âlemin tamamından ibarettir.³³² Kürsî ise ayette “O’nun kürsisi yerleri ve gökleri içine almıştır”³³³ şeklinde geçmektedir. Tasavvuf düşüncesinde kürsî tüm fiilî sıfatların tecellîsinden ibarettir. O, ilahî iktidarın zuhur mahalli ve emir ve yasağın nüfuz yeridir.³³⁴ Yine levh ve kalem tasavvuf düşüncesinde ilk kayıt ve yazma âlemdir. Bunların hakikati ulvî, suflî manevî ve maddî bütün mevcudata sirayet eder.³³⁵

3.2.2.3. İman ve İhlas:

Bir müminin önemli vasıflarında biri imanlı ve ihlastır. İman ve inanmak dinde en esaslı meseledir. İman konusu kelam düşüncesi içerisinde farklı çerçevelerde tartışılmıştır. Örneğin dil ile getirilin iman yeterli midir? Kalbin de bunu tasdik etmesi gerekiyor mu? İslam düşüncesinde dil ile yapılan imanın kalp ile tasdik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir ki buna tahkiki iman denmiştir. Moldo Niyaz da iman ve kalp ilişkisine dikkat çekerek imanın dil ile ikrar edilip kalbe yerleşmesini şu mısralarla anlatmaya çalışmıştır.

“Ay garibi beynava

“Ey miskin olan kul

Birligiga Hudanın

Allah’ın tek olduğuna

İkrarın bar tilinda

Dilinde ikrarı ile

Sadakan birla ıklas

Gönlünde ihlas ile

Kanı senin dilinda

Nerde senin tasdikin

³³⁰ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 26.

³³¹ Tâhâ süresi, 20/5.

³³² Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Ciltli)* (Kalem Yayınevi, 2006), 124-125.

³³³ Bakara süresi, 2/255.

³³⁴ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Ciltli)*, 578.

³³⁵ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Ciltli)*, 585.

Ay banoa halinga bak san

Sen kendi haline bak

Hudayım bir, Muhammad bir hak” Allah bir! Muhammed Hak!”³³⁶

Moldo Niyaz yine burada kalpteki imanın tasdikini ihlasla ilişkilendirmiştir. Tasdik ancak ihlas ile gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Yine bu noktada insan başkalarının imanı konusuyla ilgilenmekten ziyade kendi kalbine bakmalı ve imanın kendi kalbine yerleşmesi için kendisiyle ilgilenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca imanın göstergelerinden biri de Allah bir olduğunu beyan etmek ve bunun yanında da Hz. Muhammed’i hak olarak kabul etmektir.

3.2.2.4. Hakk’ın İsimleri:

Hakk’ın isimleri kelam, felsefe ve tasavvuf düşüncesi içerisinde ele alınıp detaylı bir şekilde işlenen konulardan birisidir. Özellikle Hakk’ın bilinmesi ve yaratışın ele alınması konusunda ele alınan bir meseledir. Zira Hak ancak isim ve sıfatlarıyla bilinebilir. Tasavvuf düşüncesinde de bütün var oluş Allah’ın isimlerinin bir tecellisi olarak görülmektedir. Moldo Niyaz’ın şiirlerine baktığımızda Allah’ın isimlerinin şu şekilde geçtiğini görmekteyiz.

“Ay garibi beynava

“Hey garip kul (Garibin kendisi)

Salurman sendak asa çok.

Bilirim senin gibi asi yok.

Birliğinin hurmati

Birliğinin hürmetine

Cazana kılma garibni

Cezalandırma garib (kulunu).

Alla namın hurmati.

Allah adının hürmetine

Sarsan kılma miskinni

Tasa verme fakire.

Sattar namın hurmati

Settar isminin hürmetine

Gamkin kılma cumlani

Kederli etme cümleyi (kullarını).

³³⁶ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 87.

Gaffar namın hurmati	Gaffar isminin hürmetine
Carmati heç cumlani	Suçlarını affet cümlelin.
Camal namın hürmeti	Cemal isminin hürmetine
Fana bergiy barçaga.”	Kurtuluş ver herkese.” ³³⁷

Bu şiirde Moldo Niyaz’ın tasavvuf düşüncesinden beslendiği aşıkardır. Zira tasavvuf düşüncesinde her ismin bir tecellisi ve ayrı ayrı hükümleri vardır. Moldo Niyaz, bu isimlerin tecellisinden yardım talep etmektedir.

3.2.2.5. Rüyetullah:

Moldo Niyaz, İslâm ilimlerinde “rü’yetullah” olarak adlandırılan ve öteki dünyada Allah’ı görmek şeklinde ifade edilebilecek genel ehl-i sünnet inancına bağlıdır. Allah’ı görmenin bir nimet ve ödül olduğuna inanan Niyaz, bu inancını dile getirdiği şiirinde istişareli bir biçimde Allah isminin yerine “Didar”ı kullanır.³³⁸ Dolayısıyla tüm bu dizelerden de anlaşılacağı üzere Moldo Niyaz’ın şiirlerinde Allah’ı daha çok tasavvufî anlayışa yakın bir biçimde ele alınır. Ozanın bu yaklaşımı, okumuş olduğu dinî eserlerden esinlendiğini göstermektedir.

“Yavmulcaza mahşarda	“Hesap günü mahşerde
Can Egem kazı bolgondo	Canımın sahibi (Rabbim) kadı olduğunda
Cannatti kılıp canındı	Cennetlik edip ruhumu
Camalını körsötsö	Cemalini gösterse
Didardan cakşı bar beken?”	Didardan iyisi var mıymış?” ³³⁹

³³⁷ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 98-99.

³³⁸ Abulaziz, Kalberdiev, Kırızların Allah Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi) Ankara 2010, 76.

³³⁹ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 49.

3.2.2.6. Melekler ve Peygamberler:

Bunun dışında Moldo Niyaz şiirlerinde Adem (a.s)’dan başlayarak Peygamberimize (s.a.v) kadar birçok peygamberlerden de bahsetmektedir. Hatta mahşerde Peygamberimizin ümmetleri için Allah’tan şefaât isteyeceğine de inanır.

“Şaytan coldon çıkarat

“Şeytan yoldan çıkarır

Ham süt emgen bandani.

Çiğ süt emen kulunu,

Paygambarım ümmat dep

Peygamberim ümmet diye

Dasthar bolsun mahşarda.”

Yardımcı olsun mahşerde”³⁴⁰

Şefaât konusu İslam düşüncesi içerisinde tartışılan konulardan biridir. Bir kısım Hz. Peygamberin şefaâtini kabul etmezken özellikle de ehl-i sünnet şefâti kabul etmektedir. Bakara 255.âyetinde “*O’nun izni olmadan hiç kimse şefaât edemez*”³⁴¹ denilmektedir. Şefaâtle ilgili pek çok hadis de söz konusudur. Örneğin “*Kıyamet günü inşalardan şefaâtine mazhar en ziyade mazhar olacak kimse kalbinde ihlas ile “la-ilahe-illallah” diyen kişidir*”³⁴² hadisi zikredilebilir. Moldo Niyaz’ın da bu konuda geleneksel ehl-i sünnet anlayışını benimsediğini görmekteyiz.

Moldo Niyaz’ın şiirlerinde yer alan bir başka konu ise İslâm’ın mukaddes kitabı olan Kur’an’ı-Kerim’dir. Şiirlerinde ele aldığı her meseleye dinî açıdan yaklaşan Niyaz’ın okuryazar olduğu, Arapçayı da bildiği düşünülürse, Kur’an’ın onun hayatındaki yeri anlaşılabilir. Şiirlerinde onun Kur’an’ı bizzat okuduğunu düşündürecek diziler de bulunmaktadır.

“Kitapta özüm körgönüm

“Kitapta kendim görmüştüm

Beyiş, dozok boyunu

Cennet, cehennem yolunu

Karmadım işin kuvvatın

Anladım işin kuvvetini

³⁴⁰ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 78.

³⁴¹ Bakara Süresi. 2/255.

³⁴² Buhari, ilim, 33.

Kattap kördüm şu cılı

Yola çıktım bu sene

Han-Abad, Suzak colunu.”

Han-Abad, Suzak yolunu.”³⁴³

Moldo Niyaz’ın şiirlerinde İslâm inancındaki dört büyük melek olarak sayılan meleklerden en çok Azrail ile ilgili dizeleri görmekteyiz.

“Azrail alganda

“Azrail alınca

Arşa karap can ketet.

Arşa doğru can gider.

Körüstön karap tan ketet.

Mezara doğru beden gider.

Bardursan bir kün lahatka

Gideceksen bir gün mezara

Bandalik kılbay Ahatka

Kulluk etmeden Ahad’a

Ada bolub madatin

Tükenince müddetin

Kelüp bolsa Azrail

Gelecek olsa Azrail

Koymaz sani sahatka”

Bırakmaz seni bir saate”³⁴⁴

Ve bununla beraber sorgu melekleri olan Münker Nekirden de bahseder. Örneğin:

“Cetkirip cayga koygonço

“Mezarına koyuncaya kadar

Cetimiş cerde parişta

Yetmiş yerde melekler

Tosup saval kılbat deyt,

Önünü kesip sorguya çeker der,

Iyman coldoş bolboso,

İmanın yoldaş olmazsa,

Sakalı menen çaçını

Sakalın ile saçını

Hasirat kılıp culat deyt.

Hasret ederek yolar der.

Münker, Nankir parişta

Münker ve Nekir meleklerinin

³⁴³ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 126.

³⁴⁴ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 86-87.

Savalı anan kiyin bolot deyt.

Sorgusu ondan sonra olur der.

Coobun tak berbesen

Cevabını net vermezsen

Çımınça canga kıyın deyt”

Sinek kadar cana zor olur der”³⁴⁵

3.2.2.7. İlm-i Ledün:

İlm-i ledün marifetle ilgili bir kavram olup tasavvufî bilgiyi ifade etmektedir. Hakikatin bilgisinin aklî çıkarım yoluyla değil de kalbe doğan bilgi veya diğer bir deyişle ilham yoluyla elde edilmesidir. Bu kavram aynı zamanda Kur'anî bir kavramdır. Cenabı Hak Hz. Musa'nın Hızır (a.s.) buluşmasında Hızır'a (a.s.) verilen bilgiyi “*Kullarımızdan birini buldular ki katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilm-i ledün vermiştik*”³⁴⁶ şeklinde ifade etmiştir. Tasavvuf düşüncesinde de sûfinin elde ettiği bilgi nazarî bilgi değil de keşfî bilgi veya ilm-i ledun olarak ifade edilir. Bu bilgi ahlaklanma sürecinde kalpte ortaya çıkan bir bilgidir. Moldo Niyaz da şiirlerinde mezhep imamlarından bahsederken, kendisine manevî ilimler ve hilafet verilen keramet sahibi, Hanbeli fakih ve Kadiriyye tasavvuf okulun kurucusu Abdulkadir Geylaniyi de Gavsı'ı A'zam'ı lakabıyla anar. Mezhep imamlarının yanında sûfilere olan bakışını da ortaya koymaktadır. Aynı zamanda onların bilgisinin ilm-i ledün olduğunu vurgular:

“İmanını ataa kıl

“İmanını eda et

İmamlardın hurmati.

İmamların hürmetine.

Gamkin kılma cumlani

Gamlı etme kimseyi

Havsalazam hurmati

Gavsı'ı Â'zam hürmetine

İlim berdin ladün

İlim verdin ledün

İmamazam hurmati.

İmam Azam hürmetine.

Çaryari şariat

Dört yârin şeriatı

³⁴⁵ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 51.

³⁴⁶ Kehf Süresi 18/65.

Şafî imam Muhammad

Şafi imam-ı Muhammed

İmami Malik hurmati”

İmam-ı Malik hürmetine”³⁴⁷

3.2.2.8. İşan veya Velî:

Türkistan coğrafyasında din âlimi, tarikat büyüğü, yol gösterici anlamındaki “İşan” sözcüğünden değişerek “Eşen” şeklinde kullanılan kelime Kırgız Türklerinde de “sufî, keramet sahibi, velî” manalarında ulema ve şeyhlere verilen bir unvan olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki şiirde Moldo Niyaz velîde olması gereken bel ki de velîyi velî yapan temel özellik olan batın bilgisine ve haline vurgu yapar:

“Eşannın derdi batında.

“Eşenin derdi bātında

Sopunun dardi azanda,

Sofunun derdi ezanda,

Sorgoktun dardi kazanda”

Oburun derdi kazanda”³⁴⁸

Niyaz’a göre tasavvufî bir unvan olan “eşen” ile dinî ilimlere ait olan “âlim” unvanları birbirinden ayrılır. Ona göre âlimler sahip oldukları ilmi anlatıp açıklamakla vazifeliyken, eşenler ise sırrına erdikleri bātını hakikatin ağırlığıyla hareket eden hâl ehilleridir.

“Egem bilet esebin

“Eğem bilir hesabını

Ekki dünya baarını.

İki dünya tamamını

İlimder kılıp biröögö

Âlim edip birisini

Kaldı berip koyuptur.

Sözü vermil.

Tün terbegen eşenge

Gece boyu kıvranan eşene

Haldı berip koyuptur”

Hâli vermiş”³⁴⁹

Tasavvufî tarihinde, mânevî ve ruhî duygu ve heyecanları ifade eden hallere büyük önem verilmişlerdir. Sûfiler, hal sahibi olmanın önemini anlatmak için Peygamber (s.a.v.)

³⁴⁷ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 99.

³⁴⁸ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 120.

³⁴⁹ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 80.

sohbetlerinde bulunan Hanzale b. Rebî'i örnek olarak verirler. Hanzale: “*Peygamber'in huzurunda iken cennet ve cehennemi gözüyle görüyormuş gibi bir hal yaşar, huzurdan ayrılınca da bu duyguları kaybolurdu buyurmaktadır.*”³⁵⁰ Bu durumdan yakınan Hanzale'ye Hz. Peygamber bu tür hallerin zaman zaman meydana gelebileceğini, fakat devamlı olmayacağını söylemiştir.³⁵¹ Şairin bu hususa yaklaşımı, mısralarında da belirttiği gibi Allah'ın velî kullarına atfedilen hâl ilmini nazarda tutmuştur. Bu kavram çerçevesi içerisinde baktığımızda sufînin gece vaktinde yaşamış olduğu hâl'i vurgulamıştır.

Moldo Niyaz bu kavramların dışında bir çok sosyal olaylara da değinmektedir. Diğer zamancı ozanlar gibi Moldo Niyaz da şiirlerinde rusların işgal konusunu ele alır ve onları daha çok kafir, hayvan terimleriyle betimler.

“Murutu kirip oozuga	“Bıyığı ağzına giren,
Büksöygön keldi kayaktan?	Kötü kokan geldi nereden?
Tülkünü iyinge kirgizip,	Tilkiyi inine sokan
Bürküt keldi kayaktan?	Kartal geldi nereden?
Curttu caman mundatıp,	Halkımıza kaygı getiren,
Çürçüt keldi kayaktan?	Çürçüt geldi nereden?
Beti, kolun cuvvagan	Eli yüzünü yıkamayan
Beyişten ümüt kılbağan	Cennetten ümit etmeyen
Beytamiz keldi kayaktan?	Temiz olmayan geldi nereden?
Korgol menen alışıp,	Koyun dışkısı ile uğraşan,
Konuz keldi kayaktan?	Böcek geldi nereden?

³⁵⁰ Müslim, Tевbe, 12.

³⁵¹ Serrâc, *el-Lüma Serrâc*, , (İslam Tasavvufu), (haz. H.Kamil Yılmaz), İstanbul 2012. Erkam yay, 107.

Kara cerdi oodarıp,

Kara yeri talan eden,

Tonuz keldi kayaktan?”

Domuz geldi nereden?”³⁵²

Niyaz kâfir olarak nitelendirdiği Rusların, bölge halkı üzerinde yapmış oldukları faaliyetlerde başarılı almasının, örnek olarak verdiğimiz mısralarda anlatmaya çalışmıştır. O topraklarda yaşayan insanların zulme maruz kaldıkları için Niyaz, Allah’a dua eder ve niçin bu durumda olduklarını sorgulamaktadır. Kendi iç sesiyle topluma olan isyanını haykıran ozan, suçu kendilerinde olduğunu da ifade etmeye çalışmıştır. Toplumsal düzenin bozulması ve ahlaki değerlerin yok edilmesi eli kalem tutan aydınları her zaman tedirgin etmiştir. Dolayısıyla ozanın bu yöndeki kaygılarının olumlu ve yerinde olduğunu düşünüyoruz.

“Kafırğa kattık şamal çok.

“Kâfire sert rüzgâr yok.

Kafirdi huday zor kılıp,

Kâfiri Allah’ın kuvvetli hale getirmesine

Ayak astı musulman

Müslümanın ayakaltı olup

Basılğanga küyömün”

Küçük düşmesine yanarım”

“Musulman curtka beg bolup,

“Müslüman yurduna bey olan,

Kafirlardı carattı.

Kâfirleri yarattı.

Kafirdi huday zor kılıp,

Kâfiri Allah kuvvetli kılarak,

Musulmandı kor kılıp,

Müslüman“ı ise hor kılarak

Oyu menen iş kılıp.

İlmi ve Hikmeti ile hareket ederek

Orustu huday carattı”

Rusları Allah yarattı”³⁵³

³⁵² Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 61.

³⁵³ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 79.

İşgalci Ruslara karşı mücadele edenleri ve onların başında rehber olan Alımkul Atalık'ı da şiirlerinde sıkça anlatır ve bu mücadelenin kutsal ve onurlu bir görev olduğunu söylemektedir.

“Öltürgönün gazı dep	“Öldürdüğün gazi diye
Ölgönnün baari şeyit dep,	Ölenin hepsi şehit diye
Ulamalar col berdi.	Ulemalar fetva verdi.
Öltürüp gazı bolom dep,	Öldürüp gazi olurum diye
Ölsöm şeyit ketem dep,	Ölsem şehit olurum diye
Orustu kamap tan kıldı.	Rusları kuşatıp şaşırttı.
Çimkenttin üstün çan kılıp,	Çimkent'in üstünü toz etti
Can ayabay can kılıp	Canını sakınmadan cenk etti
Kırgın salıp (oruska)	Dehşet salıp (Ruslara)
Kıyganı keldi Alımkul.	Öldürmeye geldi Alımkul.
Olco kılıp kafirdin	Ganimet olarak kâfirin
Atın aldı Alımkul.	Atını aldı Alımkul.
Öltürböstön korkutup,	Öldürmeden korkutup
Ötün aldı Alımkul.	Ödünü kopardı Alımkul. ³⁵⁴

Moldo Niyaz şiirlerinde o dönem Alımkul Atalık'ın yanı sıra yine Milli Mücadelede aktif rol üstlenen Alımbek Datka, onun ölümünden sonra iktidara gelen eşi Kurmancan Datka'nın da kahramanlıklarından bahseder. Halkı, yurdunun huzuru ve barışı sağlamak için Sibir'e sürgüne gönderilen evlatlarını, gözleri önünde Ruslar tarafından asılan oğlu Kamçıbek'i anarak onun acısına ortak olduğunu ve teselli ettiğini görmekteyiz. Sadece

³⁵⁴ Niyaz, *Sanat Digarasttar*, 62.

bununla da sınırlı olmayıp yine birçok kahramanların vatan uğruna müacede ettiğini anlatmaktadır. Sonuç olarak Moldo Niyaz'ın kaleme almış olduğu eserlerinde, tıpkı tasavvufun önemli misyonlarından biri olan ahlak, sabır, azla yetinmek, halkın derdiyle dertlenmek gibi sezgenişleri görmek mümkündür. Toplumun milli ve manevi değerleri işgal edildiği dönemleri dile getirerek, insanları kendi değerlerine sahip çıkmalarını öğütlemiştir.

3.3. Moldo Kılıç (1866-1917)

3.3.1. Hayatı ve Eserleri:

Kırgız edebiyatında zamane akımına bağlı olarak şiirlerini kaleme alan ozanlardan biri de Moldo Kılıç'tır. XIX yüzyılın ikinci yarısında 1866 yılında Batı Koçkor'da doğan Moldo Kılıç, Sarıbagış boyunun ünlü beylerinden Törekeldi'nin oğlu Şamırkan'ın oğludur. Çocukluk günleri, kendisinin de mensup olduğu boylar arasındaki çatışmalar içinde geçer.³⁵⁵ Soyu yedi göbek atadan idarecilik yapmaktadır. Şamırkan oğlu Moldo Kılıç'ın dedesi Kırgız halkının dilden dile dolaştırdığı yiğitlikleriyle bilinen 'Törekeldi'dir. Moldo Kılıç atalarından ve soyundan şu şekilde bahseder:

“Atımdı aytsam kim bilet?

“Adımı söylesem kim bilir?

Atamdı aytsam el bilet

Babamı söylesem halk bilir

Törekeldi, Ormon dep

Törekeldi, Ormon diye

Tögöröktü sorgon dep...”

Etrafını yutmuş diye...”³⁵⁶

Şiirinden de anlaşıldığı üzere iktidarda olan dedelerinin halka zulüm ettiklerini de gizlemeden açık bir şekilde söylemektedir. Bu da bize gösteriyor ki Moldo Kılıç hep adaletin ve hakikatin yanında olmuştur.

Babası Şamırkan, oğlu Kılıç'ın da babadan oğula geçen yöneticilik mesleğini devam ettirmesini ister. Fakat Kılıç yöneticilikten çok şairliğe merak sarar ve şair olur. Moldo Kılıç köklü aile soyundan gelmesine rağmen yönetim ve idare işlerinde bulunmayıp

³⁵⁵ Sooronov, Omor, “Çınırıp Turgan Çındıktar”, *Zalkar Akındar Seriyası* 9. Tom. (Bişkek 2016), 9.

³⁵⁶ Tazabek Samançin, *Moldo Kılıç Şamırkan Uulu Törekeldin*, (Frunze 1989), 28.

idareciliğe önem vermemiş ve iktidar hırsına kendini kaptırmamıştır.³⁵⁷ Çok az miktarda tarımcılıkla geçinmiş ve mütevazı bir yaşam tarzını tercih etmiştir. Onun bir atı ve bir ineğinden başka hiçbir malvarlığı olmadığı söylenir. Geniş bir aileye sahip olan Kılıç'ın birinci eşinden altı çocuğu, eşi vefat ettikten sonra ikinci eşinden de pek çok çocukları olduğu söylenmektedir. ³⁵⁸ Elinde olanlarla yetinmeye çalışan Kılıç, yaşamı boyunca fakirlikten dolayı çocuklarının temel gereksinimlerini bile karşılayamaz durumda olmuştur. Hatta fakirlikten şu şekilde nükte ile yakınır: *“Hey, kahrolası fakirlik! Benim dışımda dost olacak başka biri yok muydu?”* Fakirlik yüzünden birçok cefaya karşın ümidini kaybetmeden yaşar. Fakirlik yüzünden kızlarını şu dizelerle avutur:

“Şayırbübü şayır kız	“Şayırbübü neşeli kız
Şaana menen ayıl kız	Şen olasin köylü kız
Şayırğa kuda bolgondo	Şayır’a dünür gelince
Tak oşondo bayırbız”	İşte o zaman zengin oluruz. ³⁵⁹

Moldo Kılıç'ın ilme düşkünlüğü çocukluğundan itibaren başlar. O küçük yaşlardan beri dönemin önemli ilim adamları olan mollalardan eğitim alır. Önce kendi köylerindeki molladan daha sonra çevre köylerdeki mollalardan eğitim alır. İki üç yıl gibi kısa bir süre medresede eğitim alan Kılıç, bu dönemde birtakım dinî ve edebi kitaplarla tanışır ve yazı yazmayı öğrenir. Medresedeki birkaç senelik eğitiminde temel medrese ilimlerini tamamlamış ve İslâm'ın temel kaynaklarını okuyup kavrayabilen bir seviyeye gelmiştir. Daha sonraları 25 yaşlarında şiir yazmaya başlamıştır. Şiirlerini bayram ve düğünlerde söylemekten çekinir, yazdıklarını ilk önce kalabalık olmayan insanlara okurdu. Daha sonra komuzla söylemeye başlamış, ama komuzla söylemenin akınlığa (nasihat şiirlerini söylemeye) engel olduğunu düşünerek enstrümentsiz söylemeye gayret etmiştir.³⁶⁰ O, kendisinin duygu ve düşüncelerini, çevresindeki türlü problemleri, şahit olduğu sosyal meseleleri gördüğü gibi yazıya aktarmaya çalışmıştır. Nitekim şairin kendisi bu hali şu şekilde ifade etmektedir:

³⁵⁷ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, (Kırgızistan basması, 1990), 41.

³⁵⁸ Akmataliyev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 275.

³⁵⁹ Ali Tan, *Moldo Kılıç'ın Kazaldarı*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana 1998, 224.

³⁶⁰ Abdılđaev, *Muras*, 41.

“Cürö-cürö arıdı,

Kazal cazıp kagazım.

Kalayıkka bilindi,

Katka tüşüp abazım

Kuran okup moldolor,

Kılar beken duvasın

Köp aldında söylöymün

Körgönümdün barısın

Sanat kılıp salamın

Bilgenimdi kagazga

Bir-birine camaymın

Anık tındap otursan

Bilgizemin sanattı,

Alda özü çon eken

Ar türlü can carattı

Cer cüzünö tarattı

Cer cüzündö adam zat

Bir kişiden taraldı.”

“Adım adım gelişti

Gazel yazmakla kitabım

Tüm halk ta bildi

Kâğıda yazıldı söylediklerim

Kuran okuyan Mollalar

Dua eder mi bana?

Toplumun önünde söz söylerim

Gördüklerimin hepsini

Sanat yaparım

Bildiklerimi kâğıda

Bir birine bağlarım

Hakikaten kulak verirsen

Öğretirim sanatı

Allah’ın sözü büyükmüş

Her türlü canı yarattı

Yeryüzüne dağıttı

Yeryüzünde insanlık

Bir kişiden çoğaldı.”³⁶¹

Moldo Kılıç’ın hayatını şekillendiren en önemli hadiselerden biri, 1880 yılında Çüy bölgesine göç etmesidir. Burada Mambetalı ve Ak Moldo gibi isimlerden ders alır. Aynı

³⁶¹ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, (Frunze, Adabiyat yay, 1991), 149.

zamanda bu dönemde *Şehname*, *Tutîname* gibi klasik eserlerden başka Hoca Ahmed Yesevî, Süleyman Bakırganî (Hakîm Ata) ve Ali Şiir Nevaî gibi mutasavvıf ve şairlerin eserlerini okur. Moldo Kılıç 1890 yılında tekrar Koçkor’a döner ve ömrünün sonuna kadar Koçkor’da yaşar. Burada şiirlerini kaleme alır, 1905 yılından itibaren Tatar gazetelerini özellikle İsmail Gaspıralı’nın Tercüman gazetesi ile Kazan’da basılan “Yulduz” gazetesini takip eden Moldo Kılıç, devrin güncel siyasi ve kültürel hareketlerinden haberdar olmuştur.³⁶² Moldo Kılıç 1918 yılında vefat eder.³⁶³

Kılıç hayattayken onunla görüşmüş, onun yaratıcı dünyasını ve biyografisini incelemiş ilk araştırmacılardan biri olan Belek Soltonoev onu “Dolgun, çilsiz yüze ve büyük yuvarlak siyah gözlere sahip, orta boylu, büyük siyah bıyığı ve çenesinde küçücük sakalı vardı. Her zaman temiz giyinen, dinini temiz tutan, dindar bir adamdı”³⁶⁴ şeklinde tasvir etmektedir. Hep akarsu kenarında yürür, temiz yerlere oturur, her türlü bitkiyi izleyerek etrafındaki doğadan tecrübe edinirdi. Böcek ve kuşların zayıf ve güçlü olanlarını inceleyerek şiir yazardı.

Moldo Kılıç hayattayken yalnızca yukarıda bahsettiğimiz *Kıssa-i Zilzala* isimli eseri yayımlanmış, diğer eserlerinden bazıları vefatından sonra basılmıştır. Moldo Kılıç, eserlerini halk arasında el yazmasıyla yaymış ve yazmayı bilen kişiler bunları yazıp çoğaltmışlardır. *Kıssa-i Zilzala* adlı eseri 1911 yılında Kazan’da yayımlanmıştır. Onun basımına Ufa’daki “Medrese-i Evliya” talebeleri büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki eserin mukaddimesini yazan kişi Cedidçiler’in Kırgızistan’daki ilk temsilcilerinden olan İşenalı Arabaev olmuştur.³⁶⁵ Bununla beraber İşenalı Arabaev, Moldo Kılıç’ın Kırgız yazı dilinin temsilcilerinden biri olması hasebiyle ilk eseri olarak bilinen ‘Kıssa-i Zelzele’ adlı şiirini 1911’de yayımlatır. Moldo Kılıç yaşadığı dönemde Kırgız halkı tarafından oldukça saygı duyulan bir kişidir. Yaşadığı dönem okuma yazma oranının düşük olması sebebiyle bilginin en az olduğu, cahilliğin ise çok fazla olduğu bir dönemdir. Moldo Kılıç okuyan ve okuduklarını yazıya aktaran bir şairdir. O, yazdıklarıyla Kırgız yazılı edebiyatının temellerini oluşturur.

³⁶² Alahan, S. *Beş Moldo* (Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış), Bişkek-2004, 66-67.

³⁶³ Sooronov, *Kazaldar*, 4.

³⁶⁴ Tazabek Samançin, “Kılıç Cazuuçu Akın”, *Ala Too Jurnalı*, Sayı 8, Frunze, 1989, 138-150.

³⁶⁵ Moldo Kılıç, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, Eremeev V. Cana (Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911), 3.

‘Togolok Moldo’, ‘İsak Şaybekov’, ‘Aldaş Moldo’, ‘İsmail Sarıbayev’ gibi pek çok şaire başlattığı bu yolda öncü olmuştur.³⁶⁶

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kılıç, soylu ve zengin aileden gelmesine rağmen şan-şöhret peşinden koşmayan halkın eğitmeni olarak, mütevazı bir şekilde hayatını sürdürmüştür. Dönemin siyasi ahenklerine pek kulak asmamış, iktidar yanlısı olmamıştır. Nitekim Kılıç’ın tasavvufî yönü, dervişâne yaşam tarzı burada göze çarpmaktadır. Kılıç’ın yazmış olduğu şiirlerine bakarak onun Yesevî tarikatından olduğunu tahmin edebiliyoruz. Bunun şu dörtlüğüyle teyit etmektedir:

“Türkistanda mazarı,	“Türkistanda mezarı,
“Hikmet” sözü cayılıp,	“Hikmet” sözü yayılıp,
Bizge kaldı kazalı.”	Bize kaldı gazeli.” ³⁶⁷

Kendi döneminin aydını olarak eserlerinde halkı çalışmaya, tarımcılıkla uğraşmaya teşvik ederek rüşvetçiler ile Çar hükümetinin sömürge siyasetine karşı çıkmıştır. Moldo Kılıç’ın 1911 yılında Kazan şehrinde Arap alfabesiyle basılan *Zilzala* manzumesi, Kırgız edebiyatı tarihinde yayımlanan ilk eser olarak kabul edilmektedir. Moldo Kılıç, "Çüy Bayanı (Çüy Beyanı)", "Kerme Too", "Kanattuular (Kuşlar)", "Zilzala (Zelzele)", "Kol Kazal (Kol Gazeli)", "Kara Koçkor", "Kız Cigit (Kız Yiğit)", "Uy Kazal", "Catakçılar", "Çüy Kanattuuları (Çüy Kuşları)" gibi şiir ve manzumelerinde tabiat, hayat, davranış biçimleri ve siyaset konularını çok geniş çerçevede kaleme almıştır.³⁶⁸ Şairin bunun dışında "On Ceti Biy (On Yedi Bey)", "Kaçkanak Moldo Sulayman (Kaçak Molla Sulayman)", *Moldo Düyşö*, gibi hicviyeleri, *Zamana*, *Azamattar*, *Sapar* vecize eserleri, "Baytaylak" vb. ağıtları yazdı. 1925 yılında şairin "Buudayık", "Kanattuular", "Bürküttün Toyu" manzumeleri, 1945 yılında *Irgelgen Kazaldarı (Gazellerinden Seçmeler)* yayımlandı.

³⁶⁶ Mustafa, Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 78.

³⁶⁷ Samançin, “Kılıç Cazuuçu Akın”, 59.

³⁶⁸ Botokanova, G.T. “Moldo Kılıç Daanışman Oyçul”, Bişkek 2013, 22.

3.3.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:

Döneminin eğitim almış şahsiyetlerinden biri olan Moldo Kılıç, şiirlerinde Kırgızlar'ın günlük hayatını, insanların birbirleriyle olan münasebetlerini, tabiatın güzelliğini, ahlakı, korunması gereken değerleri, dinî sorumlulukları, ibadetleri, Allah inancını, cennet ve cehennemi anlatmaktadır. Moldo Kılıç'ın eserleri onun büyük bir halk eğitimcisi olduğunu göstermektedir.³⁶⁹ Onun şiirlerinin çoğunluğu günümüzde atasözü olarak yaygındır.

3.3.2.1. Doğal Afetler ve Ahlak İlişkisi:

Moldo Kılıç, *Kıssa-i Zilzala (Zelzele Kıssası)* eserinde XX. yüzyılın başındaki Kırgızistan'ın kuzeyindeki Çon-Kemin şehrinde gerçekleşen büyük deprem felaketini ele almıştır. Bu depremin imansız ve insafsız insanlara yönelik Allah Teâlâ tarafından gönderilen bir ceza ve aynı zamanda âhir zamana işaret olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla doğa imtihan arasında bir ilişki kurulmuştur. Nitekim ayette de bir takım doğa olaylarının kullar için bir imtihan olduğu bildirilmektedir: “*Kullarını korku, açlık, malda, canda ve ürünlerde eksiltmeler ile mutlaka imtihan edeceğini*”.³⁷⁰ Moldo Kılıç depremin bir uyarıcı olduğunu şöyle ifade eder:

“Abalı sözüm bismilla

“İlk sözüm bismillah

Ayta bersek söz mında

Söyleyecek söz burada

Kep çıgardım canıdan

Söz başlayım yeniden

Kelgin ördök, biz turna

Göçmen ördek, biz turna

Allah Taala ar işti

Allah Teâlâ her işi

Özün tüzdöp ondogun.”

Sen her şeye kadirsin.”³⁷¹

Kuday Özü saktasın,

Yalnız Allah korusun

³⁶⁹ Abdılđaev, *Muras*, 41.

³⁷⁰ Bakara Süresi. 2/155.

³⁷¹ Sooronov, *Kazaldar*, 164.

Asman, cerler buzulup,

Ketebi dep bırkırıp.

Matoondo töö bışkırıp

At kişinep koşkurup

Taş koroolor kaldırap

Eçki, koydun baarısı

Ürküp çıktı çüçkürüp.

Ökümü küçtüü kudadın

Ötkörö kıyın iş boldu

Ölümdü eske tüşürüp.”

Gök, yerler yıkıp

Gider mi deyip parçalanıp

İpinde deve aksırıp

At kişneyip tıksırdı

Taştan koyun ağılları gürleyip

Keçi koyun hepsi

Ürküp çıktı aksırıp

Hükmü güçlüdür Allah’ın

Aşırı zor iş oldu

Ölümü akla düşürdü.”³⁷²

Kılıç’ın şiirlerinde, anlam ve şiirin yazılış şeklinin Divân-ı Hikmette geçen beyitlerle benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. Kılıç, aşağıda divan-ı hikmette olduğu gibi şiirine bismillah ile başlamaktadır.

“Bismillah dep beyân eyley hikmet aytıp

Tâliblerge dürrü gevher saçtım menâ

Riyâzetni kattıg tartıp kanlar yutup

Men defter-i sâni sözün açtım menâ.”

“Sözni aydım her kim bolsa dîdâr-taleb

Cânnı cânga peyvend kılıp regni avlap

Garib yetim fakîrlerni könli sıylap

Könli bütün halâyıkydın kaçtım menâ.”³⁷³

Bir başka “Kız-Ciğit” adındaki şiirinde kız çocuğun yetişmesine ilişkin yaşlara ait özellikleri tarif etmiş ve bu özelliklere uygun terbiyenin önemini vurgulamıştır. İnsanın

³⁷² Sooronov, *Kazaldar*, 165.

³⁷³ Hoca Ahmet Yesevî, *Günümüz Aşk Yolcusuna Divân-ı Hikmet*, (haz. Hayati Bice), h, Yayınları, İstanbul 2015, 3.

karakterinin ailede aldığı terbiye ile şekillendiğini ifade ederek terbiyenin üzerinde oldukça fazla durmuştur. Terbiyenin esası ahlak, onun temelinde ise din olduğunu göz önünde bulunduran şair, bu prensibi günlük hayattan somut örnekler vererek açıklamıştır. Mesela “Aldanç” (Yalancı) adlı şiirinde yalan söylemenin, rakı içmenin, haram yolda olmanın çirkin bir alışkanlık olduğunu, böyle bir insanın akıbetinin kötü olacağını söylemektedir. Ayrıca, yalancının hilelerini, nasıl ekmek kazandığını, nelerle meşgul olduğunu örneklerle anlatmaktadır. Böylesi kötü alışkanlıkları için ahirette de hesap vereceğini, helal olmayan işlerle uğraşmanın yerinin ancak yedi cehennem dibi olacağını belirtmektedir. Bunu kınayan şair doğru yolu, güzel ahlakı, dürüstlüğü tavsiye etmektedir. Ona göre, doğru yol ilmin ışığı ile bulunur; oku, çalış, akıl yürüt, düşün, Allah’a dua et, ibadet et, iman yol arkadaşın olsun diyor ve şöyle dua ediyor:

“Naadançılık akmak iş	“Naadançılık ahmak iştir.
Aldaganın koy betpak!	Aldanmayı bırak bedbaht!
Er moynuna bolsun karız,	Er boynuna olsun borç
Okuş menen ok atmak	İlim almakla ok atmak
Can cirgal raakat	Canın rahatıdır
Tarbiyalap den bakmak,	Kendimizi terbiye etmek, geliştirmek
Dindi biliş bizge parz.”	Dini bilmek bize farzdır.” ³⁷⁴

Kılıç bu mısralarda, ilim öğrenmenin farz olduğunu ifade etmeye çalıştığını veya âyet ve hadislerden etkilendiğini görmekteyiz. “İlim talep etmek / öğrenmek her Müslümana farzdır.”³⁷⁵ “Dünyayı isteyen ilme sarılsın, ahireti isteyen ilme sarılsın; hem dünyayı hem ahireti isteyen ilme sarılsın.”³⁷⁶ Dolayısıyla Kılıç, şiirlerinde toplumu bilinçlendirmek ve onların duygularına tercüman olmak amacıyla yazdığını tespit etmek mümkündür. O,

³⁷⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 130-135

³⁷⁵ İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

³⁷⁶ Tirmizi, *Daavat*, 68

kendi yaşamış olduğu dönemin zorluklarını, kısıtlanmış özgürlüklerinin şiirsel dille ifade etmeye çalışmıştır. Şiirlerinde adaletten ve adaletin ehemmiyetinden bahsederek devlet adamlarına, halkına ve şiirlerini okuyan-okuyacak olan herkese adaletli olmaları gerektiğinden bahseder. Şair sivri dili yüzünden Sovyetler Birliği tarafından sevilmez. Hatta istenmeyen, sevilmeyen şairlerden kabul edilir. Bu durum onun aleyhine olur. 1980’li yıllara kadar onun eserlerini okumak ve söylemek yasaklanır. Devlet tarafından istenmemesinin ve sevilmemesinin diğer bir sebebi de onun dinî düşüncelerinin kuvvetli olmasıdır.³⁷⁷

“Kurup Kalsın alardın,

“Buyurmasın onlara,

Aramdan tapkan ırısı”

Haramdan bulduğu rızkı.”³⁷⁸

3.3.2.2. Sosyal Yaşam ve Savaşlar:

Moldo Kılıç’ın şiirlerini okuyunca Kırgızlar’ın o günkü hayatını tüm yönleriyle tasavvur ettiğini görebiliriz. Çünkü şair kendi halkının nasıl hayat geçirdiğini, nelerle uğraştığını, nelere saygı duyduklarını, evlerini, pazarlarını, vs. tümünü kendi şiirlerinde aksettirmeye çalışmıştır. Ayrıca, devlet adamlarının, çiftçilere, köy sakinlerine nasıl adaletsizlikler yaptıklarını, halkın zor şartlarda hayatını nasıl idame ettirmeye çalıştığını anlatmıştır. Moldo Kılıç’ın birkaç şiirinde halkın Rus hükümetine karşı gösterdiği tepkileri aksettirilmiştir. Halk dinî, dili, örf âdeti farklı olan hükümdarları yadırgamıştır. Yerleşik halka gösterilen baskıdan sonra da halkın Rus hükümdarlarına karşı nefreti artmıştır. Hatta bu dönemi zor dönem diye adlandırmışlar. “Çüy bayanı” (Çüy ovasının tarifi) adlı şiirinde Ruslar gelince Kırgız köle oldu, dili, dinî, ilmi bilen günahkâr oldu diyen Kırgızların durumunu anlatıyor. Ruslara da kâfirler, domuzla beslenenler ve dine karşı çıkanlar olarak belirtiyor.³⁷⁹ Moldo Kılıç aşağıdaki dizelerde yaşadıkları topraklarda kaos olup kavgaya çıkarsa zararının halkı olacağından bahseder. Şair, milletin bu zor zamanlar sebebiyle çok fazla acı çektiklerini, fayda görececeklerini sanan insanların çok fazla zarara uğradıklarını, bir problem çıkarsa ihbarcıların kaymakama şikâyet gideceğini söyler.

³⁷⁷ Bkz: Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 80; Tan, 1997, 86-91.

³⁷⁸ Tan, Moldo Kılıç’ın Kazaldarı, (Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi), Adana 1998, 86.

³⁷⁹ Hakan Çoşar, Cengiz Çuhadar, “Dîvân-I Hikmet Geleneğinin 19. Yüzyıl Kırgız Temsilcileri” VI *Uluslararası Şeyh Şa’ban-I Velî Sempozyumu-Yesevîlik*, Kastamonu 2018, 721

Yine Moldo kılıç bu dizelerde kâfir Rus'un halkı sıkıştırarak aldığı vergiler hasebiyle insanlara zulmettiğini vurgular:

“Ar tütündön cıyılğan,

Alık-salık çıgımı.

Kızın satıp kutulat,

Cardı, kedey, çabırı.

Beyli ketti tügönüp,

Bu zamana tarıdı.”

Bir başka şiirinde ise:

“Tengeden aldı salıktı

Karattı dalay kalktı

Cerine saldı egindi

Tootpodu kebindi

Abıdan kıstı demindi

Aralaş kıldı oruska

Atadan kalğan çegiñdi

Emdigi zaman bul boldu

Musulmanı kor boldu”

“Her evden toplanan,

Yüksek vergi masrafı.

Kızını satıp kurtulur,

Fakir, fukara, sıradan insanları.

Huyu gitti tükenip,

Bu zamana daraldı.”³⁸⁰

“Tengeden aldı vergiyi

Boyun eğdirdi birçok halkı

Yerine saldı ekini

Umursamadı sözünü

Çok kıstı soluğunu

Karıştırdı Ruslarla

Babanızdan kalan sınırınızı

Şimdilerde ise şu oldu

Müslümanlar hor görüldü.”³⁸¹

Şiirin devamında “artan vergiler, Rusların Kırgızlara ait topraklara el koyması ve verdikleri sözleri tutmamaları” anlatılmakta yeni uygulamalarla Kırgızların soluğunun

³⁸⁰ Sooronov, *Kazaldar*, 184.

³⁸¹ Sooronov, *Kazaldar*, 142.

kesildiği ifade edilmektedir. “Şimdilerde ise şu oldu / Müslümanlar hor görüldü” dizeleriyle Türkistan topraklarındaki Müslümanların işgalden sonraki durumu ortaya koyulmaktadır.

Yine Moldo Kılıç bütün bu olaylara objektif yaklaşarak, biraz da suçu kendimizde arayalım mesajı da vermiştir şiirlerinde:

Orustan körbö künöönü	Rus’ta bulma suçu,
Kırgızdın kursun tilegi	Kırgız’ın kurusun dileği.
Koyom dep catıp kurudu	Atayım deyip kurudu
Bir-birine künöönü	Birbirine günahı.
Kazak, Kırgız buzulsa,	Kazak, Kırgız bozulsa,
Orus caydı bilebi?	Rus halimizi bilir mi?

Bu mısralarda yukarıda da belirttiğimiz üzere öz eleştirisi yapılmaktadır. Moldo Kılıç, Kırgızların içinde bulunduğu durumun asıl sorumlusu olarak, Kırgız ve Kazaklar’ın bozulmalarını, iç çekişmeleri gördüğü açıktır. “Kırgız’ın kurusun dileği” şeklinde bir bedduayı da “Bu size müstahak, siz böyle birbirinize düşerseniz, Rus da bu durumu elbette değerlendirir” şeklinde kızgınlıkla söylemiştir.³⁸² Toplumsal düzenin bozulmasından endişelenen ozan, yazmış olduğu eserlerinde Rusları karşı keskin olumsuz görüşlerini de dile getirmiştir. Moldo Kılıç, Kırgız örf-âdetlerini kaybolması ve manevi değerlerin işgal edilmesi onu derinden etkilemiştir. Tek sığınağı olan inancının, asırlardır süregelen adetlerinin bir zümde değişime uğraması, toplum için ağır bir trajedi olduğunu kaleme aldığı eserlerinde yansıtmaya çalışmıştır. Eserin baş kısmında Rusların gelmesini toplumsal trajedi olarak değerlendirirken, eserin sonuna doğru bu düşüncesi değişmiş ve şöyle tasvir etmiş:

“Orustun kana cazığı?	“Rus’un yoktur günahı?
-----------------------	------------------------

³⁸² Gül Banu Duman, “19. Yy Kırgız Şiiri ve Dönemin Sosyal ve Siyasi Gelişmelerinin Şiirdeki Yansımaları”, *Bilig*, Sayı 75. 2015, 14.

Malayga beret akını	Hizmetçiye verir alın terini
Padişaluu çirkindin,	Padişah yöneten sistemde
Zakondun tuura catığı.	Kanun konuşur ancak.
Karatsa da cerindi	Yerlerini işgal etse de,
Arzan kıldı egindi.	Ekinlerin ucuzdu.
Surasa Kırgız Orustu,	Sorarsa Kırgız Rus’u
Terdiret ele konuzdu.”	Toplatırdı börtü böceği.” ³⁸³

Moldo Kılıç kendi eserlerinde Rus Çarlığı dönemindeki Kırgızların hayatını, siyasi durumunu, sosyal yapısını ve Rus Çarlığı’nın getirdiği yenilikleri yansıtmıştır. O, Rus Çarlığının sömürgeci siyasetini tenkit etmiş, halkın dinî bağılılıklarının azalmasından endişe etmiştir. Sovyet döneminde Moldo Kılıç’ın eserlerin burjuvazi milliyetçi, gerici muhafazakâr olarak değerlendirildiği için onların detaylı şekilde araştırılmasına izin verilmemiştir. Onun hayatı ve eserlerini araştıran Tazabek Samançin’e göre Moldo Kılıç’ın eğitim aldığı köyündeki medresede yeni usul yani “usulü cedit” yöntemi kullanılmıştır. Ekim Devrimi’ne kadar Çüy bölgesi Sokuluk köyündeki cedit okulunun öğretmeni olan Aydarkan Colin adlı molla, Moldo Kılıç’ın birçok eserini çocukların yetiştirilmesinde kullanıyordu. Kılıç yeni usul mektebini tamamladığı için sadece dinî ilimleri değil, matematik, coğrafya, astronomi, coğrafya bilimlerini ve bununla beraber Tatar dili Tatar edebiyatını okutmuştur.³⁸⁴

3.3.2.3. Cenabı Hakk’ın Kudreti:

Moldo Kılıç “Kol Kazal” isimli şiirini hasta olduğu zamanda yazmış. Bu şiirinde hastalığının etkisi altında daha çok ölüm, ahiret, iman, sevap, günah gibi dinî hususları anlatmıştır. Moldo Kılıç pek çok şiirlerinde ölümün eşi benzeri olmayan bir mürebbi olduğunu belirtir. İnsanları yaratılışın manasını çözmeye, kulluğa laik hayat geçirmeye

³⁸³ Abdıldayev, *Muras*, 68.

³⁸⁴ Aida Kubatova, Kırgızistan’da XX. Yüzyılın Başındaki Olayların Araştırılmasında El Yazmaların Tarihi Kaynak Olarak Kullanılması, 438; El yazma eserleri Moldo Kılıç.pdf

çağırır. Dönüşünün tek Allah’a olduğunu hatırlatır. Şiirlerin çoğunda ebedi hayat olan ahirette ancak sevabın gerek olduğunu anlatır ve kendisine dua etmelerini rica eder. Moldo Kılıç hemen-hemen her şiirinde Allah’a inanç, ibadetleri yerine getirme, Allah rızası, sevap-günah, ahiret, ebedi hayat konularını işlemiştir. İslâm’ın rükünleri olan namaz, oruç, zekât, hac üzerinde önemle durmuştur. Kılıç birkaç şiirinde Kırgızistan’da bulunan güzel yerleri, tabiatı, dağları, suları ve çeşitli hayvanları, kuşları anlatır. Onların mükemmel ve güzel yaratılışına dikkat çekerek Allah’a kulluğa çağırır. Dolayısıyla Moldo Kılıç şiirlerinde Allah’ın kudretinden bahseder. Şairin etrafını gözlemleyerek tefekkür ettiği görülür. İnsanların Allah’ın büyüklüğünü idrak etmelerini ister. Ancak onları da Allah’ın akıllarıyla sınırlandırmalarını istemez. Çünkü şaire göre Allah’ın kudreti ölçülemeyecek kadar büyüktür.

“Kudreti küç Allanın

Acayıp zor tamaşa

Kerme toodo bar eken”

“Kudreti güçlü Allah’ın

Çok büyük görünümü

Kerme Too’da var imiş”³⁸⁵

İslam düşüncesi işçerisinde özellikle de kelamcıların bir takım meselelede izahlarında Allah’ın kudretini sınırlandırmayacağı fikrinden hareket etmektedirler. Buna da kadir-i mutlak anlayışı denmektedir. Yani Hak Teâlâ kadir-i mutlak olduğundan kudreti hiçbir şeyle sınırlandırılmaz. Molda Kılıç buna dikkat çekerek Allah’ın gücünü kimsenin bilemeyeceğinden bahseder. İnsanlara Allah’ın gücünü akıllarıyla tahmin etmemeleri ve sözlerine şüphenin karışmamasını söyler. Çünkü insanın aklı sınırlıdır. İnsan sonsuzluğu düşünemez. Bu yüzden Allah’ın sınırsız olan kudretini insanların düşünceleriyle sınırlamamaları konusunda insanları uyarır:

“Kudretti kim bilet

Barbı cokson kılalı?

Bolmos işti oylobo,

Oylosoñuz akırı,

“Gücünü kim bilir

Varı yoksun kılar mı?

Olmaz işi düşünme,

Düşünseniz sonunda

³⁸⁵ Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 34.

Kuduretin Aldanın

Gücünü Allah'ın

Akıl menen bolcobo

Akıl ile tahmin etme

Şek keltirbe sözünö”

Şüphe getirme sözüne”³⁸⁶

Moldo Kılıç'ın şiirlerine bakıldığında onun önemli bir özelliğinin dikkat çektiği görülür. Moldo Kılıç, doğaya, insanlara, hayvanlara kısacası etrafındaki her şeye bakarak, yaşadığı olayları değerlendirerek Allah'ın ne kadar büyük olduğunu anlar ve şiirlerine yansıtır. Aşağıda verilen dizelere bakıldığında insanlara Allah'ın yarattıklarına bakarak Allah'ın kudretini görmelerini ister. Havadan yağmur tanelerinin düşmesini, on sekiz bin âlemin yaratılmasını aklın eremediği şeyler olduğunu söyler. Allah'ın yaratmış olduğu bütün canlar için rızıklarını da verdiğini dile getirir. Güneşin, göğün bu anlaşılmayan gök olaylarının Allah'ın kudreti olduğunu belirtir. Yerin ve göklerin ölçsüz büyüklüğünü düşünen aklın yetmediğini hatta düşünürken aklın tükendiğini söyler. Karanlığı ay ile aydınlattığını yumurtadan kanatlı hayvanı çıkartmasını yine Allah'ın kudretini insanlara göstermek için bu dizelerde yazar. Aslında yazarın bu mısralarda insanın aklını kullanıp etrafına bakarak Allah'ın büyüklüğünü görmesini ister. Bu dizelerde şairin tefekkür ettiği açıkça görülür.

“Kudretine tañ kalıp,

“Kudretine hayret edip,

Caratkandın işini kör.

Yaradanın işini gör

On sekiz miñ bu aalam,

On sekiz bin bu alem,

Camgır tüşör avadan,

Yağmur düşer havadan,

Akıl cetpes işter köp,

Aklın yetmediği işler çok,

Barı buyruk kudaydan.

Bütün emir Allah'tan.

Ar makuluk candarga

Her yaratılmış cana

Nasip ceter egemden

Nasip yeter sahibimden.

³⁸⁶ Sooronov *Kazaldar*, 183.

Carkıragan kün, asman,

Üstübüzdö kögörgön,

Barı turar mugalak,

Kudretine süyüngön.

Asman-cerler tanapsız.

Bir-birine cölöngön

Anan narkı tübünö,

Oylop akıl tügöngön.

Oylop akıl cetkizbey,

Ayran-azır kaldırıp,

Kara suunu şam kıldı,

Karañgıga candırıp.

Kanattuunu çıgardı,

Cumurtkadan cardırıp.

Kudretine karagın,

Akılıdı bardırıp.”

Parlayan güneş, gök,

Üstümüzde göğeren,

Hepsi durur anlaşılmaz,

Kudretine sevinen.

Gök yerler ölçüsüz.

Birbirine dayanan

Sonra diğərinin dibine

Düşünüp akıl tükenmiş.

Düşünüp akıl yetiştirmeden,

Şaşkınlığı bırakıp,

Kara suyu mum yaptı,

Karanlığı aydınlatıp

Kanatlıyı çıkardı,

Yumurtadan yarıdırıp.

Kudretine bak,

Akıl erdirerek.”³⁸⁷

Moldo Kılıç bu şiirinde insanların etrafındaki olaylara bakıp akletmsini ve böylece Allah’ın kudretinin görebileceğini ifade etmektedir ki Kur’ânı kerimde buna benzer bir çok ayet vardır. Cenabı Hak Kur’ânı kerimde insanları hep düşünmeye teşfik etmektedir. Cenabı Hak “Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine

³⁸⁷ Sooronov, *Kazaldar*, 198.

girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıklarını bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz”³⁸⁸ ayetinde insanların dikkatlerini âlemdeki yaratılışa dikkat çekmiştir. Moldo Kılıç yukarıdaki şiirinde dînî düşünceden beslendiği açıktır.

3.3.2.4. Din Adamları:

Moldo Kılıç zamanın din adamları hakkında da bize ışık tutmaktadır. Burada zamanın dînî şahsiyetlere eleştiriler getirir. Moldo Kılıç ‘Kıssa-i Zelzele’ şiirinde din adamlarının riyakâr, tembel, şekilci ve bencil olduğunu ima eder. Dahası onları başkalarının hakkını yemekle itham eder:

“El kıldırđı kocolor	“Halkı dolaştı hocalar,
Amal kılbaş moldolor	İbadet edip çalışmadı mollalar,
Adam akın köp cedi	İnsan hakkını çok yedi,
Türlüü türlüü bendeler.”	Türlü türlü kullar.” ³⁸⁹

Şair yine bu dizelerle din adamlarını eleştirerek, Kur’an’da içki içmenin haram olduğu yazmasına rağmen içki içerek ölenlerin akıbetlerinin ne olacağını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini belirtir:

“İçip catat moldolor	“İçiyorlar mollalar
Sıra menen aragın.	Her zaman rakısını.
Oşolordu kadayım	Onları Allah’ım
Kanday kılıp alaarın	Ne yapacağını

³⁸⁸ Yunus süresi, 10/24.

³⁸⁹ Sooronov, *Kazaldar*, 136.

Ölgöndön soñ kim bilet,

Öldükten sonra kim bilir,

Kanday bolup kalaarın.

Ne olacağını.

Caman degen kitepte

Kötü diyen kitapta

Adam kılğan aramın.”

Adamın yaptığı Haramını.”³⁹⁰

Kılıç aşağıdaki dizelerde de haramdan uzak durup helâle yakın olan insanların gidecekleri yerin cennet olduğunu söyler.

“Alal cürgön bendenin

“Helâl yaşayan kulunun

Cayı bolor cannatı,”

Yeri olur cenneti”³⁹¹

Terbiye edici yönü ile diğerlerinden ayırt edilen Kılıç’ın güzel bir şiiri daha vardır ki oda “Bürküttün Toyu” dur (Şahin’in düğünü). Bu şiirinde şair kahramanlarını temsili olarak kuşlardan yapmıştır. İnsanlara öğüt olsun diye kuşlara insani özellikleri kazandırmıştır.

Azançı kildi tooktu

Müezzin yaptırmış horozu,

Azgana karap baykaçı,

Biraz dikkat etsene,

Tamaşanı zooktu.

Olayı, tamaşayı.

Taştan meçit kurdurup,

Taştan mescit yaptırmış,

Suudan daarat aldırıp,

Sudan abdest aldirmiş,

Caynamazın caydırıp,

Seccadesini serdirmiş,

İymam kıldı torgoydu,

İmam yaptırmış torgoyı(kuşu),

Başına selde çaldırıp.

Başına sarığı giydirmiş.

Bu satırlarda şair okuyucuyu dikkat ederek, güzel bir hadiseye mazhar olmasına çağırıyor. Devamında şahinin düğününü şöyle anlatıyor: horoz müezzin olmuş, şahin de

³⁹⁰ Sooronov, *Kazaldar*, 189.

³⁹¹ Sooronov, *Kazaldar*, 159.

taştan mescit yaptırmış, sudan abdest aldırarak seccadeyi yaydırmış. Bununla imanını kazandırdı diyor. Bu sahnenin anlatılmasıyla Kırgız'ların hayatında dinin önemli bir yere sahip olduğu daha bir kere belirtilmektedir. Şahin düğününün sonunda Kur'an okutturmuş ve herkes dua etmiş. Bu satırlar bize Sovyet öncesi dönemde Kırgız'ların düğünlerinde Kur'an okutulduğuna, dua edildiğine delalet ediyor. Bu güzel adeti bugün de Kırgızların düğünlerinde görebilirsiniz.³⁹²

3.3.2.5. İman:

Şair “*Zar Zaman*” eserini 32 yaşında 1898 senesinde yazmaya başladığını, Moldo Kılıç'ın hayatını araştıran araştırmacı T. Samançin kendi çalışmalarında belirtmiştir. Dolayısıyla Moldo Kılıç'ın edebi kaderinde özellikle önemli olan eseri *Zar Zaman*'dır. Onun bu eseri içerik olarak Kalıgul'un *Akır zaman*, Arstanbek'in *Tar Zaman* eserlerine yakın, hemen hemen aynı konu üzerinedir. Ancak Moldo Kılıç, kendi eserinde ahir zaman anlayışını daha da derinleştirir, genişletir ve aynı zamanda toplumsal hayati tasvirleride daha etkin dil kullanmıştır. Bu eserini Moldo Kılıç çok uzun sürede tamamladığını ve içerik olarak bazı görüşlerinin, fikirlerinin değiştiğini farketmek mümkündür. Bu eseriyle o kendisinin yaşadığı devrin özelliklerini ve aynı zamanda göçebe Kırgız halkının günlük hayatını edebi ustalıkla tasvir etmiştir. Günümüzde bile güncelliğini koruyan onun dinle, hayatla, gelecekle, insanlarla, doğayla, gelenekleriyle ilgili düşünceleri onun hayat felsefesinin derin ve eşsiz olduğunun bir göstergesidir. *Zar Zaman* Kırgız halkının hayatı, onun kaderiyle ilgili felsefi bakış açısını yansıtan şairin gelecekle ilgili umudu ve kederidir. Kılıç bu eserinde, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim hakkında ve iman esasları ile ilgili şu beyitleri söyler:

Bir Allada ayıp cok,

“Tek olan Allah'ta kusur yok,

Altı kelme, beş namaz

Altı kelimedir, beş namaz

İymanın kübösü.

İmânın şahidi.

Calbarganım bir Kuday

Yalvardığım tek Hüdâ

³⁹² Hakan Coşar, Cengiz Çuhadar, Kastamonu Üniversitesi Divan-ı Hikmet Geleneğinin 19.yy Kırgız Temsilcileri, *VI. uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2018, Kastamonu, 722.

Caratuuçu bir özü,

Yaratıcı tek kendisi,

Tiley körgün cigitter.”

Yalvarın ey yiğitler”.³⁹³

O kendi dönemindeki sosyal hayatta yaşanan değişimin göçebe Kırgız halkına tesirini ve onun yan etkilerini endişeyle kaleme almış ve bunu “Eski Zaman” ve “Şimdiki Zaman” şeklindeki karşılaştırma metoduyla vermiştir. “Eski Zaman”daki Kırgız halkının hayat tarzı, ahlakı ve gelenek görenekleriyle yaşadığı dönemi karşılaştırır ve milli anlamdaki çok fazla değerın git gide kaybolduğuna üzüdür. Rusların gelmesiyle kendi özgürlüğünden ödün vermiş, kendi var olma değerinden ödün vermiş olan halkın cahilliğine, bilgisizliğine öfkelenir, bir yandan da onlara nasihat öğüt verir. Şairin bu dizelerde dostlarına tavsiyede bulunduğü görölmektedir.

“İyman tile agayın,

“İman dileyin dostlarım,

Baarıñ, mendey, men deseñ!

Hepiniz, benim gibi ben dersiniz!

Ölör çakta ar kimdin

Ölecek zamanı herkesin

İyman bolsun coldoşu.”

İman olsun arkadaşı”³⁹⁴

Ve yine Kılıç insanlarda imanın, bilginin ve tevekkülün eksik olması sebebiyle dinden uzaklaşıldığından da şikâyet eder. İmansız olan bir insanın şeytana el verdiğini yani şeytana yaklaştığını, işinin şeytanla olduğundan bahseder:

“İyman cayın bilbegen,

“İmanın önemini bilmeyen,

İbiliske kol berer.

Şeytana elini kaptırır.

Nasipke kılsan kanaat,

Nasibin olanla yetinirsen,

İymanın bolot salamat.”

İmanın olur selamet.”³⁹⁵

³⁹³ Sooronov, *Kazaldar*, 173.

³⁹⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 98.

³⁹⁵ Sooronov, *Kazaldar*, 93.

Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, imanın şartlarından biri olan kader konusunu da şiirlerinde işlemiştir. Kılıç, şiirlerinde kader ile ilgili çok söz söylemese de şiirlerindeki din muhtevası başlığı altında bahsetmek elzemdir.

“Daktır künüm cetpese

“Kader günüm yetişmese

Kaydan cürüp ölümün.

Nereden geçerken ölürüm.

Arbaktarga sıyınıp

Ruhlara güvenip

Kuday bilet, kim bilet

Allah bilir, kim bilir

Uşul sözüm baarı çın

Bu sözümün hepsi gerçek

Cetkirebi sebebin

Getirir mi sebebini

Ne kılsa da takgırdı

Ne yapsa da kaderi

Bir kudaydan körömün.”

Bir Allah’tan görürüm.”³⁹⁶

Şair bu dizelerde kaderin iyi de olsa da kötü de olsa yani her ne olursa her şeyi Allah’tan bildiğini belirtir. Şiirlerine okuyanlara da söylediği sözlerinin hepsinin gerçek olduğunu dile getirir.

3.3.2.6. Namaz:

Ozanların, namaz oruç, zekât hakkında söylediklerine baktığımız zaman dini hükümleri yerine getirdiklerini düşünüyoruz. Kılıç’ın namaz ile ilgili söyledikleri şu şekildedir:

“Calbarganım bir Kuday,

“Yalvardığım bir Allah,

Caratuuçu bir özü.

Yaradan tek kendisi.

On segiz min aalamdı,

On sekiz bin âlemi,

Saktap turgan eesi.

Koruyucu kendisi.

³⁹⁶ Sooronov, *Kazaldar*, 83.

Baykasanız beş namaz,

Dikkat etsen beş vakit namaz,

İymanın açkıcı.

İmanın anahtarıdır.

Ölümlü biri bolgon son,

Ölümlü olan insan için,

İymandan çok caksısı.”

İmandan yok iyisi”³⁹⁷

Moldo Kılıç burada iman ile namaz arasında anahtar ilişkisi kurmuştur. Biz bunu iman ile amel arasındaki bir bütünlük olarak görebiliriz. Tabi ki İslam düşüncesi içerisinde iman amel ilişkisi ile ilgili farklı yaklaşımlar olmuştur. Özellikle de tasavvuf geleneği içerinde erken dönemlerden itibaren sûfiler amelle iman arasındaki bütünlüğe dikkat çekmişlerdir. Amele dönüşmeyen iman veya bilginin eksik olduğunu ifade etmişlerdir. Moldo Kılıç da namazı imanın anahtarı görmüştür. Yani amelin iman üzerindeki tesirine dikkat çekmiştir. Nitekim bir hadiste “*Dinde namazın yeri vücuddaki kalbin yeri gibidir*”³⁹⁸ buyrulmuştur.

Yine başka mısralarda ise namazla ilgili şu şekilde bahseder:

“Özümdön da artıkçı

“Kendimi değil daha çok

Oşolordu oyloodum.

Şunları düşündüm.

Körgön kündü unutup,

Gördüğü günleri unutup,

Tamam barıp sıyladım,

Tamamını ağırladım,

Aylanayın baldarım,

Kurban olayım çocuklarım,

Namasıñdan kalbagın.

Namazından kalmayın.

Bıyılık körgön korduktu

Bu yıl gördüğüm horluğu

Unut kılıp salbagın!

Hiç unutmayın!

³⁹⁷ Sooronov, *Kazaldar*, 133.

³⁹⁸ Taberânî, *Mu’cemu’s-sağır*, 107.

Oyuñardan tüşürbö

Aklınızdan düşürmeyin

Kudurettin barmanın.

Kudretinin fermanını.

Akılıñdı cetkirci

Aklınızı erdirin

Aylanayın, baldarım!”

Kurban olayım, Çocuklarım!”³⁹⁹

Bunun yanı sıra Moldo Kılıç haramdan uzak durup helâle yakın olan insanların gidecekleri yerin cennet olduğunu söyler.

“Alal cürgön bendenin

“Helâl yaşayan kulunun

Cayı bolor cannatı,”

Yeri olur cennette”⁴⁰⁰

3.3.2.7. Ölüm ve Kabir:

Ve yine diğer ozanların şiirlerinde görüldüğü gibi ölüm ve ecel şairin şiirlerinde çok sık rastlanan iki muhtevadır. Şair hem bu dünyasını hem de ahiretini düşünen bir molladır. Şair, insanların ecel karşısında çaresiz olacaklarını dile getirir. Lakin eğer insanın eceli gelmediyse başına ne türlü felaket gelirse gelsin ölmeyeceğini söyler. Şaire göre insanlar Allah’ın onlara verdiği rızıklar kadarıyla yaşar. Ne zamanki insanın rızkı biter. İnsan bir nefes bile fazladan alamaz. Aşağıdaki dizelerde de şairin ölüm ve ecel hakkında yazdığı dizelerden örnekler verilmiştir.

“Adam bende ölobü

“İnsanoğlu ölür mü

Tügönbösö nasibi”

Tükenmese nasibi.”⁴⁰¹

Bir başka dizelerde ise:

“Tümönkü köp körüstön

“Aşağıdaki kabristan

Baarı cüda köçüşkөн,

Hepsi uzaklara göç etmişlerdi,

³⁹⁹ Sooronov, *Kazaldar*, 84.

⁴⁰⁰ Sooronov, *Kazaldar*, 159.

⁴⁰¹ Sooronov, *Kazaldar*, 78.

Aga tuugan, car, coro	Yakın, kardeş, yar, arkadaş
Kança candar ölüşkön.	Nice canlar ölmüşü
Moldo desen Moldo bar	Molla dersin molla var
Şükür tartıp cürüşkön.	Sükût içinde yaşayan.
Şakirtterim bar edi	Öğrencilerim var idi
Iyman-cayın bilişken	İmanı dini bilen
Tirilikte sıylaşkan	Hayattayken saygı göstermiş
Şarabattuu şakiretter,	Şerefli öğrenciler,
Nasip bolsun beyişten.	Nasip olsun cennetten.
Arbagıñar koldosun	Ruhunuzu kollasın
Ömürü kıska külüstön.	Ömrü kısa gülistanın
Okup catıp okuştan	Okuya okuya okumaktan
Ölüm bolgon baldaray,	Ölüp kalmış çocuklar,
Caşabatın nasip kıl	Yaşamını nasip et
Oşolordun kудay ay.”	Şunların Allah ey.”

Moldo Kılıç bu dizelerde bir kabristandan söz eder. Yukarıdaki dizelere bakarak hayatın çocuk, genç, yaşlı olması fark etmeksizin bir gün sona ereceğini ve ömrün sanıldığı kadar uzun olmadığını dile getirir. Yakınların, kardeşlerin, yarların, arkadaşların ve nice insanların öldüğünden bahseder. Ölenlerin içinde mollaların, hayattayken kendine saygı göstermiş olan; imanını, dinini iyi bilen şerefli, okuya okuya okumaktan ölen öğrencilerinin olduğunu söyler. Onlar için Allahtan mekân olarak cenneti ister.⁴⁰²

⁴⁰² Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 41.

Moldo Kılıç'ın zekâtla ilgili aşağıda örnek olara verdiğimiz mısralarda, zekât vermeyen zengin insanlara uyarıda bulunuyor. Dolayısıyla şiirde geçen mısraları şu hadis-i şerifle yorumlaya biliriz: *“Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı”*⁴⁰³

“Baylar malın bagadı .

“Zengin malın besliyor.

Zeket berbey saranı

Zekât vermez cimriler,

Caman go deyt kitepte

Kötü derler kitapta.

İrskınız aramı.”

Rızkınızın haram olanı”⁴⁰⁴

3.3.2.8. Hac:

Kılıç “Zar Zaman” adlı şiirinde, hac ziyareti ile ilgili şu dörtlüğü söyler:

“Alın kelse Meke bar.

Durum müsaitse Mekke’ye git.

Segiz Beyiş töründöy

Sekiz cennet çeşidi

Acı bolup atansan,

Hacı olursun,

Aralaysın beyiştı.

Cennete gezmiş gibisin.

Bu calgandın elindey,

Bu fani dünya gözüyle,

Calpı curtkı urmatın,

Tüm halkın sana hürmeti,

Canı kelgen kelindey.”

Yeni gelen gelin gibi.”⁴⁰⁵

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, Zekât, 32.

⁴⁰⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 157.

⁴⁰⁵ Samançin, *Kılıç-cazuuçu akın*, 177.

3.3.2.9. Kıyamet âlemleri:

Ve yine önemli bir konu olan kıyamet ve âlemleri ile ilgili Kur'an'da ve İslâm dininde birçok konu vardır. Moldo Kılıç'ın eserlerinde de kıyamet muhtevalı dizeler vardır. Aşağıdaki dizeler de kıyamet muhtevalarına örnektir.

Alamattın belgisi,	“Alametin işareti,
Oylosoñuz carandar,	Düşünseniz dostlar,
Akır zaman şumduğu,	Ahir zaman hilesi,
Kara dacaal cacucdar,	Kara Deccal Yecücler,
Çıgar bolcol boldubu.	Çıkma vakti oldu mu.
Kitepterde mazmunu,	Kitaplarda anlamı,
Kelip turat cındığı.”	Gelir doğruluğu.” ⁴⁰⁶

İslâm'da kıyamet dünyanın son bulması olarak bilinir. Kur'an-ı Kerim'deki âyetler ve Hadis-i Şerif'ler kıyamet ve âlemlerinden bahseder. Kıyamet kopmadan önce yeryüzünde olacak bir sürü âlemler vardır. Bu âlemlerden de en çok bilineni Deccal ve Yecüclardır. Bunlar dünyada fitne çıkarıp bozgunculuk yaparlar. Moldo Kılıç da bu dizelerde insanlara Ahir zamanın hilesini düşünüp Deccal ve Yecüclerin çıkma vaktinin geldiğini söyler. Bunun doğruluğunu da kitapların yani Kur'an-ı Kerim ve hadis kitapların ispatladığını söyler. Bir başka dizelerde de bundan sonra bilimle uğraşırsa kıyamet zamanının ne zaman geleceğini tahmin edebileceğini, kıyametin yakın olduğunu, yeryüzünde günahların çoğalması hasebiyle depremlerin olacağını dile getirir. Devam eden mısralarda da günah işlemekten Allah'a sığındığı, halkın güneş ile ayın öldükten sonra Allah'a yalvaracaklarını, âlemlerin ahir zaman işaretleri olduğunu söyler:

“Bir kezekte çeçermin	“Zamanı olur çözerim
Bilim tapsam mıñdan soñ.	Bilimle uğraşsam bundan sonra.

⁴⁰⁶ Sooronov, *Kazaldar*, 195.

Cer titreyt solkuldap	Yer titriyor sallanıp
Kıyamət cuuk kelgen soñ.	Kıyamət yakın geldikten sonra.
Titireyt dep oyloymun	Sallandığını düşündüm
Cerge künöö tolgon soñ.	Yere günah dolduktan sonra.
Cazıp kalsam kokuştan	Günah işlesem istemedem
Caratkanım koldosun.	Yaradanım kollasın
El çurkurayt calbarıp	Halk bağıırır yalvarır
Ay menen kün ölgön soñ,	Ay ile güneş öldükten sonra,
Akır zaman belgisi	Son zamanın işareti
Alamattar cürgön soñ.”	Alametler olduktan sonra.” ⁴⁰⁷
Peygamberimize Kur’an’ı Kerim’i indirilmesini Kılıç, şu beyitlerle dile getirir:	
“Ayat, kuran, şarıptı.	“Kur’ân âyet şerifi.
Aziz kılıp carattı,	Aziz kıldı Yaradan,
Baygambarga tüşürdü,	Peygambere indirdi,
Şek keltirbe sözünö	Şüphe etme sözüne.
Kitep açkan moldogo.”	Kitap okuyan mollaya.” ⁴⁰⁸

Moldo Kılıç aşağıdaki dizelerde Hz. Âdem ile Hz. Havva’dan bahseder. Kılıç Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın cennette beş yüz yıl yaşayıp cennetteki sayısız yiyecekler yediklerinden, sonra yasak olan meyveyi yedikten sonra Allah’ın gazabına uğradıklarından, tövbe ettiklerinden, uzun yıllar birbirlerini bulamadıklarından dolayı acık çektiklerinden bahseder. Şair devam eden dizelerde dünyadaki insanların Hz. Âdem

⁴⁰⁷ Sooronov, *Kazaldar*, 89.

⁴⁰⁸ Sooronov, *Kazaldar*, 155-156.

ve Hz. Havva'dan dünyaya geldiklerini, tarım ile uğraşıp ev yaptıklarını, evcil hayvanlardan yararlandıklarını, kâfir ve Müslüman'ın birbirinden ayrıldıklarını, ikisinin soyunun temiz olduğunu söyler.

“Adam ata, Aba ene	“Âdem Baba, Havva Anne
Beyište bular köp cürdü.	Cennette bunlar çok yaşadı.
Kança daam-cemišten	Sayısız yiyecek meyveden
Beş cüz cılı cep cürdü.	Beş yüz yıl yiyip yaşadı.
Kaar kılıp kudayım	Gazap edip Allah'ım
Bul calganga tüşürdü,	Bu yalana indirdi,
Kabıl bolup tobosu	Kabul olup tövbesi
Kaytıp eköo koşuldu.	Geri dönüp ikisi birleşti.
Adam ata, Aba ene	Adem Baba, Havva anne
Eçen cılı zarıktı,	Uzun yıllar acı çekti,
Biri-birin tabalbay	Birbirini bulamadan
Közdün caşın tıybadı.	Gözünün yaşı kurudu
Adam zaat balası,	İnsanoğlu çocuğu,
Al eköönön tuuldu,	O ikisinden doğdu,
Aştık aydap, üy tikti,	Ekin ekip, ev yaptı,
Tört tülük mal urundu,	Evcil hayvanlardan yararlandı,
Kapır menen musulman,	Kâfir ile Müslüman
Dinin ayırıp bozuldu.	Dinini ayırıp bozuldu.

Bir kançalık tukumu	Birkaç nesli
Dinden ketip kurudu.	Dinden çıkıp yok oldu.
Cer cüzündö adam zat	Yeryüzünde insanoğlu
Al eköönün urugu.	O ikisinin soyu.
Calpı candan artıkça	Bütün candan ayrıca
Barısının tunugu.”	Hepsinin temizi.” ⁴⁰⁹

3.3.3. Tasavvufî Kavramlar:

3.3.3.1. Tövbe:

Sûfî düşünürleri, Allah’a tövbe etmenin, kurtuluşa erenlerin ana sermayesi ve Allah’a yaklaşmak isteyenlerin bir kurtuluş reçetesi olduğunu söyleyerek, tövbe meselesine giriş yapar.⁴¹⁰ Hem sevap hem günah işleme tabiatında yaratılan insanın, günah işlemesinde şaşılacak bir şey olmadığını nazara veren Gazzali, tövbe meselesini, aslına, yani evveline dayandırarak, Âdem(as)’in yaratılış hamurunda, hem iyilik, hem de kötülük olduğunu söyleyerek, günahı, ilk insan ve ilk peygamber olan Adem(as)’den kalma baba mirasına benzetir. Gazzâlî, evladın babasına benzemesinin normal olduğunu, ancak benzemenin tek taraflı değil, her yönden olması gerektiğini vurgular. “*Her ikisi(Hz. Adem ve Havva): Rabbimiz, biz kendimize yazık ettik. Eğer, bizi bağışlayıp, bize merhamet etmezsen, elbette ziyana uğrayıp, kaybedenlerden olacağız*”⁴¹¹ Yine tasavvuf düşüncesinde tövbe syer ü sülûk yolunda ilk makamlardan kabul edilmiştir. Bu noktada şair halkına günahları sebebiyle tövbe etmelerini ve tövbelerin Allah tarafında kabul edileceğini şiirlerine konu edinmiştir. Ayrıca kendi işlediği günahları da Allah’ın affetmesi için dua ettiği görülür:

“Köp künöönü çakırdım.

“Çok günahı işledim.

Bendeçilik kurusun,

Acizlik ettim dünyada,

⁴⁰⁹ Sooronov, *Kazaldar*, 182-183.

⁴¹⁰ Gazzali, *İhya-u Ulumuddin*, (çev: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, c.4, 110.

⁴¹¹ A’raf süresi, 7/23.

Bilinbegen künöyüm,	Bilinmeyen günahım,
Calbarganım bir kuday,	Yalvardığım tek Allah,
Caratuuçu bir özü.	Yaratan tek kendisi.
Aylanayım kudayım,	Kurban olayım Allah'ım,
Keçer beken künöyüm	Bağışlar mı günahımı
Men sıyaktuu itinin.”	Benim gibi köpeğin.” ⁴¹²

3.3.3.2. Şükür:

Kuşeyri şükür kavramını şu şekilde yorumlamıştır. Nimet verenin nimetini saygı ile itiraf etmek demektir. Yahut şükür, nimetin yalnız Allah'tan olduğunu bilmektir ki bu tevhidin esasıdır. Şükürün üç çeşidi vardır. Dilin şükürü, kalbin şükürü, bedeninin şükürü. Kalbin şükürü, nimeti verenin Allah olduğunu bilmektir. Dilin şükürü, Allah'ın verdiği nimeti zikrederek O'na hamdetmektir. Bedenin şükürü ise Allah'ın yasaklarından uzak durup, emirlerini tutmaktır.⁴¹³ Kur'an'da şükür ile imanın gereklerini yerine getirme anlamındaki salih amel arasında kopmaz bir bağ vardır. Nitekim Nahl Sûresinde “*Allah'ın size verdiği nimetlerin helal ve temiz olanlarından yiyin ve eğer gerçekten ona ibadet ediyorsanız Allah'ın nimetlerine şükredin.*”⁴¹⁴ buyurulmaktadır. Bakara Sûresinde de benzer formda yer alan bir âyette “*Size verdiğimiz rızıkların temizinden yiyin ve eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız O'na şükredin.*”⁴¹⁵ şeklinde geçmektedir.

Moldo Kılıç Şamırkan Uulu'nun şiirlerinde tasavvufî unsurlar da dikkat çeker. Örneğin: Onun zorluklardan sonra feraha ulaştığı zamanlarda Allah'a şükrettiği görülür. Aşağıda Moldo Kılıç'ın şükürle ilgili dizelerinden örnekler vardır:

“Bende bilbeyt bergendi,	“Kul bilmez verdiğini,
Unutpaylı körgöndü.	Unutmayalım gördüğümüzü.

⁴¹² Sooronov, *Kazaldar*, 164.

⁴¹³ Kuşeyri, *Risale*, tre: Süleyman Uludağ, İst, 1978, 397.

⁴¹⁴ Nahl sûresi, 16/114.

⁴¹⁵ Bakara sûresi, 2/172.

Kolum künden kungö ayıkkanda

Elim günden güne iyileştikçe

Korkup cürgön baldarım

Korkan çocuklarım

Süyüngöndön ıyladı.

Sevindiğinden ağladılar.

Şükür kıldı kудayga

Şükretti Allah’a

Cakşılıkka arnadı.”

İyiliğe armağan etti.”⁴¹⁶

Bununla ilgili yine meşhur “Zelzele” şiirinde de örnekleri görürüz. Şairin bu dizelerde deprem sırasında yaşadıkları onca olay ve tehlike sırasında Allah’ın onları koruması sebebiyle O’na binlerce kez şükrettiği görülür.

“Min şügürlük kудayga,

“Bin şükür Allah’a,

Saktadı bizdi uşunday.

Korudu bizi öylece,

Kup cakşılık boldu da

Pek iyilik oldu da

Korkunuç bizde köründü,

Tehlike bize göründü,

Zalalı bolup kудay ay!”

Zararı olup ey Allah’ım!”⁴¹⁷

3.3.3.3. Nefs:

Nefis kelimesinin, sözlük manasında olduğu gibi terim manasında da değişik tarifleri yapılmıştır. Beden kalıbına tevdî edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latîfe anlamında kullanılmakta olan nefis, benlik bir şeyin kendi varlığı, anlamında da kullanılır.⁴¹⁸ Nefis, kötü sıfatların; ruh da iyi ve güzel sıfatların mahallidir.⁴¹⁹ Nefis, insanın kötü huylarını terbiye etmesi ile ilgili bir konudur. Ve aynı zamanda da Nefis, insanları kendine köle eden bir unsurdur. Moldo Kılıç bu konu hakkında:

⁴¹⁶ Sooronov, *Kazaldar*, 84.

⁴¹⁷ Sooronov, *Kazaldar*, 194.

⁴¹⁸ Kâsânî, Abdürrezzak, *Letaifu ’l-A ’lâm fî işarâtı Ehli ’l-ilhâm, Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004, 557

⁴¹⁹ Sühreverdî, *Avârifü ’l-Meârif, Tasavvufun Esasları*, 565.

“Napsiñizdi tıybasañ

“Nefsini tutmazsan

Bir kalarsıñ uytatka.”

Sonuçta olursun kepaze” diyerek insanın
nefsine uyması sonucunda kepaze olacağını belirtir.

3.3.3.4. Tevekkül:

Tasavvufta önemli bir makam olan tevekkül, Kur’an’da, her mü’minin riayet etmesi gereken bir fariza olarak yer almaktadır.⁴²⁰ İman, kalbî bir tasdikle inanmayı, tevekkül de, inandığı kimseye güvenmeyi gerektirir. Tevekkülün esasında Allah’a güven ve teslimiyet vardır. Beş vakit namazın her rekâtında okunan Fatiha süresinde “*Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım bekleriz.*”⁴²¹ denilerek, Allah’tan başkasından bir şey beklenmeyeceği sözü verilmektedir. Kuşeyrî (ö. 465/1072), verilen bu söze riayet etmeyerek tersini yapmanın şirk götüreceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Şirk, sadece putlara tapmak değildir. Şirk, Allah’ın dışında, dünyadaki veya ahiretteki bir şeyi tercih etmendir. Allah’tan başkasına dayandığın zaman O’na şirk koştun olursun. Allah’tan sakın ve başkasına dayanma. Allah’tan kork ve başkasına güvenme*”.⁴²² Bu hususla ilgili Moldo Kılıç, şiirlerinde tevekkül muhtevasına oldukça sık yer verdiğini görmekteyiz. Şairin tevekkül ile ilgili söylediği dizeler şu şekildedir:

“Beşiktegi bir bala,

“Beşikteki bir çocuk,

Aman kaldı canıbar.

Sağ kaldı maşallah.

Talkalandı beşiği,

Parçalandı beşiği,

Tobokeldi kılıñar,

Tevekkül ediniz,

Bul öñdöngön “sonundan”

Buna benzeyen “iyiden”

Ayta berse dağı bar.”

Söylesem daha var.”

⁴²⁰ Mâide süresi, 5/23.

⁴²¹ Fâtiha süresi, 1/5

⁴²² Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin, *el-Cevâhiru’l-mensûre*, thk. ve trc. M. Mansur Gökcan, Harf Yayınları, Ankara 2017, 46.

Şair bu dizelerde deprem zamanı bir bebeğin beşiğinin parçalandığını beşikteki bebeğin ise sağ kaldığını söyler. Sonra okuyuculara tevekkül etmelerini söyler. Devam eden dizelerde ise buna benzeyen iyiliklerin daha nicelerinin olduğunu dile getirir.

“Kañtarılıp kara cer,	“Devrilip yeryüzü,
Köçkü cürgön ne coruk.	Göçük yürümesi nasıl iştir.
Oylop akıl cetalbas,	Düşünüp akıl yetemez,
Tobokelde bololuk.”	Tevekkülde olalım.” ⁴²³

Bir başka satırlarda da şu şekilde verilir:

“Zilzala’dan çoçudu,	“Zelzele’den korktu,
Canı çıgıp dalay el.	Canı çıkıp çok halk.
Çoçuganda kantebiz,	Korkunca ne yaparız,
Sakta kудay tobokel.”	Koru Allah’ım tevekkül.” ⁴²⁴

3.3.3.5. Sabır:

Gazzali’ye (ö. 505/1111) göre sabır, nefsin istek ve arzuları karşısında, dinin emirlerini yerine getirmede sebat etmektir.⁴²⁵ Toshihiko İzutsu ise sabrı şöyle tanımlamaktadır: *"Kişinin, içten gelen bir şeyle (sabırla) ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan kararlılıktır. Ruhun belalar ve acılar karşısında itidali muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesidir"*.⁴²⁶ Sabır kavramını Kılıç, şiirlerinde bu şekilde vurgu yapmıştır. Bu dizelerden birkaç örnek şu şekildedir:

“Çıdamı çok eçkidey.	“Sabrı olmayan keçi gibi.
----------------------	---------------------------

⁴²³ Sooronov *Kazaldar*, 198.

⁴²⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 199.

⁴²⁵ Gazzali, *İhya-u Ulumuddin*, c.4, 113.

⁴²⁶ İzutsu, Toshihiko *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Tre. Süleyman Ateş, İstanbul, 1995, 147.

Çıčkılıuu bolso boz bala, Sabırsız olsa genç çocuk,
Çıçkan algan mışıktaı, Sıçan yakalayan kedi gibi,
Çıdamı bolso ar işin Sabrı olsa her işin
Köpkö cagat kıyşıktay.” Uzun süre hoşuna gider.”

Kılıç, sabrı olmayan insanları keçiye, sabırsız genç çocukları ise sıçan yakalayan kedilere benzetir. Eğer işler sabırla yapılırsa uzun süre hoş olacağını söyler.⁴²⁷

3.3.3.6. Zikir:

Sûflere göre zikir, Allah’ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamak ve Allah’ı kalpte hazır tutmaktır. Şöyle de denilmiştir: Zikir Allah’a olan aşırı muhabbetin ya da korkunun etkisiyle gaflet meydanından müşâhede fezasına çıkmaktır. Böylece insan Allah ile ünsiyet peyda eder ve mâsivâdan uzaklaşır.⁴²⁸ Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak anlamlarına gelen zikir hakkında Moldo Kılıç şiirlerinde de sıklıkla bahsetmektedir. Şair aşağıdaki dizelerde şafak yaklaşınca kuşların Allah’ı zikrettiklerini ifade eder:

“Taňa cakın bolgondo “Şafak vakti olunca
Bulbul sayrar abaga, Bülbül öter havada,
Tuş-tuşunan baarısı Her taraftan tüm canlı
Tespe tartar kudaaga, Tespih çeker Allah’a”⁴²⁹

3.3.3.7. Nur-ı Muhammed:

Aşağıdaki dizelerde de Kılıç, yüzyılda bir gerçekleşecek olan deprem ile ilgili kitaplarda bahsi geçtiğini ve bu tür olayların da Allah’ın kudretinin delili olduğunu anlatır. Dolayısıyla insanoğlunun çaresizliğini, tek Allah’ın kurtarabileceğini ve

⁴²⁷ Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 56.

⁴²⁸ Serrâc, *el-Lüma Serrâc*

⁴²⁹ Sooronov, *Kazaldar*, 166.

peygamberimizin şefaatinde ümit edeceklerinden bahsetmektedir. Bunun yanında Hz. Peygamberi nur olarak ifade etmektedir.

Sûfî düşüncenin ilk dönemlerinde Nûr-ı Muhammedî konusu ele alınırken öne çıkan isimlerden birisi de Cafer-i Sâdık (ö.765)'tır. Cafer-i Sâdık hurûf-ı mukattaadan 'Nûn' harfi ile başlayan Kalem sûresi'nin ilk âyetini⁴³⁰ ele alırken 'Nûn'u, Allah'ın varlıkları kendisi sebebiyle yarattığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bahşedilen "ezeliyet nûnu" olarak nitelemektedir. Allah, bütün nûrları Hz. Muhammed'in nûrundan yaratmıştır. Tasavvuf literatüründe bu görüşü dile getiren ilk sûfî Sehl b. Abdullah (ö.896) kabul edilmektedir. Sehl b. Abdullah, bu konuda Allah'ın kendi nûrundan önce Hz. Muhammed'i yarattığını belirterek Muhammedî hakikatin, âlemin varlığından önce gerçekleştiğine işaret etmektedir. "*Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.*"⁴³¹ âyetinin tefsirinde Âdem'i, Muhammed'in nûrundan (s.a.v.) izzet çamurundan yarattığını ifade etmektedir.⁴³² Sehl b. Abdullah, Arâf sûresinde ise bu konuyla ilgili zürriyetin üç çeşit olduğunu, birincisinin Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i yaratmayı murâd edince, kendi nûrundan bir nûr yarattı. Bu nûr, azamet hicabına varınca, Allah'a bir secde etti. Allah, onun bu secdesinden içi ve dışı nûrdan bir cam şeklinde sütun (*amud*) yarattı. İçinde Hz. Muhammed'in *ayn*'ı (özü) kabul edilen bu sütun (*amud*), iman tabiatıyla Allah'ın huzûrunda milyon (*elfu elf*) sene hizmet etti. Söz konusu bu tabiat, imanın *ayne'l-yakîni, yakînin mükâşefesi*, ve *Rabb'in müşâhedesi* idi. Allah ona mahlûkâtı yaratmadan milyon (*elfu elf*) sene önce, müşâhedeyi lütfetti.⁴³³

"Abalı sözüm bismilla.

"Evvel sözüm besmele.

Ayta bersek söz mında,

Söyleyecek söz burada,

⁴³⁰ Kalem sûresi, 68/1.

⁴³¹ Bakarâ sûresi, 2/30.

⁴³² Sehl b. Abdullah, "*min Tîni'l-İzzeti min nurî Muhammed*" ifadesini kullanmaktadır.

⁴³³ Sehl b. Abdullah Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, nşr. Muhammed Basil Uyunu's-Sud, Beyrut, 2002, 15.

Kitepterde bir bolcop,
Korkunç boloor cüz cılda.
Nur Mukambet paygamber.
Ümütkörbüz köp candar,
Sakta kудay pendeni.
Aldanın işi uşunday.
Amanat pende kurursun,
Akıl cetpes karasa,
Kudurettin cumuşun.
Cer düynönün tuylatıp,
Kördünbü mınday kılışın.

Kitapları okuyunca,
Felaket olur yüz yılda.
Nur Muhammed peygamber.
Ümitliyiz hepimiz,
Allah insanları koru.
Allah'ın işi böyledir.
İnsan emanettir,
Aklın yetmez bakınca,
Yaradan'ın işine.
Yer âlemin sızlatıp,
Bak seyret yaptıklarını.”⁴³⁴

Moldo Kılıç'ın bunların dışında şiirlerinde sofı/sufilere de yer verdiğini görmekteyiz:

“Kayratı bar sopular
Kara temir çoyunday,
Kayratı çok kam sopu
İt mülçügön moyunday.
Alal cürgön sopunun
İrskısın kañçalık,
Kудay özü cetkizer,

“Gayreti olan sofular
Kara demir dökme demir gibi,
Gayreti olmayan ham sofı
Köpeğin kemirdiği boyun gibi.
Helâl yaşayan sofunun
Rızkını ne kadar
Allah kendisi ulaştırır,

⁴³⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 192.

Kızıl altın kenindey.

Kızıl altın madeni gibi.

Kılğan işi tap-taza,

Yaptığı işi tertemiz,

Üşür bergen egindey.”

Vergi olarak verdiği ekin gibi.”

Şair, Allah yolunda, Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmeye gayret eden sofuların kara demir gibi sağlam olduklarından, gayreti olmayan sofuların ise köpeğin kemirdiği boyun gibi nefsinin de kendini kemirdiğinden söz eder. Kılıç, dizelerin devamında helâl hayat yaşayan sofunun rızkını Allah’ın ulaştırdığını, yaptığı işin kızıl altın madeni gibi değerli olduğunu söyler.⁴³⁵

Moldo Kılıç’ın bir diğer eseri *Kıssa-i Zilzala (Zeelzele Kıssası)* 1911 tarihinde meydana gelen büyük depremin tesirinde yazılmıştır. Aynı sene Kazan şehrinde yayınlanmıştır.⁴³⁶ Bu eserde XX. yüzyılın başındaki Kırgızistan’ın kuzeyindeki Çon-Kemin şehrinde gerçekleşen büyük deprem felaketini ele almıştır. Bahsini ettiğimiz Çon-Kemin şehrinde 1910 yılında yaşanan korkunç depremin neticesinde birçok mal ve can kaybı yaşandığı, birçok evin harap olduğu bilgisi tarihi kayıtlarda araştırma yapan tarihçi Kıyas Moldokasimov tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “Almatı’daki arşivlerde Moldo Kılıç’ın şiirlerindeki hadiseler ve ondaki kahraman karakterler ile ilgili birçok bilgilere rastlamak mümkündür. Örnek olarak, şairin herkesçe bilinen *Zilzala* isimli şiirinde yaşanan tahribat ve can kaybı hakkında malumatlar kaydedilmiştir. 1910 yılının aralık ayında Çon-Kemin, Çilik ve Çon-Aksu bölgelerinde 10-11 şiddetinde olan depremde 452 insan ölmüş 740’dan fazla kişi yaralanmış: 1094 ev ve 4545 çadır harap olmuştur. 13 binden fazla sığır ve küçük baş hayvan (koyun ve keçi) telef olmuştur. Bu tür bilgiler bugüne dek arşivlerde korunmuştur.”⁴³⁷ Onun özellikle hayata, doğaya ve bu felakete olan dini bakış açısı özellikle bu eserde daha net yansıtılmıştır. Depremin nedenleri toplumsal hayattaki birtakım olumsuzluklara ve dinden git gide uzaklaşan topluma bir ceza olarak gönderildiği görüşünü ifade etmiştir. Bu konuda duyduğu bir hadisten de bahseder:

⁴³⁵ Kundakçı, *Kırgız Zamane Edebiyatı*, 56-57.

⁴³⁶ Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 145.

⁴³⁷ Kıyas Moldokasimov, “Moldo Kılıçka Baylanıştuu Arhivdik Uçkay Darekter”, Moldo Kılıç, (ed) Nazarkul İşkeev, (Bişkek, Turar Yayınevi, 2017), 556-557.

“Adisten ukkan bul sözüm,

Adam bende şumınan,

Kara cer mintip termeler.”

“Hadis olduğunu duyduğum bir söze göre,

İnsanoğlunun kötülüğü sebebiyle

Kara yer böyle sallanır”⁴³⁸

O bu depremin ahiret alameti olduğunu ve yaşananlar üzerinde düşünülmesi gerektiğini belirtir. Kılıç hadisi

“Alamattın belgisi

Oylosunuz carandar

Akır zaman şumdugu

Kara dacaal cacucdar

Çıkar bolcol boldubu?

Kitepterde mazmunu

Kelip turat çındığı.”

“Alametin işareti,

Düşünsenize dostlar,

Ahir zaman felaketleri,

Kara Deccal Yecücler

Çıkma vakti oldu mu?

Kitaplarda bu durumun,

Gerçek olduğu söylenir.”⁴³⁹

“Din musulman agayın.

Saktaguuçu kadayım

Akır zaman belgisi.

Sizge bayan kılayın

Kitepterde sözü bar.

İnanbasan tabayın

Zaman anday bolmogu,

“Din kardeşim Müslümanlar.

Koruyacak olan Allah,

Ahir zaman işaretini.

Size beyan edeyim,

Kitaplarda sözü var.

İnanmazsan bulayım,

Devir böyle olunca,

⁴³⁸ Tazabek, Samaçin, *Kılıç-cazuuçu akın, XIX cana XX kılımdın başındaki Kırgız adabiyatının tarihini*, (Furunze: Kırgızmambas, 1948), 77.

⁴³⁹ Samaçin, *Kılıç-cazuuçu akın*, 33.

Cerge buzuk tolmogu.

Yeryüzüne kötülük dolunca.

Ar sonundu iş çigar,

Türlü felaketler çıkar,

Mına uşul bolcolu.”

İşte budur misali.”⁴⁴⁰

Hiz. Peygamber (s.a.v)’e imân, sünnete bağıllık, O’nun şeriatına kayıtsız şartsız tâbî olmakla ilgili sûfîlerin sürekli vurguladıkları hususlar çok önemlidir ve tasavvuf araştırmacıları tarafından yoğun şekilde incelemeye tabi tutulmuştur.⁴⁴¹

Bu dizelerde de deprem anını ve doğada ne tür olayların gerçekleştiğinden ve canlıların o dehşet anını nasıl korku ve çaresizce geçirdiğinden bahseder.

“Too buzulup, taş kulap,

“Dağ yıkılıp taş yuvarlanıp

Cer carılıp, car nurap,

Yer yarılıp yer yıkılıp

İt büt köndün barısı,

Köpeklerin hepsi

Ulup-unşup çurçurap

Yüksek ses çıkardı uluyarak

Can aluuçu keleerdey,

Can alıcı gelir gibi

Çoçup turduk zırkırıp

Korkup kalktık hızlıca

Kuday Özü saktasın,

Yalnız Allah korusun

Asman, cerler buzulup,

Gök, yerler yıkıp

Ketebi dep bırkırıp.

Gider mi deyip parçalanıp

Matoondo töö bışkırıp

İpinde deve aksırıp

At kişinep koşkurup

At kişneyip tıksırdı

⁴⁴⁰ *Iyman Carçıları*, 177.

⁴⁴¹ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, 328-9; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1995, 147 vd.; Demirci, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediye”, DİA, XV, 180; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, 95 vd.

Taş koroolor kaldırap

Taştan koyun ağılları gürleyip

Eçki, koydun baarısı

Keçi koyun hepsi

Ürküp çıktı çüçkürüp.

Ürküp çıktı aksırıp

Ökümü küçtüü kудaydın

Hükmü güçlüdür Allah'ın

Ötkörö kıyın iş boldu

Aşırı zor iş oldu

Ölümdü eske tüşürüp.”

Ölümü akla düşürdü”⁴⁴²

Şiirin devamında da Hüküm sahibi olan Allah'ın depremle insanların aklına ölümü düşürdüğü açıkça anlaşılır. Eceli gelmiş insanların yapabileceği birşeyin olmadığından ve eceli gelmemiş olanların da bir şekilde kurtulup hayatta kaldığını anlatır.

“Töşöktögü adamdın,

“Yataktaki adamın,

Biri ölüp, biri bar.

Birisi ölüp, birisi var

Kayda bolsa alaamat,

Nerede olsa felaket,

Acalduuga calugar.

Eceli gelene rastlar.

Acalı çok adamdar,

Eceli gelmemiş adamlar,

Çığa kaçıp kutuldu.

Dışarı çıkıp kurtuldu.

Tagdır cetken bendeler,

Eceli gelen kullar

Tamda kalıp tutuldu.”

Evde kalıp yakalandı.”⁴⁴³

Yine şiirlerinin arasına insan da olsa hayvan da olsa ecel geldiğinde başa gelen ölümden kurtulamayacağını ekler:

“Başka kelgen ölümdön

“Başa gelen ölümden

⁴⁴² Sooronov, *Kazaldar*, 164-165.

⁴⁴³ Sooronov, *Kazaldar*, 195.

Can-canıbar kutulbas.”

İnsan, hayvan kurtulmaz.”⁴⁴⁴

...

“Acal cetip kün bütsö,

“Ecel gelip gün bitse,

Ölümgö çok ilacım.”

Ölüme yok ilacım.”⁴⁴⁵

Kılıç böyle durumda da arkadaşlarına tavsiyede bulunarak, ölecekleri zaman da iman ile ölmelerini tenbih eder. Hatta son dizelerde de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den imanlarını korumak için yardım istediği görülür.

“İyman tile agayın,

“İman dileyin dostlarım,

Baarıñ, mendey, men desen.

Hepiniz, benim gibi inanıyorsanız.

Ölör çakta ar kimdin

Ölüm anında herkesin

İyman bolsun coldoşu.

İman olsun arkadaşı

Altı kelme, beş namaz,

Altı kelime-i tevhid, beş namaz,

İymanıñdın küböşü.

İmanının şahidi.

İymanıma cardam ber,

İmanıma yardım et,

İyman-Asan, Üsöyün.”

İman Hasan, Hüseyin”⁴⁴⁶

Aşağıdaki dizelerde ise bu dünyanın bir de öbür tarafı olduğundan, orada insanın her yaptığı işten sorguya çekileceğinden ve dolayısıyla nefsin arzularına kanmadan insaflı olmak gerektiğinden bahseder.

Akıretke barganda.

Ahirete gittiğimizde.

Adam bende tergeler,

İnsanoğlu irdeler,

⁴⁴⁴ Sooronov, *Kazaldar*, 172.

⁴⁴⁵ Sooronov, *Kazaldar*, 179.

⁴⁴⁶ Sooronov, *Kazaldar*, 166.

Bendenin kılğan künösün,	Yapmış olduğu günahı,
Özü turgan cer körör.	Kendisi yaşayan yer görür.
Kaysı sözüm aytayın.	Hangi sözüm söyleyeyim.
Karap turcu pendeler,	Bakar durur insanlar,
Can amanat bolgon son,	Can emanet olduktan sonra,
İnsap kılsak on keler.	İnsaf etsek iyi olur.
Napiske kılsan kanaat.	Nefsine hakim olursan.
Iymanın boloor salamat,	İmanın olur kuvvetli, ⁴⁴⁷

Netice itibarıyla Moldo Kılıç'ın kaleme almış olduğu eserlerinde karşılaştığımız kavramlar, insan, nefis, ahir zaman, iman ve ölüm gibi dinî tasavvufî kavramların çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Zira diğer ozanlar gibi, Kılıç'da yazmış olduğu şiirlerinde Allah'ın varlığı, birliği, ve adaletliği gibi hususları vurgulamaktadır. Demek ki, Kırgız halk ozanlarının izlemiş oldukları yöntem, halkın dindarlaşması açısından yapmış olduğu gayretler, Yesevî'nin bırakmış olduğu mirasa sahip çıkmalarının bir diğer örneği olarak algılanabilir.

3.4. Nurmoldo Narkul Uulu (1838-1920)

3.4.1. Hayatı ve Eserleri:

Yazar ve düşünür, aynı zamanda eğitimci olan Nurmoldo Narkul uulu 1838 tarihinde Kırgızistan'ın bugünkü Celalabad iline bağlı Ala-Buka ilçesinin, Koş-Terek köyünde dünyaya gelmiştir. 1920'de aynı köyde vefat ettiği söylenmektedir. Nurmoldo köklü bir aileden geldiğini ve atalarının, han saraylarında ilim merkezlerinde İslam dininin araştırılması ve Kırgız toplumu içerisinde yaygınlaşmasını sağlayan önemli şahsiyetlerden olduğu söylenmektedir. Manas destanı hakkında ilk yazılı bilgi veren tek

⁴⁴⁷ Sooronov, *Kazaldar*, 187.

kaynak *Mecmû'ati't-Tevârih*'in yazarları İmam Seyfeddin Âksıkendi ve oğlu Nurmammed, Nurmoldo'nun dedelerindendir.⁴⁴⁸

Daha önceki dönemlerde, Nurmoldo hakkında pek fazla çalışma olmamıştır. Bağımsızlığı kazandıktan sonra Nurmoldo'nun, hayatı ve eserleri araştırılmaya başlamıştır. Babasının Narkul olduğu, atalarının: Moldo Temir, Kara Kıçkaç, Moldo Kırgız, Nurmukhammat, Moldo Saipidin, Abaskhan, Churchar, Alichur olduğu söylenir.⁴⁴⁹ Bu konu hakkında bir diğer görüş ise halk edebiyatı eserlerini toplayan, dolayısıyla Nurmoldo Narkul uul'nun eserlerini de derleyip kitap haline getiren Kalmurat Rıskulov ozan hakkında, “Nurmoldo Narkul uulunun Tarcımalınan” “Nurmoldo Narkul uulu'nun Hayatı” adlı makalesinde şu şekilde ifade etmektedir: “Dedeleri hayatlarını Aksikent şehrinde geçiren Saypidin Hoca efendi Abbas Aksikentiy, onun oğlu Nooruz ve Muhammed Aksikentiy, Fars olmayı benimseyen Kırgızların, Bağış boyundan Çike-Bağış (Çiykikil-Bağış) soyundan geldiğini dile getirmektedir. Dedelerinin halk arasında Kırgızların milli çalgısı olan kopuzla, halkı aydınlatan biliğe ve beraberliğe davet eden şarkılar okuduğu söylenir. Kırgız şairleri hakkında araştırmalar yapan merhum Caki Taştemiroy'un 1973 yılında basılmış olan *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki, Kırgız Halk Ozanlarının Bibliyografisi* adlı kitabı günümüzde bibliyografi alanındaki öne çıkan bir eser konumundadır. Bu eserin “Atışmalar” adlı bölümündeki: Nurmoldo ile Cenicok arasındaki ünlü atışmada Nurmoldo'nun Cenicok'a şu şekilde karşılık verdiğini görüyoruz.

“Aksıdan kelgen Nurmoldo,

“Aksıdan gelen Nurmolla,

Şariyat menen sençilep,

Şeriat ile söyleyip,

Aytışıp körgön bir coldo”⁴⁵⁰

Yarışa çıktı bu yolda”

Ozan kendinden bahsederken, Kırgızistan'ın güneyinden Aksı yerleşim bölgesinden geldiğini ve şeriat ilimlerine hakim olduğunu vurgular. Halk arasında dinî konuları içeren mâniler okuyan Nurmoldo, fazla zaman geçmeden ünlenir ve hakl meclislerine davet

⁴⁴⁸ Abdılcaan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV,(Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012), 198; Sovetbek Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, (Bişkek, Erkin Too yay), 2005, 5.

⁴⁴⁹ Abdılcaev, *Muras*, 413.

⁴⁵⁰ Alahan, *Beş Moldo*, 31.

edilmeye başlar. Dolayısıyla ona nispet edilen “hoca” “damılla” “moldo” gibi mahlasların halk tarafından verildiği ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle onun dinî eğitim alması, kültürel şartların gereksinimleriyle örtüştüğü bilinmektedir. Nurmoldo’nun dedeleri Aksikent şehri şiddetli bir depreme uğradıktan sonra 1620 senesinde Namekent (Nemangan) şehrine taşınırlar. Dedesi orada Kırgız halkını bulduğuna sevinerek orada dünyaya gelen çocuğuna Kırgızbay adını vermiştir. Kırgızbay Aksikentiy akıllı ve edep ehli olarak yetişir ve ata toprakları olan Çanaç Mincaşar’dan çam ağaçlarından kereste hazırlatarak bunları at, deve ve öküzlerle getirtip Nemangan şehrine büyük bir medrese inşaa ettirdiği bilinmektedir. Kırgızbay büyük imam olduğu için medreseye de İmam Kırgız medresesi adı verilmiştir. Nemangan’daki Kırgız-Kıpçak bilginlerinin yardımıyla 1912 yılında tuğla malzemeden önceki yaptırdığı iki katlı medresenin aynısını yaptırmıştır. Bu medrese de İmam Kırgız medresesi olarak adlandırılmış ve bugüne kadar ulaşmıştır.”⁴⁵¹ Kalmurat Rıskulov bu ifadelerinden sonra Nurmoldo’nun İmam Kırgız’a kadarki soyunu şu şekilde sayar: “Nurmoldo’nun babası Narkul, onun babası Moldo Temir, onun babası Karakıçkaç, onun babası Atıcok, onun babası da İmam Kırgız’dır.”⁴⁵²

Nurmoldo dokuz yaşına geldiğinde Koş-Terek köyündeki bir mescitte ilk tahsilini almıştır. Ona ders veren molla, çocuğun çok zeki ve kabiliyetli olduğunu fark ederek iki yıl eğitim gördükten sonra Namangan’daki Moldo Kırgız Medresesi’ne göndermiştir.

Nurmoldo bu medresede hem eğitim almış hem de müderrislik yaparak kendisini geliştirmeye çalışmıştır. Daha sonra ilim yolculuğunu Hindistan’ın Keşmir şehrinde devam ettiren Nurmoldo, bir şiirinde "Keşmir büyük bir şehir, kimse beni tanımıyor" diyen ozan beş yıl boyunca orada yaşadı ve daha sonra Mekke, Medine’ye kadar gidip, oralarda çok fazla deneyim kazandıktan sonra doğup büyüdüğü köyü Ala-Buka’ya geldiği söylenmektedir.⁴⁵³

Nurmoldo âlim, seyyah, ozan, evliya, hikâyeci, sıfatlarıyla da halk arasında hatırı büyüktür. Nurmoldo, ilk kez camii okulunda Kırgızların milli değeri olan Manas

⁴⁵¹ Nurmoldo Narkul Uulu, *Moldo Kırgız Medresesindeki İrlar*, haz. Kalmurat Rıskulov, (Ala Buka Rayonduk Basması, 1997), 86.

⁴⁵² Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, (Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012), 199.

⁴⁵³ Saparaliev Dinara, *Nurmoldo-çok yönlü önder insan*, 12.12. 2018, 56.
<https://aimak.kg/janylyktar/madaniyat-bilim/45654-nurmoldo-k%D3%A9p-kyrduu-uluu-insan.html>

destanını okutmuş ve anadilde eğitim veren eğitimci olarak tarihe geçmiştir. Nurmoldo pek çok ülke gezdiğinden dolayı ona seyyah lakabı verilmiştir. Orta Asya'nın neredeyse tamamını gezdiğini ve Kırgızistan'ın kuzeyinde ve güneyinde bulunan doğal zenginliklerini iyi derecede bildiği söylenmektedir. Nurmoldo'ya atfedilen evliya tabiri, halk arasında söylenen bilgilere göre Nurmoldo, hastaların iyileştirdiğini ve gözleri kör olanları tedavi ettiğinden kaynakladığı kanaatindeyiz.⁴⁵⁴ O körlerin gözlerini iyileştiren, sağırın kulaklarını açan, felçlileri ayağa kaldıran üstün yetenekli tabipti ve aynı zamanda gelecekteki olayları önceden öngörebilen bilge bir evliyaydı. Bununla ilgili yani Nurmoldo'nun velî bir kimse olması hakkında (şair Altınış Munduzbayev'in söylediğine göre) Barpı şöyle demektedir:

“Catkırıp cüzdöy beytaptı	“Yatırıp yüz hastayı
Alakan şiltep bir çaptı	Eline elin vurunca
Tura keldi baarisı	Hepsi ayağa bir kalktı
Körsötköndöy bolup göykaptı	Göstermiş gibi göykapı
Oluya akın Nurmoldo	Evliya şair Nurmoldo
On meçit kurup zer taptı”	On mescit yapıp altın buldu.” ⁴⁵⁵

Yine Kırgız Bilimler Akademisi'nin El Yazmalar Vakfına ait eserindeki “Pende” (Kul) şiirinde de onun kerâmetleriyle ilgili menkıbeleri dikkat çeker. “Barık-Akçe”de anlatılan hikâyeye göre bir gün Nurmoldo Kasan pazarına gitmiş. Orada arkadaşlarına rastlamış ve onlar da “bize erik al, paramızı unutmuşuz” diye şaka yaparlar. Rivayete göre yanında parası olmayan Nurmoldo'nun kerâmetiyle o eriğin yaprağı akçeye dönüştürmüş ve Nurmoldo arkadaşlarına bir kova erik almıştır.⁴⁵⁶

Nurmoldo şairdi, onun şiirleri sade, sözleri keskin anlatım dili güçlü ozan idi. Dinî bilgileri şiire dökerek anlatma yeteneğiyle öğrencilerinin aklında kalmıştır. Onun eserleri Bolşevik ayakları altında ezilmeye mahkûm edilmiş olsa da yaşadığı çağın gerçekleri ile

⁴⁵⁴ *Iyman Carçıları*, 212.

⁴⁵⁵ Nurmoldo Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Riskulov, Calal-Abad, 1995, 5.

⁴⁵⁶ Akmatiev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 205.

kendi gerçeği arasında ahenkli zikzaklar dokuyabilimiştir. İrticalen şiirler söyleyen ozana filozof, halk pedogoğu, sufi kimliğiyle de hatırlandığı bilinir. Yasaklar çağı olan zamanını kendi şiir labaratuvarında itinayla damıtmış ve bir kültürün şairi, “Türkistan’dın danktuuu uulu” “Türkistan’ın saygıdeğer oğlu” olarak kısıtılmış sesiyle, Yunus misali haykırışları olduğu söylenir.⁴⁵⁷ O, Rus İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadelede Kırgız halkının direnişini haklı bulmakla birlikte, çok kayıp vermeden bu durumdan çıkmanın yolunu önerir şiirlerinde. O’nun Sovyet hükümeti döneminde din, şeriat, inanç, ahlak, peygamberler gibi konularda söylemlerde bulunup, kıssalar anlattığı, bu yöndeki düşüncelerini şiirlerine döktüğü bilinmektedir. Aynı zamanda şiirlerinde ve söylemlerinde yer alan din, şeriat gibi meseleleri şahsi hayatında yaşayan bir kişi olarak aktarılmaktadır. Nurmoldo’nun İslam dinî hakkında söylediği sözler, verdiği öğütler yansıttığı düşünceler, hayat tarzı ile bütünleştiği için edeb, ahlak, hayat, ölüm ve iman hususlarındaki sözleri, halk arasında yaygınlaştığı söylenir.⁴⁵⁸

Nurmoldo, eserlerini kâğıda yazan ve aynı zamanda ozan olan bir şairdi. Sovyet döneminde mollalara ve İslam âlimlerine yönelik olumsuz tavırdan dolayı onun yazma eserlerin kaybolduğu, zamanın gazabından korkan akraba ve torunların kasten eserlerini gizledikleri, bir kısmını da imha edildiği söylenir. SSCB sırasında Nurmoldo hakkında neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Bağımsızlıktan sonra onun "Zamana" ve "Moldo Kırgız medresesindeki şiir" adlı iki küçük kitabı yayınlandı. Kalygul, Moldo Niyaz, Moldo Kylyç ve diğer Zamancı şairlerin aksine, Nurmoldo’nun "Zamana" şiiri, şairin kendisinin yaşadığı dönemle ilgili düşüncelerini olumlu yönde değerlendiren bir eserdir. Nurmoldo hakkında halk arasındaki şifahi bilgiler K. Ryskulov tarafından toplanmıştır. A. Kakeev’in "Nurmoldo’nun Felsefesi", S. Baigaziev’in "19. yüzyılın ilk aydınlatıcı pedagogu ve anadilinin bilge bir vatanseveri olan Nurmoldo" adlı çalışmaları mevcuttur. O kendi şiirlerini, destanlarını kağıda yazmıştır. Onun yaklaşık 10 adet el yazısıyla yazılmış şiir kitabı olduğu bilinmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Nurmoldo kendi döneminin alimi, evliyası, tabipçisi olarak tüm Türkistan'a nam salmış şahsiyetlerden olduğu söylenir. Talebelerinden olan Nazarmat Cayloobay uulu hocası hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "Ustadımın kendi ismi Nur idi. Daha sonra okuma yazma öğrenince

⁴⁵⁷ Ayşen Koca, Ergün Koca, “Kırgız Edebiyatının Yunus Emresi Nurmoldo”, I. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmalar Sempozyumu*, cilt II, 18-21 Mart, 2014. 633.

⁴⁵⁸ Ayşen Koca, “Ergün Koca, Kırgız edebiyatının Yunus Emresi Nurmoldo”, 638.

Nurmoldo denildi. Onu sadece bizim yaşadığımız çevre değil, o dönemin ilim ifran merkezleri de iyi tanırdı. Mekke, Medine, Kaşmir, Pakistan, İstanbul, Kırım, Semerkand, Buhara, Kazan ve buna benzer yerden gelenler "Türkistan'ın ak eşeni var mı?" "Alaş'ın ak eşeni nerede?", "Turan'ın ak eşeni evinde mi?" diye seslenerek onu ziyarete gelirlerdi. Buna örnek verecek olursak; hanımı Tolgonay Nurmoldo'nun kızına şöyle dediği kaleme alınmıştır. "Kızım Aysulum! Menin aytkanımdı kulağına bekem kuyup al. Atandın ismı Nur ele. Moldoluktu özdöştürüp Nurmoldo atıktı. Ar caktan kalgender ar başkaca uluktap ataşçu. Mekke, Madinadan, Kaşmirden, Pakıstandan, İstanbuldan, Kırımdan, Samarkanttan, Bukaradan, Kazandan c.b.u.s. caktardan kalgender: "Türkistandın ak eşeni barbı?"- deşip dobuş salıp kelişet bolçu"⁴⁵⁹ Bir başka eserinde ise Nurmolda kendisini soranlara tanıtırken "İşan/şeyh" olarak bahseder. Bu ifadesi de bize gösteriyor ki dönemin tanınmış, muşhur mollalarından biri olduğunu ispatlamaktadır.

"Alaşının Akeşen,	"Alaş'ından Ak İşan,
Aytıbatat salamn.	Yollamakta selamın.
Türkistandın Akeşen,	Türkistandan Ak İşan,
Taratıbatat salamın.	Yayıyordu selamın,
Turanının Akeşen,	Turan'ın Ak İşan'ı
Taazim kılat salamın."	Saygıyla sundu selamı." ⁴⁶⁰

Nurmoldo, kendi yaşadığı dönemin aydını olarak bilinmektedir. Onun yetiştirdiği talebelerinden Nazarmat Cayloobay Uulu, ustası hakkında şu cümleleri ifade etmektedir: "Hocamız Nurmoldo, Farsça yazılan *Mecmû'u't-tevârîh* isimli eseri bize hem okutuyor hem de onu açıklayıp güzel bir üslupla anlatıyordu."⁴⁶¹ O türk halklarının tarihini, Kur'an'ı, dinî bilgilere ve doğu edebiyatına hakim olduğunu düşünüyoruz. Bunun yanı sıra kırgız halk şifahi kültüründeki destanları, şiirleri ezbere söylediğini, Manas destanından parçalar okuduğu bilinmektedir. Onun Manas destanını birkaç dilde

⁴⁵⁹ Nurzat Kazakova, *Kırgız Oozeki Çıkarmaçılığı*, Adabıyat Kündörü Seminarı, Bişkek, 2012, 3.

⁴⁶⁰ Kayıpov, "Kırgız Edebiyatı I-II", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 295-296.

⁴⁶¹ Sovetbek Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, (Bişkek, Erkin Too yay, 2005), 12.

söylediğini öğrencisi Tokmoldo şöyle anlatır: "Büyük alim, evliya, müderris Nurakem Merkezi Asya'da Pişpek, Taşkent, Aşkabat taraflarda Kırgız dilinde söylerdi. Kırgızca'yı çok iyi bilmeyen Düşanbe, Semerkand, Buhara, Kazan, Ufa, Kırım, Ürümçi, İstanbul gibi yerlerde ortak Türkiy lehçelerde anlatırdı. Kabil, Keşmir, Mekke-Medine gibi şehirlerde ise arap dilinde kendi şiirlerini, eserlerini söylediğini ve buna müteşekkik olanların ona verdikleri hediyeleri bana göstermiştir"⁴⁶² diyerek hatırasını dile getirir.

Kırgız Bilimler Akademisi'nin El Yazmalar Bölümü'nde de yukarıda zikri geçen "Pende" "Kul" adlı şiirinden başka bir eseri daha bulunmamaktadır. Onun ilk kitabı Kalmurat Riskulov tarafından 1995'de yayımlanmıştır. Bu kitabın gazeteci Kamçıbek Kambarbekov 1838-1920 Nurmoldo hakkında giriş sözünü yazmıştır. Kitap, Zamana başlığıyla 1995 yılında Celal-Abad'da 1000 nüsha olarak basılmıştır.⁴⁶³ Kitapta, gerek Nurmoldo'ya ait olan gerekse Nurmoldo hakkında olan Zamandaştarı Nurmoldonu Sıpataganı "Zamandaşları Nurmoldo'yu Tanıtması", "Nurmoldo Zamandaştarın Münözdögönü", "Nurmoldo Zamandaşlarını Tanıtması", "Zamana", "Zaman", "Oylonçu" "Düşün", "Nasip Buyruk", "Bir Allah", "Bir Allah", "Ömür Cana Ölüm", "Ömür ve Ölüm", "Adam Ata", "Âdem Baba" adlı şiirlerin yanında ve *Nurmoldo Tuuraluu İkayalar "Nurmoldo Hakkında Hikâyeler"* başlığı altında, onun veli bir kimse olduğunu yansıtan "Barik Akça", "Barik-Akçe", "Duduktun Süylöp İyişi", "Dilsizin Konuşuvermesi", "Azizdin Aalamdı Körüşü", "Azizin Âlemi Görmesi", "Şaldın Cügürüp Ketiş", "Engellinin Yürüyüşü", "Eşek Bolgon Eşmat", "Eşek Olan Eşmat", "Basmaçılar Cığaçın Apkelgen Meçit", "Eşkiyaların Ahşabını Getiren Mescit" isimli küçük nazım ve nesir şeklindeki hikâyeler bir araya getirilmiştir.⁴⁶⁴

3.4.2. Şiirlerindeki Dinî ve Tasavvufî Motiflerin Değerlendirilmesi:

Nurmoldo Narkul uulunun şiirlerinin konusu çok çeşitlidir. Onun 2003'te yayınlanan şiirlerine baktığımızda aytış, selamlaşma şiirleri, nasihat-öğüt şiirleri, felsefi şiirleri, ağıtlar, dinî konulardaki şiirleri olduğunu görmekteyiz. Onun şiirlerindeki kafiyesi, içerdiği anlamı, geleceği öngörebilen bilgeliği, belagat sahibi olduğu her bir şiirine yansımaktadır. Fakat genel anlamda bakıldığında zaman Nurmoldo'nun şiirlerinde iki temanın ağır bastığını

⁴⁶² Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, 67.

⁴⁶³ Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 200-204.

⁴⁶⁴ Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 231.

görmekteyiz. Bunlardan birincisi “zamana-zamandan şikâyet” teması ikincisi de dini-tasavvufi temalardır.

3.4.2.1. Yaşadığı Çağın Tasvîri:

Nurmoldo, Moldo Niyaz, Arstanbek, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo gibi “zamana” konusunda da birçok şiirleri olan zamançıl- zamanist şairlerden biridir aynı zamanda.⁴⁶⁵ Diğer zamanist-zamançıl şairler gibi Nurmoldo da XIX. yüzyılın bütün olumsuzluklarını görmüş geçirmiş ve bu zaman diliminin kendi üzerindeki etkilerini şiirlerinde yer vermiştir. Yaşanılan zor zamanların ancak manevi bir güçle aşılabileceğini düşünmüş, dinî herhangi bir konuyu konuşmanın bile yasak olduğu kritik bir dönemde halkı bilinçlendirme amacıyla şiirlerinde dinî motifleri açıktan açığa işlemekten, dini tasavvufi öğretilerde bulunmaktan çekinmemiştir. Ve bunu şiirlerinde de sık sık dile getirmiştir. Örneğin:

“Zaman caman degenge	“ Zamanı kötü diyene
Zarlap kaygı cegenge	Ah çektikleri üzüntülere
Tabış kerek bir ayla”	Bulmak gerekir bir çare.” ⁴⁶⁶

Büyük düşünür ve bilge şair kendi dönemindeki diğer şairler Kalygul, Moldo Niyaz, Arstanbek ve Moldo Kylych gibi Nurmoldo da zaman konusunu ele almıştır. Ancak Nurmoldo'nun bu konudaki açıklamaları, çağdaşlarınınkinden oldukça farklıdır. Geçen yüzyılın Zamancı şairlerinin eserlerinde karamsarlık hâkim iken, Nurmolda'nın şiirlerinde iyimserlik ve zor durumdan en karlı çıkma arayışı söz konusudur. Başka bir deyişle zamandan şikâyet onun şiirlerinin ana teması değil bir geçiş unsuru niteliğindedir. O zaman ve zamandan şikâyet konularına takılıp kalmamış bu durumdan çıkmanın yollarını aramıştır. Böyle bir düşünce onun Moldo Niyaz'a hitaben yazdığı şiirlerinde görülür. Şair ve ozan Nurmoldo'nun düşüncelerinin bugün için de geçerliliği olan bir özelliği vardır. Aslında boş yere şikâyet etmenin bir faydası olmadığı aşikardır. Zorlukla karşılaştığında şikâyet etmek yerine bir çıkış yolu veya çözüm aramak en doğrusudur. Bu aynı zaman da mümince bir tavidir. Zira Cenabı Hak şikâyet eden bir yapıda yaratıldığını “İnsan

⁴⁶⁵ Ayşen Koca, Ergün Koca, “Kırgız edebiyatının Yunus Emresi Nurmoldo”, 668.

⁴⁶⁶ Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, 18.

gerçekten çok huysuz, tahammülsüz yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldiğinde sızlanıp durur, ama bir nimet geldiğinde ise kimseyi faydalandırmaz” ⁴⁶⁷ ayetiyle ifade etmekte ancak müminin bu tavrı seğilememesi gerektiğini belala karşı sabırlı olmasını *“Sabredenlerin mükâfatları muhakkak hesapsızdır”* ⁴⁶⁸ ayetiyle ifade etmektedir.

Şair düşünür Nurmoldo, iyi bir hayatın kaynağının çok çalışmak olduğunu kabul ederek, insanları üretken olmaya ve çok çalışmaya teşvik etmiştir. Onun düşünceleri şu mısralarda ifade edilmektedir:

“Devamlı cevap arayan,

Yaratıcılığın yolunu tutar.

Okuryazar olanlar,

Yol gösterir Mollaca.” ⁴⁶⁹

Nurmoldo, dünya tarihine, din ilimlerine, felsefeye ve edebiyata iyi derecede vakıf olduğundan ve muhtelif sahalardaki kitapları okuduğundan bunları şiir haline getirerek halka okumuş; onları bilgili ve ahlaklı olmaya teşvik etmiştir. Nurmoldo halkına şöyle tavsiyelerde bulunmuştur:

Anığın okup kitepten

Hakikati okuyup kitaptan

Aytpay koysok ayıptır

Söylemezsek ayıp olacak

Kızık kitep can şerik

(İlginç) kitap gönül aydınlatıcıdır

Kurcununa salıp cür

Hep torbanda (seninle) beraber olsun. ⁴⁷⁰

O yine "Zamana" şiirinde, zamanın çok paha biçilmez bir nimet olduğunu şiirsel dille ifade etmektedir. O devir, vakit ile top gibi oynanmaması gerektiğini, vakitte sorumlulukla yaklaşılmasını, devirin gerektirdiği ilim irfan sahibi olmak gerektiğini, yoksa onun çok çabuk geçip gittiği beyan etmektedir. Bir müminin zamanı iyi kullanması,

⁴⁶⁷ Me’aric süresi, 70/19-21.

⁴⁶⁸ Zümer süresi, 39/10.

⁴⁶⁹ Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 287.

⁴⁷⁰ Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, 15.

boş şeylerle vakit geçirmemesi İslam dininin adaplarından. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda “İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman”⁴⁷¹ buyurmaktadır.

“Togoloto çapkıday	“Yuvarlayıp atacak
Tobun bele zamana	Top değildir zamana
Kaalsan soyup cegidey	İstersen kesip yiyecek
Koyun bele zamana	Kavun değil zamana
Kulatkıday taşınan	Döndürecek başını
Zoon emes zamana	Zirve değil zamana
Tez almaşıp kiygidey	İkide bir değiştirecek
Tonun emes zamana	Giyim değil zamana
Kayda bolso baskıday	İstediğin yöne gidecek
Colun emes zamana	Yolun değil zamana
Katındar başka salgıday	Kadınlar başını örten
Cooluk emes zamana	Şal değildir zamana
Ulburogon suluuday	Göz kamaştırır güzel gibi
Nazik bolgoy zamana	Narindir zamana
Igın bilip izdesen	Değerini bilerek kullanırsan
Azık bolgoy zamana”	Azık olur zamana” ⁴⁷²

⁴⁷¹ Buhârî, Rikâk 1.

⁴⁷² Baygaziev, Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu, 16.

Nurmoldo kendi dönemindeki yetişmekte olan nesillere öğretmenlik yapmış önder şahsiyetlerden olmuştur. Kimilerini mektep mescitten itibaren okuryazar olmasına vesile olurken, kimilerine ozanlıkta yol gösterici olmuştur. Nurmoldo aynı zamanda Toktogul, Cenicik, Eşmambet gibi ozanların ustasıydı. “Cenicok Menen Salamdaşuu”, “Cenicok ile Selamlaşma”, şiirinde ünlü şair Arstanbek Buylaş uulu, Nurmoldo hakkında şöyle demektedir:

“Moldolugu bar eken	“İmamlığı var imiş
Nur betinen tögülgön	Işık yüzünden dökülen
Sımbatı aşkan can eken	Yakışıklı kendisi
Şariyattan şar eken	Şeriattan bilgili
Söz öktömün ketirbes	Kelime mana kaybetmez
Süylögönü kurç eken	Konuşması keskinmiş
Paygambardın tarihın	Peygamberin tarihin
Balkıp ırdap turganda	İçten söylediği an
Kol cetpegen mülk eken”	Ulaşılmaz mal imiş” ⁴⁷³

Yine bir öğrencisi “demokrat akın” sıfatıyla tanınan Toktogul Satılğanov ise Nurmoldo’yu şu beyitlerle anlatmaya çalışmıştır.

“Ot bolup çıkkan çaşınan	“Ateş gibi genç çağından
Ottoy küygön başınan	Alevlenmiş başından
Kaşmirdi aytsa tört күнү	Kaşmiri dört gün söylese
Körgön kişi çaşıgan	Gören insan hisslenen

⁴⁷³ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, 96.

Acını ırdap altı kün

Hacılığı söyleyip altı gün

Ansayın sözü taşıgan

Kelimeleri daha artan

Közdöründö otu bar

Gözlerinde ateş var

Koldorunda çogu bar

Ellerinde kıvılcım

Ustatıbiz Nurmoldo

Üstadımız Nurmoldo

Ulamada cogu bar”

Âlimlerin büyüğü”⁴⁷⁴ diye bahseder.

Bir diğer öğrencisi Cenicok ise:

“Paygambar möörün körsötkön

“Peygamber mührün gösteren

Karmatıp kalem on kolgo

Tutturup kalem ellere

İlimiy colgo cetelep

İlmî yola getiren

Tay taylatkan Nurmoldo”

Adım attıran Nurmoldo”⁴⁷⁵ der.

3.4.2.2. Kur’ânı Kerim Vurgusu:

Yaşadığı dönemin şatları çerçevesinde Nurmoldo kılı kırk yararcasına yaptığı çalışmalarında öncelikle bilgiye önem vermiştir. Şiirlerindeki alıntılar ve göndermeler O’nun ciddi İslâmi bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Kur’an kıssalarını mesnet olarak insanların iç dünyasını titreten, düşündürücü, akıl verici, kalp ve ruh dinginliği sağlayan şiirler yazmıştır.⁴⁷⁶ Nurmoldo’nun aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz şiiri dinî motifler içermektedir.

“Bismilla irayim

“Bismillahir-rahmanir-rahim

Bir Allah kılıp ırayım,

Bir Allah merhamet edip,

⁴⁷⁴ Nurmoldo Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Rıskulov, (Calal-Abad, yay, 1995), 5.

⁴⁷⁵ Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Rıskulov, 198.

⁴⁷⁶ Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Rıskulov, 198-199.

Kırılıştan saktasın,

Kıyırın ayttı, ugayın.

Aman-esen bolgula,

Ardaktuv kalkım ilayım!

Tuvulganda pendesi,

İrisin uvuçtap Kudayım

Aalamga çaçıp ciberet.”

Nurmoldo Kur'an-ı Kerîm'i okuyup ona tâbi olmanın önemini tıpkı “*Sizin en hayırlılarınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir*”⁴⁷⁸ hadis-i şerifte buyurduğu gibi Kur'an öğrenmenin önemli olduğunu ifade etmektedir.

“Kuran okup

Ayattı bil

Ayattın sözün ukpasan

Sen da azezildin tuuganısın.”

Nurmoldo “Adam Ata” şiirinde:

“Aylanayın min bulak.

Agıp atat şıldırıp.

Appak, kızıl, kök, çaşıl

Açılıptır gül burap.

Toplu kıyımdan korunmanın

Yolunu gizlice söyedi, anlatayım.

Sağ salim olun,

Değerli halkım, her zaman!

Doğduğunda bendesi,

Rızkını avucuna alıp Huda'm

Aleme saçırır”⁴⁷⁷

“Kur'an okuyup

Ayeti bil!

Ayeti dinlemezsen

Sen de şeytanın akrabasısın.⁴⁷⁹

Binbir çeşit pınardan.

Akıyordu o nimet.

Kırmızı yeşil bembeyaz,

Açıyor çiçekleri,

⁴⁷⁷ Nurzat Kazakova, Cazgıç Akındarın Çıgarmaçılığı: Nur Moldo, (Yazar Şairlerin Yaratıcılığı: Nur Moldo), Ala Too Academic Studies, no. 2, Bişkek, 2016, 110.

⁴⁷⁸ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 21.

⁴⁷⁹ Batma Kebekova, *Kırgız El Irçılarının Tarihinin Oçerkeri: Nurmoldo Narkul uulu*, (Turar Basımevi, Bişkek 2009), 379.

Bulbul sayrap bağında

Bülbül öter bahçede,

Oturup alıp canında,

Oturmuşlar yanına,

Cüzüm cemiş: alma, örük,

Üzüm elma eriği,

Möltüröp cüzüm şağında.

Sallanıyor dalında,

Adam ata, Obo ene

Hz. Adem ile Hz. Havva annemiz.

Akırın basıp beyište,

Ahiste gezer Cennette,

Arı beri cürüşör

Olacaklardan habersiz.”⁴⁸⁰

diyerek cenneti ve cennet nimetlerinin güzelliklerini tasvir etmektedir. Şiirinin devamında da Hz. Âdem ile Hz. Hava'nın Allah tarafından yasak edilmiş meyveyi şeytanın vesvesesi ile yemesinden ve Allah tarafından cezalandırılıp cennetten kovulmalarından bahsetmektedir.

3.4.2.3. Hayatın Geçiciliği ve Ölüm

Canlılar içerisinde öleceğini bilerek yaşayan tek varlık insandır. Bu yüzden tarihin başlangıcından günümüze kadar insanlar ölümü anlamaya çalışmışlardır. Ozanında tıpkı âyette “*Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz*”⁴⁸¹ buyurduğu gibi yazdığı şiirlerde, ölümün hak olduğunu vurgular.

“*Şu geçeni durdursam, çekip de eteğinden; Soruversen: haberin var mı öleceğinden?*”

*Öleceğiz; mücdeler olsun, mücdeler olsun Ölümü de öldüren Rabbe secdeler olsun!*⁴⁸²

Yukarıda da bahsedildiği üzere “Pende” adlı şiirinin konusu yaşam ve ölüm hakkındaki geleneksel şiirlerden çok da farklılık göstermediği halde bu şiir, anlamı öne çıkarma, söz sanatlarını kullanma ve mısraları kendi aralarında belirli bir ritimle bağlama açısından başarılıdır:

Kaza Cetip, kün bütsö,

Ölüm gelip gün biterse

⁴⁸⁰ Alahan, *Beş Moldo*, 38.

⁴⁸¹ Ankebût Suresi, 29/57

⁴⁸² Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, 144.

Ötöbüz bir kün calgandan.

Gideriz bir gün yalandan⁴⁸³

Eserin bir başka yeride ise:

Bul calgançı düynödö

Bu yalancı dünyada

Ölböyt emes, ölobüz

Ölmeyecek değil, ölürüz

Akırı başka bir nokto

Sonunda başa bir başlık

Pendelikke könöbüz

İnsanlığa alışıırız.⁴⁸⁴

diyerek ölümün bir gün herkesin başına geleceğini ve ölüme hazırlanmak gerektiğini, diğer bir deyişle insanın vazifelerini yerine getirmesi ve ahlaklı olması gerektiğini dile getirir. Ölüm karşısında dünya kadar iktidarın, göklere uzanan hazinenin hiçbir değeri olmadığını söyler. Yukarıda da bahsettiğimiz “Pende” şiirinde de:

Kutulup ketet kuuganın

Özgür olur arkasından düştüğün

“Kubatım” deyt tuuganın

“Kuvvetim” der akrabın

Bezildep ıylayt alganın

Hıçkırarak ağlar eşin

“Mederim!” deyt baldarın

Tesellim der çocukların

Celpinip ıylayt alganın

Ağlar eşin

Cetim bolot baldarın

Öksüz kalır çocukların

Zaarkanıp ıylayt alganın

Hıçkırarak ağlar eşin

Sagır bolot baldarın

Kimsesiz kalır çocukların⁴⁸⁵

Bu şiirinde, insanın öldükten sonra dünyadayken yapmakta olduğu işleri, elde ettiği mal-mülk, ailesi, dost ve akrabaları, kısaca her şeyinin kalacağını hem estetik hem de yalın bir dille söylemiştir. Şiirdeki “Kurtulur arkasından düştüğün” satırı, ömrün bir gün sona

⁴⁸³ Akmatallyev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 201.

⁴⁸⁴ Akmatallyev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 200.

⁴⁸⁵ Akmatallyev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 202.

ereceğini derinden düşünebilen her insan için kalp titreticidir. Dünyada yapıp ettikleri üzerinde düşünebilen insan bu sözler karşısında insanlarla olan ilişkisini bir daha gözden geçirir. Bu satır derin manalar içeren bir düşüncenin sonucudur. Şair şiirini, konuyu bütünüyle ele alan aşağıdaki mısralarla sonlandırır. Yaşamakta olduğumuz dünyanın geçici olduğunu ve burada insanoğlunu her zaman yolundan şaşırtmaya çalışan şeytanın sonsuza dek insana düşman olduğunu dile getirerek peygamberin bile hayatta kalmadığı bu dünyadan bir gün bizim de gideceğimizi söyler. Bu yüzden insanları yaşamlarına dikkat ederek insafli olmaya çağırır.⁴⁸⁶

“Muruntan Şaytan-bul duşman

“Baştan Şeytan – bu düşman”

Pendelikti bilebiz

İnsanlıkta biliriz

Kaza cetip, kün bütsö

Ölüm gelip, gün bitse

Karangı körgö kirebiz”

Karanlık mezara gireriz”.⁴⁸⁷

Şair “Nasıyat Irları-Nasihât Şiirleri” adlı şiirinde:

“Şariyat aytpa cunupka.

Şeriat söyleme taharetsiz kimseye.

Nasaat sözdü unutpa,

Nasihât sözü unutma,

Bolbos adam tünt bolot,

Kötü adam içe kapanıktır.

Azezilge aldatsan,

Kulak versen şeytana.

Tüşüm dep oylon kudukka.

Düşebilirsin zindana.

Musulmandın balası,

Müslümanın yavrusu,

Kalbasın eger tozokto⁴⁸⁸

Kalmasın hiç cehennemde.

Haram nedir bilmeyene şeriatı anlatma, nasihatleri unutma, adam olmayacak insan içine kapanık olur, hali dilsiz benzer, şeytana kanarsan kuyunun dibine düşmüş gibi olursun,

⁴⁸⁶ Kursanbek Duyshonkul uulu, Kırgızistan’da zamancıların dini ve itikadi görüşleri, (yüksek Lisans Tezi), Bursa 2018, 46-47.

⁴⁸⁷ Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, 202.

⁴⁸⁸ Kebekova, *Kırgız El İrçılarının Tarihünün Öçerkleri: Nurmoldo Narkul uulu*, 379.

haddini unutup şımaran cahili boğa ile beraber bağla, eğer müslüman çocuğu ise cehennemde kalsın, derken İslam'ın haram, helal prensiplerini ön plana çıkarmakta, nefsin zaaflarına uyulduğu taktirde düşülebilecek durumları yalın bir dille anlatmaktadır.⁴⁸⁹

Nurmoldo'nun bütün şiirleri adeta hasır örgüsü misali derin manalar içermektedir. Halkına olan sevgisini inancıyla yoğurduğu şiirleriyle anlatmayı kendine görev edinmiş bir Kırgız ermişidir. Çok az sayıda insanın okuma yazma bildiği bir dönemde açtığı eğitim merkezleri, toplumun aydınlanması için önemli yerlerden biri olduğu söylenmektedir. Ozanın şiirlerini incelediğimizde, Kur'an ayetlerinden esinlendiğini görmekteyiz.

Nurmoldo'nun şiirlerini baktığımızda tasavvuf felsefesinin terimlerini bilinçli olarak kullandığını görmekteyiz. Şeriat, Allah, kul, rızık, alem, mübarek nasihat, azazil-şeytan, Müslüman, cehennem, niyet, bereket, cin, can, kabir, ecel, dedikodu, dünya malı, zalim gibi kelimelerin irşad vazifesi gördürüldüğü açıktır.

Şairin şiirleri nasihat verici dinî didaktik türden eserlerdir. Nurmoldo inançlı insanlar yetiştirmenin derindeydi diyebiliriz. Şairin de şiirlerinde genelde imanın başlangıç mertebelerine bağlı söyleyişler hâkimdir. Şiirlerindeki dinî ve tasvufî terimler halkın iman anlayışına ve seviyesine göre seçilerek kullanılmıştır.⁴⁹⁰

Nurmondo'nun siyasi bakış açısı da farklıydı. Sosyal hayatı yönetirken “danışarak kesilen parmak acımaz” ilkesini benimserdi. Devleti yönetmek için mümkün olduğu kadar çok rasyonel olmaya çağırırdı yöneticileri. İnsanların kaderlerini bir kişinin eline bırakmaya karşıydı. Şairin eserlerinde bununla ilgili şu mısralar yer almaktadır: "Devletin hatası bir kişinin hatası değildir. Binlerce bilgenin aptallığıdır." Bilge şair Nurmoldo, insanları eğitimi olmaya, insancıl ve inançlı olmaya, dost ve işbirlikçi olmaya, halka hizmet etmeye, Vatana sahip çıkmaya çağırırdı. Nurmondo'nun hayat felsefesinden bahsetmemek mümkün değil. Elbette şairin hayat felsefesini ele aldığımızda onun eğitim aldığı çevreyi de göz önünde bulundurmanız gerekir. O dini çevrede kendini geliştirdiği için onun hayat felsefesi dine dayanmaktadır. Dine dayalı hayat felsefesinde onun

⁴⁸⁹ Kebekova, *Kırgız El Irçılarının Tarihünün Oçerkteri: Nurmoldo Narkul uulu*, 380.

⁴⁹⁰ Kebekova, *Kırgız El Irçılarının Tarihünün Oçerkteri: Nurmoldo Narkul uul*, 382-383.

sorduğu sorular, zekasının keskinliğini ifade eder. Araştırmacı yazar A. Kakeev, "bir kişinin zekasının keskinliği, sorduğu sorulardan görülebilir. Aslında net bir şekilde soru sorabilmek, özel bir becerinin ve zihnin berraklığının bir kanıtıdır"⁴⁹¹ diyerek bu konuya değinmiştir.

⁴⁹¹ Kebekova, *Kırgız El İrçılarının Tarihının Oçerkteri*: Nurmoldo Narkul uul, 383.

SONUÇ

Tarih sahnesinde yer aldıkları zamandan günümüze kadar Kırgızlar'da sözlü kültürün çok önemli bir yeri ve etkisi vardır. Kırgızlar, meşhur sözlü destanlarıyla dünyaya ün salmışlardır. Bu destanların edebî, sosyolojik, kültürel ve dini açıdan Kırgız toplumu üzerinde büyük tesirler icra ettiği bir hakikattir. Buradan hareketle eldeki çalışmada sözlü kültürün bir parçasını teşkil eden Kırgız halk ozanlarının şiir, deyiş ve mısralarındaki dinî motiflerin incelenmesinin gerekli olduğu kanaatine varılmış buradan da tasavvufî, manevî, rûhî, kalbî yönlerin ne boyutta ve ne derecede hâkim olduğu incelenmiştir.

XIX. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan Kırgız halk ozanlarının zincirinin Kalıgul Bay Uulu ile başladığı, Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Nurmoldo Narkul Uulu ile devam ettiği genelde herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak aynı çağda yaşayan Talip Moldo, Niyazalı Moldo Esengul Uulu gibi aydınları da zamancı-ozanlar kategorisi içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü bu şahısların hem düşünce-fikirleri, hem de yaşam-kaderleri zamancı-ozanlara benzemektedir.

Başka bir deyişle; sosyal eşitsizlik, ahlakî çöküntü gibi sorunlar Kırgızları düşündürmüş ve bu meselelerin çözümleri dinde aranmıştır. Özellikle Rusların işgalini bir trajedi olarak nitelendiren bu şahıslar, Sovyetler Birliğinin ideolojik tutumunun kurbanları olmuşlardır. Dolayısıyla onlar Ahmet Yesevî temelli zamancı-ozanlarla aynı düşünce çizgisini takip ettikleri kadar onlarla aynı kaderi paylaştıklarını da belirtmek doğru olsa gerekir. Aslında birçok araştırmacı bu konuya değinerek Moldo Niyaz, Nurmoldo gibi şahısların zamancıların içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekte ve onların da bazen açık, bazen dolaylı yoldan 'Ahir zaman' konusu üzerinden fikir beyan ettiklerini dile getirmektedirler. Dolayısıyla onlara göre, zamancılar akımının zincirini, sadece üç, dört kişiyle sınırlı tutmak doğru değildir.

Bu akım, neredeyse bir asrı aşan zaman yelpazesinde ortaya çıkmış olan onlarca aydını ihtiva etmektedir. Bu ozanların özellikle insanlar arası ilişkilerde Allah'ın varlığı, birliği, hâkimliği ve adaletliliği gibi hususları vurgulamaları ve bunların dikkate alınması gerektiği hususunda hemfikir oldukları aşîkârdır. Demek ki, zamancı-ozanların izledikleri

yol, yöntem ve özellikle halkın dindarlaşmaları açısından harcadıkları büyük gayretler, Yesevî'nin bıraktığı mirasın tekrar gündeme gelişi olarak algılanmaktadır.

Başka bir deyişle halkın inandığı, benimsediği dinî inanç ve anlayışları güzel bir tarzda, halkın hoşlandığı ve anladığı dille sunmuşlardır. Özellikle günümüzde Kırgız ve Kazak Türklerinin arasında canlı ve etkin bir biçimde kullanılan “Tokmo Akındık” “Ozanlık, Aşıklık” sanatı asırlar boyu göçebe halkın manevi azığı olagelmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi ozanlar toplumsal anlayışı, inanç ve gidişatı belirleyen, dolayısıyla idareci Beylerin bile çekindikleri dâhiler idiler. Onlar da Ahmet Yesevî gibi elindeki müzik (komuz, dombura, dutar, saz) çalgılarıyla Hakk'ın hakikatini, İslâm'ın esaslarını, tarikatın adâb ve erkanlarını şiir şeklinde vaaz etmişlerdir. Zaten okuma-yazma oranı düşük olan ve göçebe hayat tarzı yaşayan insanlar, ancak bu şekilde İslamlaştırılabilirdi ve dine dâvet edilebirdi. Nitekim Ahmet Yesevî ve diğer tarikat önderleri gibi Türklerin İslamlaşmaları açısından rolü ve önemi ne ise, ozan-zamancıların Kırgızların dindarlaşmaları açısından yeri ve önemi odur. Elbette bu Türklerin zorla değil, kendi istekleriyle Müslüman olduklarının birer delilidir. Zamancı-ozanlar yaşadıkları çağın gidişatı, mevcut şartları ve insanları hakkında düşünürsek refah hayat için çözüm arayışına girmiş, bu arayış ve çabalarını ise “zaman” (zamana) konusu çerçevesinde ortaya koymuşlardır. Toplumun her tabakasını hedef alan zaman konusu kurtuluşa, refaha, bolluğa götürecektir. Hakikat dini olan İslam'da olduğuna işaret etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Kırgız Halk Ozanlarını sadece tasavvufî boyutuyla değil, tezimizin isminde de belirttiğimiz üzere dinî tasavvufî motifleri birlikte değerlendirmeye çalışılmıştır. Kırgız Halk Ozanlarının sistematik olarak tasavvufî bir etki ve etkileşim sürecinde olduğunu iddia etmek oldukça zordur. Çünkü işin epistemoloji boyutunu ve ontoloji boyutunun bazı yönleriyle etki ve etkileşim çerçevesinde değerlendireceğimizi düşünüyoruz. Sonuç olarak tespit ettiğimiz bazı kavramlar halk ozanlarının sistematik olmasa da tasavvufî kültürle bir etkileşim içerisinde olduğunu bize göstermektedir. Tezde de bunu ortaya koymaya çalıştık. Amelî ve nazarî tasavvufun her konusu bütünüyle değil, her ikisinden de değerlendirebileceğimiz konular olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abaşın, Sergey. “Burhaneddin Kılıç: uçeniy, pravitel, çudotvores?”. *Podvijniki İslama (Kul'tsuyatıh i sufizm v Sredney Azii i na Kavkaze)*. Moskova: Vostochnaya Literatura Yay., 2003.
- Abramzon, Saul Matveyeviç. *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*. Leningrad, 1971.
- Acike Cumagulov, "Esil Kayran Bir Boorum", *Kırgızistan Zaman*, 31 Mayıs, 1996-97.
- Akkaya, Nevin Gelenek ve İnançların Toplum İçindeki Fonksiyonları.
- Aksikendi, Seyfeddin. *Tarihtardın Cıynagı*. Çev.: M. Dosbolov & O. Sooronov. Bişkek: Akıl, 1996.
- Aksikendi, Seyfeddin. *Tarihtardın Cıynagı*. Çev.: M. Dosbolov ve O. Sooronov. Bişkek: Akıl, 1996.
- Ali Ünal, *Günümüz Kırgız Toplumunda Doğum-Ölüm Geleneği ve Bunun Tarihi İzleri (Narın Bölgesi Örneği)*, Bişkek: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010.
- Arpaguş, Safi. “Pir”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 34, İstanbul, 2007.
- Atay, Hüseyin. *Kuran'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Ankara, 2013.
- Babadjanov, Bahtiyar. “Muhammed Kazi”. *İstoriya İslama na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii*. Ed.: S. M. Prozorov. C.I. Moskova: Vostochnaya Literatura Yay., 1998.
- Başarin, P. V. ve Averyanov, A. “Sufizm Sredi Tadjikov”. Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo. Yay. Haz.: R. Rahimov. SankPeterburg, 2014.
- Bayalieva, T. *Do İslamskiye Verovaniye i ih Perejitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972.

- Baygaziev, Sovetbek. Nurmoldo-XIX kılımdın tunguç agartuuçusu cana daanışman pedogogu. Bişkek: Erkin Too Yay., 2005.
- Bennigsen, Alexander ve Ch. Lemerrier-Quelquejay. Sufi ve Komiser. Çev.: Osman Türer. Ankara: Akçağ Yay., 1988.
- Bice, Hayati. *Pîr-î Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara Yayınları., Ankara, 2005.
- Cusubaliev, Ali. *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*. İz-Basma Yayınevi, Bişkek, 2016.
- Çeltikçi, Orhan. “Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, 2016.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İslam Felsefesi Tarihi*. 2. Baskı, yaz. Bayraktar Mehmet, Ankara, 2012.
- Demirli, Ekrem. *İbnü'l Arabi Metafiziği*, Sûfî Kitap, 2013.
- Ebû Hanîfe. *İmâm-ı Azamın Beş Eseri*. Çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1992.
- Erginli, Zafer. (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Ciltli)* Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. 1. Baskı, Otto, Ankara, 2017.
- Erşahin, Seyfettin. “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *AÜİFD*, C. 39, 1999, 413.
- Erşahin, Seyfettin. *Kırgızlar ve İslamiyet*. Ankara: Semih Ofset Matb Basımevi, 1999.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*. Tkd. Ali Ebû Mulhim, Beyrut, 1993.
- Gömeç, Saadettin. *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara, 2002.

- Gülensoy, Tuncer. “Manas Destanı”. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, TDV, Ankara, 2009.
- Güzel, Abdurrahim. “Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevhid”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Güzel, Abdurrahman. *Süleyman Hakim Ata’nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*. 2. Baskı. Ankara: Öncü Basımevi, 2008.
- Hamidullah, Muhammed. "İslam hukukunda Örf-Adet". Konferanslar, çev. Zahit Aksu, Erzurum, 1975.
- Hasanova, Samire. “Örf ve Adetin İslam Düşüncesinde Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 14, 2009.
- Hoca Ahmet Yesevî, *Günümüz Aşk Yolcusuna Divân-ı Hikmet*, (haz. Hayati Bice), h, Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî *Lisanü’l Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, II
- İrvin Cemil Schick. *Bedensel Hafıza, Zihinsel Hafıza, Yazılı Kaynak: Hat Sanatının Günümüze İntikalinin Bazı Boyutları*. Nasıl Hatırlıyoruz -Türkiye’de Bellek Çalışmaları. Ed. Leyla Neyzi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2011.
- İsakov, Baktıbek. “Kırgız Konar Göçerlerinde Din ve Diğer İnançlar”. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, sayı II, Ankara, 2010.
- İzutsu, Toshihiko *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Tre. Süleyman Ateş, İstanbul, 1995.
- J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999.
- Kaada Salttar Ak Batalar*, El Adabiyatı.

- Kadyrov, Mederbek. *Kırgızların Geleneksel İslam Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, AKM. Yayınlar, 1996.
- Kalberdiev, Abdilaziz. *Tarihten Günümüze Kırgızların Allah Anlayışı, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul, 1995.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, II. Baskı, 1978.
- Karalayeve, Sayakbay. *Manas*. Kırgızistan Yayınları, Biskek, 1995, c. I, c. II.
- Karasaev, Husain *Nakıl Sözdör*. II. Baskı. Frunze: Kırgızistan Yayınları, 1987.
- Karasayev, Hüseyin. *Karasay. Nakıl Sözdör*, 2. Kitap, Kırgızistan Yayınları, Frunze, 1987.
- Karasayev, Hüseyin. *Nakıl Sözdör*, 1. Kitap, Kırgızistan Yayınları, Frunze, 1982.
- Kârî, Ali. *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-Ekber*. Beyrut, 1984,.
- Kâsânî, Abdürrezzak, *Letaifu'l-A'lâm fî işarâtı Ehli'l-ilhâm, Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.
- Katanov, N.F. “O pogrebalnzh obryadah u Turkskih plemen Tsentralnoy i Vostochnoy” Azfi-Kazan, 1894.
- Kaya, Önal. *Tezkire-i Hakim Ata Bir Yesevi Dervîşî'nin Menkıbevi Hayatı*. Ankara: Köksal Yayınları, 2007.
- Kayhan, Şurubi. *Manas Destanı'nın Tarihî Tabakaları*. Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Kelâbâzî, Ebî Bekr Muhammed b. İshâk, *Et-Taarruf Li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmet Şemsuddîn, Beyrut-Lübnan: *Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye*, 1971.

Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, TDV yay, Ankara 2005.

Kırgız El Tabışmaktarı, Canılmaçtarı Kalptarı, haz. C. Mukambaev, C. Taştemirov, Frunze, 1971.

Kırgızdar, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1991.

Kırgızistan Madaniyatı Gazetesi, 2. Şubat, 1985.

Kırgızskaya Sovetskaya Ensiklopediya, Bişkek, 1978.

Kimsanbay, Acı Abdırzakuul. “Kul Koco Akmat Cazılıktın tegi Kırgızbı?”. *Kırgız Tuusu Gazetesi*, 19.01.2009.

Kolektif, *Metafizik (3 Cilt)*(Ketebe Yayınevi, 2021.

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 3. Baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1976.

Kuropatkin, A. N. Kaşgariya. Peterburg: Tipografiya V. S. Balaşeva, 1879.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Kuşeyrî Risâlesi*. Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, thk. ve trc. M. Mansur Gökcan, Harf Yayınları, Ankara 2017.

Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslam Tasavvuru*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Materialı po İstorii Kirgizov i Kirgizistan. “Rafiku't-Talibin”. Ed.: V. A. Romodin. Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, 1973.

Mayramgül, Dıykanbayeva. “Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri”, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

- Mederbek, Kadyrov. “Kırgızların İslam’ı Kabulünde Yeseviliğin Rolü ve Kırgız Kültüründeki Yeri”. *Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2018, sayı: 24.
- Mokeyev, Anvarbek. “Rol Sufiyskih Şeyhov v Rasprostraneni İslamskoy Religii v Kırgızstane”. *Journal of Turkic Civilization Studies*, S. 2, Bişkek 2006.
- Molla Musa Sayrami. *Tarihi Amniya*. Nşr.: Muhammet Zunun. Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı, 1989.
- Muhammed Sadık Kaşgari. “Tazkira-yi Azizan”. Kazakistan Tarihi Turalu Türki Darektemeler. Çev.: A. Ş. Nurmanova, C. IV. “Daik-Press”, Almatı, 2006.
- Orozbekov, Sagınbay. *Manas*. Kırgızstan Yayınları, Biskek, 1995.
- Orozobaev, Mayrambek. “Kırgızca’daki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine”. *Bilig*, Güz 2011, sayı 59.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, cilt II, Ankara, TTK Yayınları, 1995.
- Öngören, Reşat. “Şeyh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 39, Ankara, 2010.
- Özervarlı, M. Sait. “İsbat-ı Vacib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
- Özkan, Nevzat. *Manas Destanında Dinî Terimler ve Kavramlar*. Manas Destanı, Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri, 1995.
- Polat, Kemal. “Kırgız Türklerinin Hayatında Gelenek ve İnanişların Rolü”. *Universal Journal of Theology*, sayı 1, 2016,
- Riskulov, Kalmurat. *Nurmoldo cana bizdin tarcımalıbiz*.
- Salmor. Musayev, *Epos Manas*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984.
- Salıttar Ak Batalar, Kaada. El Adabiyatı Serisi*, cilt 29, Şam Basması, Bişkek, 2003.
- Saripova, Elmira. *Kırgız Fılosofiyasının Basattarı*, Bişkek, Kırgızıstan Basması, 1995.

Sehl b. Abdullah Tusterî, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, nşr. Muhammed Basil Uyunu's-Sud, Beyrut, 2002.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed *Tuhfetu 'lfukahâ*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.

Serrâc, *el-Lüma Serrâc*, , (İslam Tasavvufu), (haz. H.Kamil Yılmaz), İstanbul 2012, Erkam yay.

Soltonaev, Bolot. *Kızıl Kırgız Tarihi*, c. I, Bişkek, Uçkun Basması, 1993.

Sühreverdî, *Avârifü 'l-Meârif, Tasavvufun Esasları*, haz. Yrd.Doç.Dr. Hasan Kamil Yılmaz, Yrd.Dr.İrfan Gündüz Vefa Yay, İstanbul,1990.

Süleyman Kayıpov. *Kırgız Edebiyatı I-II. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (1. Baskı). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Şarşeke Usupbekov. *Kırgız makal-lakaptarı*. Frunze: “Kırgızistan”, 1982.

Şeker, Fatih M. “Kutadgu Bilig Tasavvufî Açından Nasıl Okunabilir?”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, cilt 24, 2010. doi:10.18596/iad.17142.

Talip Moldo, *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991.

Tekin, K. Hakan. “Ahmet Yesevi'nin Hocası Arslan Baba”. *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. II, S. 6, 1999.

Tosun, Necdet. “Orta Asya'da Tasavvuf”. *Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye*, C. I, Tanımadan Tanımlamaya, ed.: Muhammed Savaş Kafkasyalı. Ankara, Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Tosun, Necdet. “Yeseviyye”. *DİA*, C. XLIII.

Tölögön Kasımbekov, *Ömür*, Kırgızistan Madaniyatı, 1999. Abdıldacan. Akmataliyev, Baba saltı, ene adebi (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993.

Uludağ, Süleyman ve Eraydın, Selçuk. “Erbaîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XI.

Uludağ, Süleyman. “Aşkiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1991.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları, 2012.

Ünver Günay, Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın yayınları, Kayseri 1998.

Yanardağ, Alaaddin. “Örf ve adetler sosyolojisi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 9, Nisan 2017.

Yesevi, Ahmet. *Divan-ı Hikmet*. Haz.: Hayati Bice. 1. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Yıldız, Sevcen ve Kalay, Hacer Arslan. *Uygarlıklar Işığında Türk Destanları*. Detay Yayıncılık, Ankara, 2016.